

REMZİ KİTABEVİ Yayınları

EVİRİM Matbaacılık Ltd. Şti.
Selvili Mescit S. 3 Cağaloğlu - İstanbul 1979

Mithat Şükrü Bleda
İttihat ve Terakki Kâtibi Umumisi

İMPARATORLUĞUN ÇÖKÜŞÜ

VAHİT PAŞA İL HALK KÜTÜPHANESİ	
Kitap No	23536
Tasnif No.	9 1015.1 BLE

REMZİ KİTABEVİ
ANKARA CADDESİ, 93 - İSTANBUL

Meşrutiyetten sonra İstanbul'da teşekkül eden ilk Merkezi Umumi. Soldan sağa oturanlar: Habîb Bey, Talât Bey, Ahmet Rıza Bey, Hafız Hakkı Bey, Hayri Bey. Ayakta duranlar: Hafız Hakkı Bey, Talât Bey, Ahmet Rıza Bey, Hafız Hakkı Bey, Hayri Bey, Mehmed Sükrü Bleda.

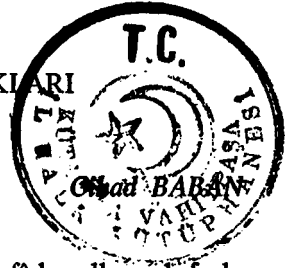
ÖNSÖZ

Babam İttihat ve Terakki'nin kâtip umumisi (genel sekreteri) Mithat Şükrü Bleda, Selânik eşrafından Şükrü Bey'in oğluydu. 1874'de Selânik'te doğdu. O zamanın gençleri gibi çökmekte olan bir imparatorluğu ayakta tutmak amacıyla o da harekete geçti ve siyasal çalışmalara katılmak üzere Cenevre'ye gitti. Rahmetli Talât Paşa'nın en yakın arkadaşıydı; bu nedenle anılarının, Türkiye'nin bunalımlı bir devri olan İkinci Meşrutiyet tarihine katkıda bulunacağına inanıyorum. Bu anılarda onun ifadesine sadık kalmak istedik. Yalnız, bugünkü kuşakların konuyu iyi kavrayabilmeleri için, dilini günümüz Türkçesine çevirmek zorunluluğunu duyduk. Bu çalışmada bana yardım eden yazar arkadaşım Aydın Bakanoğlu'na teşekkürü borç bilirim.

Turgut BLEDA

www.seyfocenter.com

ANILARIN HATIRLATTIKLARI

Dünyanın neresinde olursa olsun, coğrafi koşullar, ırk farklılıkları, nüfus yoğunlukları, zaman koşulları değişse de, insanlar için değişmeyen tarihsel bir determinisme vardır. İmparatorluklar yücelir ve yıkılır.

On sekizinci yüzyılın son yarısında Fransa Dışişleri Bakanı Duc de Choiseul İstanbul'daki elçisi Vergennes'e yazdığı bir mektupta: «Zorla ve haksız olarak ele geçirdiği tacı Katerina'nın başına geçirmek için, Rusya'ya bir savaş açmak lâzım, diyor ve ilâve ediyor: Bu işi Türkler yapabilirler, sizin göreviniz, bu savaşa Sultan'ı ikna etmektir.»

Aslında İkinci Katerina da Türkiye'den gelecek böyle bir savaşa karşı değildir. Türklerin zayıf olduğunu biliyor. Üçüncü Mustafa müneccimlerle (1) devlet idare etmektedir. Katerina, Türkiye'ye saldıracaktır ama, Batı devletlerinden korkmaktadır. Eğer Batı devletleri bu işe karışmayacak olsalar, Kırım'ı ele geçirmek, Çanakkale yoluyla sıcak denize çıkmak, İstanbul'a bir Çar oturtmak, onun en kutsal amacıdır. Konstantin'in Ortodoksluğun beşiği haline getirdiği şehri eline geçirebilse, tarih ondan haklı olarak Büyük Katerina diye bahsedecektir.

(1) Müneccim: Yıldızlara bakarak geleceği söyleyen.

Osmanlı; kudretini ölçmeden, Batıdaki devletlerin oyunlarına akıl erdirmeden Fransa teşvik etti diye Besarabya'daki bir sınır olayını savaş sebebi yapar. Katerina sevinçten zil çalıp oynamaya başlar, Hotin elimizden gider, Kırım yolu açılır, aynı yıl Rus donanması Baltık'tan kalkar, Manş'ı geçer, Akdeniz'e girer ve Çeşme önünde Osmanlı donanmasını perişan eder ama, bu sefer de İngiltere'nin gözü açılır, burnunun önünden geçen donanma, dünyanın öbür ucunda zafer kazanırsa... II. Frederik ile II. Josef, Katerina'nın kuvvetlenmesinden elbette ürkerler.

Bir devlette ne sebepten olursa olsun bir çöküntü gözükmesin, o zaman doğal bir kanun işlemeye başlar ve o devleti parçalamak için herkes paçaları sıvar.

On dokuzuncu yüzyıl, dünya yüzünde bu tür parçalanma olaylarının yoğun olduğu bir devirdir. Türkiye ise zayıflar arasında olduğu için başını belâdan kurtaramayanlardandır.

Mustafa Reşit Paşa, kuzuyu yemek için ileri sürülen türlü sebepler ortadan kaldırılacak olursa, İngiltere ile Fransa'nın bizi daha kuvvetle tutacaklarına ve Rusya'nın da üzerimize atılmak için sebep bulamayacağına inandı. Bu yüzden de yabancı devletlerin önerdikleri reformlar benimsenerek 3 kasım 1839'da Tanzimat Fermanıyla yeni bir devir açıldı.

Ama ne fermanlarla esaslı reformlar yapmak mümkündü, ne de Devlet olarak zayıf olduğunuz sürece yapacağınız reformlar, düşman hamlelerini durdurabilirdi... Nitekim durduramadı da...

*
**

Milletlerarası rekabette ve kavgada, daha doğrusu politikanın mantığında insaf ve merhamete yer yoktur. Birinci Dünya Savaşını kaybeden İttihat ve Terakki, savaşa girmeden evvel İngiltere ve Fransa ile ittifak aramadı değil... Fakat hasta adam

yere sermek ve onu parçalamak isteyenler bu ittifaka razı olmadılar. Türkiye'nin Çeşme'de donanması Ruslar tarafından yakılırken, Rusların kuvvetlenmesinden endişe eden İngiltere, Birinci Dünya Savaşı arifesinde artık aynı fikirde değildi. Bu sefer Almanlar, İngiltere'nin genişleyip yayılmasına karşı idiler. Onun için Almanya ile ittifak ederek savaşa girdik... Yavuz ve Midilli, yani Göben ve Breslav, Sivastopol'u bombardıman etmeselerdi bile biz, tarihsel determinisme'in gereği olarak bu savaşa nasıl olsa bir tarafından girecektik...

*
**

Büyük bir hükümdar olan Frederik II. devletini üç esas üzerinde yüceltiyordu. Kuvvetli bir ordu, sağlam bir maliye ve iyi tarih bilgisi...

Osmanlı Devletinde bunların hiç biri yoktu. Buna karşılık Padişahın gözü kapalı baskı idaresine karşı, Frenklerin kendilerine Jön Türk ismini verdikleri bir takım Türk aydınları bölük pörçük mücadeleye başlamışlardı. Bu mücadelenin niteliğini merak edenler, rahmetli Ebuzziya Tefvik'in üç ciltlik Jön Türkler tarihini okuyarak meraklarını giderebilirler. Bu hareket devam edecek ve 1889'da Çin'de Kan-Yeu-Wei'nin İmparator Kuang-Sin'e kabul ettirdiği ıslahat programı ortaya çıktığı tarihte Türkiye'de de doktor Abdullah Cevdet, Doktor İshak Sükûti, Doktor İbrahim Temo, Hilmi Tunalı ve Akil Muhtar gibi uyanık gençler İttihad-ı Osmani Cemiyetini kuracaklar ve Kanun-u Esasi (Anayasa) nın yürürlüğe konmasını, halka özgürlük vermesini isteyeceklerdi. Amerika'nın 1776 Özgürlük Beyannamesi nasıl Fransa'yı etkilemişse, 1789 Fransız İhtilali ve ondan doğan insan hakları fikri de bu gençleri öyle etkilemişti.

Bir genç öğretmen Ahmet Rıza, Türk özgürlük davasını Avrupa'da tanıtmaya çalışıyordu. 1899'da Lahey'de (Terki-Teslihat) silahları bırakma konferansına katılmıştı. Bir yıl sonra da

Paris'te büyük sergi dolayısıyla toplanan Basın Konferansında, Türkiye'nin özgürlükçülerini temsil ediyordu... Cenevre'de Osmanlı ve İttihat dergileri, Kahire'de Kanunu-Esasi ve Hak gazeteleri, İzmir'de Hizmet, Saadet ve Âhenk gazeteleri çıkmaya başlamıştı.

Ahmet Rıza, 1902'de Paris'te bir kongre topladı. Burada Prens Sabahattin ile çekişti. Prens Sabahattin'in (ademi-merkeziyet) sistemi, Rum, Ermeni unsurlarına uygun gelmişti. Bu sebepten kongre ikiye bölündü ve Ahmet Rıza Bey, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşti.

İşte tam bu sıralarda Selânik'te bir başka hareket belirmişti. P.T.T. Başkanı Talât (sonradan Talât Paşa), Bursalı Mehmet Tahir, anılarını bu kitapta okuyacağınız Mithat Şükrü, eski İzmir valisi Rahmi, Yüzbaşı Ömer Naci, Yaver Kâzım Nami, Süleyman Fehmi, Teğmen İsmail Canbolat, Yüzbaşı İsmail Hakkı gibi kimseler evlerde toplanıyorlar ve gözleri ile izledikleri Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünü durdurmak için, gönüllü olarak ağır bir görevin altına girmenin çaresini arıyorlardı.

Türkiye'de bu özgürlükçüler harekete geçtikleri zaman ve geçtikten sonra da nefes alamadı; Trablusgarp Savaşı, arkasından Balkan Savaşı ve üç yıl sonra da Büyük Savaş (1914)...

Genellikle İttihatçı ismini alan bir avuç fedakâr insan tarihin kin, hesap, çıkar nehirlerinden oluşan akıntısına karşı yalnızca iyi niyetleri ile karşı koymaya çalışmışlardı... Yalnız o kadar mı? İçerden de vuruldular, bir taraftan Ermeniler, diğer taraftan imparatorluğun çökeceği hesabıyla ve yine yabancı devletlerin teşvikiyle ayaklanan Araplar tarihsel fatalisme'in bütün kanunlarını Osmanlı İmparatorluğuna karşı işletmeğe başladılar. Mithat Şükrü, İttihat ve Terakki'nin Genel Sekreteri (Kâtip Umumisi) olarak tarihin insafsızca akan seline karşı vücutlarını siper eden genç insanların arasındaydı. Bu kitapta okuyacağınız anılar onun bu kıyametteki rolünü anlatmaktadır.

Mithat Şükrü'nün rolü, yalnız bir grub fedakâr insanın örgütlenmesindeki çaba ile başlamıştır. İçtenliği, şan ve şeref peşinde koşmaması, şöhret yapmak istememesi, böyle bir ihtiyaç duymaması onun kimse ile danışmadan genç yaşta tek başına Cenevre'ye giderek mücadeleye atılmasına engel olmamıştır. Selânik'de Talât Bey ve arkadaşlarıyla toplandığı zaman gizli oturlardaki masanın etrafında kendi savaşım hayatının çeşitli dönemlerinde karşılaştığı insanları birleştirmek çaresini bulmuştur.

Birinci savaş içinde Mithat Şükrü, Nuruosmaniye'de zamanın meşhurlarının toplandıkları ve bugün halı mağazası olan, İkbâl Kiraathanesi denilen meşhur kahvenin üstündeki evde otururdu. Biz de yine onun karşı sırasında, biraz yukarda Cağaloğlu'na doğru 84 numaralı evin kiracıları idik. Talât Paşanın sadaret konağı Yerebatan Sarayı karşısında, şimdi karakol ve Mezarlıklar Müdürlüğü olan bina idi. Babam, Baban Zade Süleyman Hikmet, Süleymaniye Mebusu (Milletvekili) bulunuyordu.

Zaman zaman kader birliği yapmış olan bu kimseler bizim evde de toplanırlar, sohbet ederler, ben de ellerini öpüp bir süre aralarında dolaştıktan sonra, ortadan çekilirdim. Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi'yi, Talât Paşanın yakın arkadaşı ve kendisi ülkeyi terk edip giderken son gecesini evinde geçirdiği İlhan Namık Poroy'u, Kara Kemal'i, Hüseyin Cahit'i, Hüseyin Suad'ı çocukluk anılarım içinde o toplantılardan hatırlarım. Zaman zaman Borazan Tefvik de bu davetlere gelir, kasvetli günlerde etrafına neşe saçardı. Komşu olduğumuz için annem ile Mithat Şükrü Beyin eşi Hatice Hanım sık sık görüşürlerdi.

Zaman geldi, geçti... Devirlerin uğursuzluğunu Atatürk'ün süpürgesi temizledi. 1946'da ben, İstanbul Milletvekili olarak seçildiğim zaman Mithat Şükrü Bleda da Mecliste Sivas Milletvekiliydi.

Mithat Şükrü Bleda Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra,

çok çile çekmiş, en yakın arkadaşlarını kaybetmişti. Talât Paşa Berlin'de vurulduğu zaman o da oradaydı. Kaçınılmaz parti çekişmeleri, bir yenilginin yarattığı hırçınlıklar, ihanetler it-hamlar ortasında, durgun soğukkanlı bir insan olarak yaşamış, İttihatçıların kötülendiği devirlerde bile saygınlığını kaybetme-miş, Atatürk'ün sevgisi ile Meclise gelebilmişti.

*
**

Bu anıları okuduğunuz zaman, düşünceleriyle, insanlarıyla, talihsizlikleriyle bir devri daha iyi anlamak mümkün olacaktır. Tarihi, resmi yazılar kadar anılar da aydınlatır, hatta olayların niteliklerini ve gerçek sebeplerini anılardan çok daha iyi öğre-nebilirsiniz.

Biz de bu düşünce ile 19'uncu yüzyılın sonu ile 20'nci yüzyılın başlarını sarsan dünya olaylarının ortasında Türkiye'yi ilgilendiren bir devreyi rahmetli Mithat Şükrü Bleda'nın kale-minden öğrenmek imkânını kendisini rahmetle anarak bula-cağız...

Cihad BABAN

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN SON YILLARI

Altı yüzyıllık Osmanlı İmparatorluğu, gövdesine kurt düşmüş koca bir çınar gibi temelinden sallanıyordu. Avrupa uyanmış, insanlar sokak ve meydanlarda toplanarak asırlardan beri yaşam ve akıbetlerine hükmeden yönetime «Yeter!» diye bağırılmaya başlamışlardı. Hürriyet istiyorlardı, kölelikten kurtulmak istiyorlardı ve bunun için de ayaklarıyla çiğnedikleri topraklara kanlarının akmasını, büyük bir davanın, hür yaşama davasının bedeli olarak kabul ediyorlardı. Hakikatte Avrupa ayaklanmakta geç kalmıştı. Onların istediği, arzuladığı özgürlüğü, Osmanlı İmparatorluğuna Batının penceresini açan Fatih Sultan Mehmet daha o tarihlerde benimsemiş ve halkına maletmişti. Ne var ki zaman, kötü niyetli yöneticiler, zevk ve sefasına düşkün padişahlar her şeyi unutup Romalılardan sonra Avrupa'yı avucu içine alıp tir tir titreten dev yapılı Osmanlı İmparatorluğunun yaprakları, dalları, gövdesi, hatta kökleri kurumuş bir çınara dönüşmesini görememiş, görmezlikten gelmişlerdi.

Osmanlı İmparatorluğu yıkılıyordu, oysa bu haliyle bile Avrupalılar onun haşmetinden korkuyorlardı. Hariciye Nazırı Fuad Paşanın Paris'te Avrupa ülkeleri devlet adamlarıyla yaptığı bir toplantıda ortaya atılan, «Dünyanın en büyük devleti hangisidir?» sorusuna «Osmanlı İmparatorluğu» cevabını verdiği zaman kıs kıs gülenler vardı. Lâkin Fuad Paşa ciddiyetinden şaşmadan şöyle devam etmişti konuşmasına «Evet, dünyanın en büyük devleti Osmanlı İmparatorluğudur. Nasıl olmasın ki yüzyıllardan beri sizler dışarıdan bizler içeriden bütün uğraşmalarımıza rağmen hâlâ onu yıkamadık.»

Ama o da biliyordu ki Osmanlı İmparatorluğu önlenmesi

çok güç bir süratle uçuruma doğru âdeta koşuyordu. İşte bu ortam içinde bir avuç genç bütün imkânsızlıklara rağmen bu çöküntüyü önlemek gayesiyle iyi niyetlerini ortaya koymaktan kaçınmadılar.

*
**

Yıl 1895... Sözde buraya yani Cenevre'ye matematik tahsilimi tamamlamaya gelmiştim. Gerçekte ise tek emelim benden önce Avrupa'ya kaçıp Paris'e yerleşen hürriyet kahramanlarıyla beraber çalışmaktı. Ne var ki İsviçre topraklarına ayak basan ilk Türk öğrencilerden birisi oluyordum. O tarihe kadar Türk ve Müslüman gençlerinin, tahsil için de olsa, tek başlarına Avrupa'ya gitmesi herkesin merakını üzerinde toplayan ender olaylardan birisiydi.

Türk milletini, yüzyıllardan beri arzuladığı özgürlüğe kavuşturmak uğruna yabancı diyarlarda sayısız mahrumiyetleri göze alarak çalışan gençlerin atıldıkları macera bana o derece cazip geliyordu ki bu yüzden uğrayabileceğim felâketleri bile düşünmekten zevk alıyordum.

Çok takdir ettiğim Ahmet Rıza Beyin Paris'e kaçması beni âdeta imrendirmişti. Onun kaçışından çok geçmemişti ki arkadaşlardan Nazım'ın (1) da tıp tahsili bahanesiyle soluğu Paris'te alması benim için dayanılmaz bir arzunun işareti olmuştu. Artık yerimde duramıyordum, bir an önce onlara ulaşmak, onlarla beraber olmak dayanılmaz bir ideal haline gelmişti. Nihayet işte ben de onların arasındaydım.

Paris ile Cenevre ayrı ayrı ülkelerin ayrı şehirleriydi, fakat kalpleri, düşünceleri, idealleri birbirine bağlı olan gençler için aradaki farkın, mesafenin bir anlamı kalmamıştı.

Fransa ve Paris hakkında çok şey dinlemiş, öğrenmiş, hatta

(1) Sonradan idam edilen Dr. Nâzım.

hayal etmiştim, Paris'i sokak sokak tanıyor gibiydim. Bu bakımdan Cenevre bana yabancı geldi. O güne kadar İsviçre hakkında fazla bilgim olmamıştı. Bu ülke hayalimde Guillaume Tell ile temsil ediliyordu, hepsi o kadar. Bu kentin bir özelliği vardı, o da Fransa, yani hürriyet aşkı ile yanan arkadaşlarımın bulunduğu ülke ile yanyana oluşu. Burada kendimi onlara çok daha yakın hissediyordum. Cenevre'ye gelişimin üçüncü veya dördüncü günü, yani ayağımın tozunu silmeden, kaleme sarılıp Paris'teki Nâzım'a bir mektup yazdım ve Paris'te Ahmet Rıza Beyin etrafında toplanan «İttihatçı» arkadaşlarla çalışmak istediğimi heyecanlı bir lisanla bildirdim.

Bu mektubumun nasıl karşılanacağı hakkında düşüncelerimin iyimser olduğunu söylemek isterim. Hürriyet mücadelesinde benim gibi bir gencin kendilerine katılmak istemesinin onda büyük etki yaratacağı inancındaydım. Ahmet Rıza Bey benim Cenevre'ye gelişimden çok zaman önce Abdülhamid'e isyan bayrağını çekmişti. Paris'te yerleştiği günden başlayarak Yıldız Sarayına devamlı olarak birbiri ardına ıslahat lâyhaları gönderiyor, memleketin içinde bulunduğu kötü durumu en ince noktalarına kadar anlatıp yönetimin değişmesini ilham ediyordu. Son derece ağır eleştirilerle dolu bu lâyhaları okuyan Abdülhamid'in her defasında hop oturup hop kalktığı muhakkaktı.

Cenevre'ye yerleşmemden bir süre sonra, ayağım uğurlu gelmiş olacak, İsviçre'ye Jön-Türk akını başladı. Benden sonra ilk gelenler arasında Akil Muhtar, Celâleddin Beyin büyük kardeşi Hasan Arif, Firarî Emin Bey, Reşit Bey, Nuri Ahmet Bey, Tunalı Hilmi Bey, Seraceddin Bey ve Birinci Cihan Harbinde Berlin Başkonsolosu olan Lütfi Bey vardı.

Nâzım'dan sabırsızlıkla beklediğim cevap geldiği zaman dünyalar sanki benim olmuştu. Zira bu mektupta Nâzım bizlerin Cenevre'de Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyetinin (1) bir

(1) O tarihte bu isim altında çalışıyorlardı.

şubesi olarak çalışmamızı teklif ediyor ve Ahmet Rıza Beyin selâmlarıyla birlikte bu teklifi kabul ettiğim takdirde kendisinin çok memnun olacağını bildiriyordu.

Sevincim sonsuzdu; ben de artık özgürlük için mücadele edenler arasına resmen girmiştım. İlk işim İsviçre'de bulunan arkadaşları bir araya getirip onlara durumu anlatmak ve bir çalışma programı hazırlamak oldu. Uzun görüşmeler sonunda ilk iş olarak bir gazete çıkartmayı münasip bulduk. Böylece hem Avrupa'da bulunan Türkleri uyaracak, hem de memlekette bizlere katılmak için bir işaret bekleyen vatandaşlara faaliyetlerimiz hakkında bilgi vermek imkânını bulacaktık. Tahsil için ailelerimizden gönderilen paranın bir kısmını biriktirerek Cenevre'nin kenar mahallelerinde faaliyet gösteren bir matbaa ile anlaştık. Küçük boyda dört sayfalık bir gazete çıkaracaktık. Ne yazık ki bugün bizler için büyük önem taşıyan bu gazetenin tek nüshası dahi elimde bulunmadığı gibi ismini bile hatırlamıyorum. Unutmadığım tek şey, gazetemizin karikatürlerini Akil Muhtar'ın çizdiği'dir. Herkesin tanıdığı büyük tıp üstadı, Profesör Akil Muhtar gençliğinde mükemmel bir karikatürist idi. Takdir edeceğiniz gibi onun çizdiği karikatürlerin konusu kızıl sultan Abdülhamid olup, çizgilerinde onu en komik şekilde temsilde büyük başarı gösteriyordu. Akil Muhtar'ın bu karikatürlerinde Abdülhamid hakkında yapmadığı tariz, söylemedik ağır söz kalmıyordu. Bütün arkadaşlar gazeteye nöbetle yazıyorduk. Biz bu küçük gazetede yazdıklarımızla haşır neşir olurken ünlü tarihçi Murat Bey'in Paris'e kaçtığı haberi aramızda bomba gibi patladı. Dağistanlı Murat Bey o zamanın güçlü şahsiyetlerindendi. Mülkiye'de tarih hocalığı yapıyor, aynı zamanda Mi-zan'ı (1) çıkarıyordu. Murat Bey'in Paris'e kaçması hepimizi

(1) Bir mizah dergisi.

umitlendirdi. Artık Abdülhamid'in tahtı üzerinde sallandığını gözlerimizle görür gibi oluyorduk. Bu gidişle çok sürmeden İstanbul'da aydın kimseler hep bize katılacaklardı.

Abdülhamid devrinin memlekette yarattığı ağır ve baskılı havayı teneffüs etmeyenlerin Avrupa'da bir avuç Türk gencinin mücadelesini ve yaşamını anlaması çok güçtü.

Kızıl Sultan meşrutiyet idaresini kurmamak yolundaki direnmesini daha ne kadar sürdürebilirdi? ↙

Her şeye rağmen ve biraz da gençliğin verdiği iyimserliğin etkisiyle Kanunu Esasi'nin (Anayasa) bugün yarın ilân edilmesini bekleyenlerimiz bile vardı aramızda. Ne yazık ki bu ümitlerimizin hakikatin amansız yumruğu ile bir anda dağılması mukaddermiş.

Mizan'ın Paris'de yayınlanmasına başlanması üzerine bize yeni bir iş çıkmıştı. Paris'deki arkadaşların gönderdiği bu gazeteyi kendimiz okuduktan sonra postrestant ile memlekette güvendiğimiz kimselere de göndermeye başlamıştık. Böylelikle postrestant ile muhavereyi Türkler arasında ilk yayan galiba bizler olduk.

Cenevre'deki çalışmalarımız, ne yazık ki, ancak yedi sekiz ay sürdü. Zira Murat Bey'in Paris'e firarı Yıldız Sarayını ve padişahın yakınlarını hayli sarsmıştı. Abdülhamid telâş içinde idi. Mizan'cı Murat Bey'in İstanbul'a dönmesi için akla gelen her vasıtaya başvuruluyordu. Bu girişimlerin hiçbirinden sonuç alamayınca son çare olarak Abdülhamid eski bendelerinden Ahmet Celâleddin Paşayı Paris'e göndermeye karar vermişti. Bu Paşa serhafiye olarak tanınmasına rağmen oldukça iyi kalpli, uysal ve mert bir adamdı. Padişaha körükörüne itaat ediyordu, fakat sarayca tutulan yolun bir çıkmaza girdiğini anlayacak kadar da zekâ sahibi idi. Abdülhamid'in kendisine verdiği bu nazik vazifeyi efendisi adına, itiraf etmek gerekir, mükemmel şekilde başarmıştı.

DİRENİŞ ZAYIFLIYOR

Ahmet Celâleddin Paşanın telkin ve vaatleri sonucu Paris'te bulunan bazı hürriyet kahramanları birer ikişer İstanbul'un yolunu tuttular. Paşanın kandıramadığı, inandıramadığı iki kişi vardı, Ahmet Rıza ve Doktor Nâzım...

Kısa süren bir direnişten sonra —kendince kim bilir ne gibi bir sebeple— Murat Bey de Yıldız'a teslim olmaktan çekinmeyince Paris ve Cenevre'de kalan arkadaşları haklı bir endişe almıştı. Murat Bey'in Paris'ten Cenevre'ye gelişini unutamam. Arkadaşlarla toplu bir halde ne yapacağımızı tartışırken odaya girmişti. Yüzü sapsarı, sesi titrekti. Şöyle bizleri süzdü ve karşılığının soğuk havası içinde birkaç adım yürüyüp bir iskemeyle ilişti. Hemen etrafını sarmıştık. Teker teker hepimize hal ve hatır sorduktan sonra ağır ağır konuşmaya başladı:

— «Arkadaşlar... Celâleddin Paşa ile yaptığımız temaslar bana şu kanaati verdi; aleyhinde neşriyat yapmakla, Padişahı Kanunu Esasi'yi ilâna zorlamamız imkânsızdır. Bizler saraya karşı yumuşak bir tavır takınıp İstanbul'a dönmeye razı olduk. Sizler de bizlere katılırsanız Abdülhamid kendiliğinden milletin arzusuna uyacaktır. Celâleddin Paşa bu hususta kat'i teminat verdi.»

Ne yalan söyleyeyim, Murat Bey'in bu sözleri üzerimizde soğuk bir düş tesiri yapmıştı. İnanamıyorduk kulaklarımıza. Nasıl olurdu da Murat Bey gibi idealist bir kişi böyle konuşurdu... Bütün hayallerimiz bir anda kırılmıştı... Derin bir sessizlik vardı odada ve biz birbirimizin yüzüne bakamıyorduk. Ne cevap verecektik? Nasıl bir karar almalıydık? İşte bu hava içinde ve tam bir sessizliğin hüküm sürdüğü sırada Doktor Akil Muhtar bomba gibi patladı ve ayağa fırlayarak Murat Bey'in yakasına yapışıp bağırdı:

— Bu ne sebatsızlık... bu ne samimiyetsizlik...

Onunla beraber hepimiz ayağa kalkmıştık ve bekliyorduk.

Genç tıbbiyeli arkadaşımızın bu ani feveranı hepimizi şaşırtmıştı. Murat Bey neye uğradığını anlayamamış, telâş ve heyecan içinde Akil Muhtar'ın ellerini tutmuş soğuk bir sesle:

— Oğlum... dur ne oluyorsun?.. Yoksa beni öldürecek misin? diye kekelemişti.

Akil Muhtar kendinden geçmiş, dudakları titriyordu. Ağır hareketlerle Murat Bey'in yakasını bıraktı, başı önde mırıldanır gibi cevap verdi:

— Sizi öldürmek aklımdan geçmedi, fakat şu anda kendim için intihar etmekten başka bir kurtuluş yolu göremiyorum...

Sinirleri bozulan Akil Muhtar'ı yatıştırmaya çalışarak bir iskemleye oturttuk.

Murat Bey daha yarım saat kadar bizimle kaldı ve karşılaştığı beklenmedik muamelenin etkisinde, bitkin bizlere çarpışık cümlelerle nasihatlar vermeye çalıştı. Padişahın aldığı tedbirler sonucu üç beş gencin Avrupa'da, değil çalışmak, yemek yiyecek imkânları kalmayacağını anlatıyor, İstanbul'a dönmekten başka çare olmadığını kaba cümlelerle izaha gayret ediyordu. Şayet üç beş kişi ile bu kampanyayı yürütmek imkânı olacağına inansa kendisinin de asla onlardan ayrılmayacağını söylüyor, en doğru hareketin memlekete dönüp hadiselerin gelişmesini beklemek olduğunu belirttikten sonra şöyle diyordu: «Çocuklar, benim tecrübem sizlerden fazladır. Boş inattan fayda gelmez. Padişahın verdiği vaatlerin tahakkuk edeceği günü beklemeliyiz!..»

Murat Bey ayrıldıktan sonra kimsede maneviyat diye birşey kalmamıştı. Mücadeleye ne ümitlerle başlamıştık ve şimdi nasıl bitiyordu... Çok geçmeden biz de olayların akıntısına bıraktık kendimizi. Cemiyetimiz dağılmıştı, ne düşüneceğimizi, ne yapacağımızı bilmeden günler geçiyordu. Paris'e gidip bir. de durumu oradakilerle görüşmek istedim. Ne var ki hareket edece-

ğim gün babamın hastalandığı haberi geldi, aldığım telgrafta derhal Selânik'e dönmem isteniyordu.

Bir yandan babamın hastalığına üzüliyorum, bir yandan da kurtuluşuna hizmet edemediğim vatanımın durumuna yanıyordum.

Dönecektim, evet dönmem gerekiyordu ama nasıl? Memlekete kaçak mı girecektim? Hayır, Paris'e gidip, Sefir Münir Paşadan diğer affedilenler gibi ve onların arasında muntazam bir pasaportla dönecektim.

SELÂNİK'E DÖNÜŞ VE TALÂT'LA BULUŞMA

Talât Bey, o tarihlerde Edirne Postanesinde memurdu. Kalbi özgürlük için çarpıyor ve elinden geldiği kadarı ile bu davaya hizmetten kaçınıyordu. Talât Bey'in Edirne'de iki yakın arkadaşı vardı. Faik Bey ve İpekli İbrahim Hoca. Aralarında yaptıkları görüşmeler ve toplantılar dikkati çekmişti. Çalıştıkları postanede evrak ve şifreler üzerinde tahrifatlar yaptıkları bahanesiyle hapse atılmışlardı. Bu üç arkadaş iki yıl kadar hapse kaldılar. Çıktıkları zaman Talât Bey Selânik'te göz hapsinde bulunduruldu. Faik Bey Konya'ya, İbrahim Hoca da memleketi olan İpek'e sürüldüler.

Talât, tahliye edilince döndüğümü öğrenmiş beni Selânik'te aramış ve karşılaştığımız zaman sarmaş dolaş olup gözyaşlarımızı tutamamıştık. Anne ve kız kardeşleriyle Kule Kahveleri semtinde küçük bir evde oturuyordu. Ben bekârdım, Rahmi de (Eski İzmir Valisi) dayısı Hıfzı Bey'in evinde misafirdi. Cenevre'deki olaylardan sonra kendimi toparlamam için böylesine candan arkadaşlara ihtiyacım olduğunu inkâr edemem. Onlarla her gün buluşuyor, sabah akşam görüşüyorduk. Yeni bir hayat başlamıştı benim için. Genellikle toplantı yerimiz iskele

karşısındaki Yonyo Birahanesi idi. Arada sırada Rahmi Beyin dayısı Hıfzı Beyin iskele meydanındaki yazıhanesinde de toplanıyorduk.

Talât hepimizden daha cesur, daha atak, dünyaya metelik vermeyen bir karaktere sahipti. Önünde, ardında dolaşan hafiflere rağmen davranışlarından sapmıyor, hatta arada bir onlarla dalaşmaktan geri kalmıyordu.

Her toplantıda başbaşa verip memleketin gidişinden bahsediyorduk. Bir akşam yine Yonyo'da içerken Talât kadehini yudumladıktan sonra derin bir nefes aldı ve şöyle dedi:

— Arkadaşlar, bu böyle yürümez. Kimimiz burada, kimimiz orada dağınık bir haldeyiz. Oysa aynı maksadı güdüyoruz, aynı davaya hizmet ediyoruz. Fakat bir türlü bir araya gelemiyoruz. En iyisi bir toplantı tertipleyip aramızda bir cemiyet kurmaktır.

Talât'ın ortaya attığı bu teklif hepimizin hoşuna gitmişti. Esasen hepimiz böyle bir cemiyetin kurulmasına için için hazırlanıyorduk. Toplantılarımızı nerede yapacaktık? Bunun büyük önem taşıdığı muhakkaktı. Talât yine söz aldı ve toplantı yerinin kendisi tarafından seçileceğini ve ne zaman toplanacağımızı yine kendisinin tespit edeceğini söyleyip bizim onayımızı istedi. Hepimiz bu fikri kabul ettik.

Garip değil mi? Cenevre'deki heyecan yine benliğime hâkim oluvermişti. Evlerimize döndüğümüzde o gece arkadaşlarımla da benim gibi heyecanlı olduklarına inanıyordum. Aradan birkaç gün geçti ve Talât'tan beklediğimiz haber geldi. Toplantı yeri Beş Çınar bahçesi idi, ilk toplantı iki gün sonra akşam üstü olacaktı. O günü sabırsızlıkla bekledim. Beş Çınar bahçesine gittiğimde arkadaşların da orada olduğunu gördüm. Hepsi benim gibi heyecan içinde idi. Bu toplantıya katılanlar arasında isimlerini hatırladıklarım şunlardır: Askeri Rüşdiye Müdürü Bursalı Mehmet Tahir Bey, aynı Rüşdiyenin Fransızca hocası Naki Bey, eski İzmir valisi Rahmi Bey, Üçüncü Ordu Müşirlik

Yaveri Yüzbaşı Kâzım Nami (Duru) Bey, Muhiddin Baha'nın kardeşi İsmail Hakkı Baha Bey, Yüzbaşı Edip Servet Bey, İsmail Canbulat Bey, Ömer Naci Bey, Talât Bey ve ben Mithat Şükrü...

İlk söz alan Talât Bey oldu. Karar verdiğimiz günden beri düşündüğünü ve nihayet bir isim bulduğunu söyledi. Cemiyetimizin adı «Osmanlı Hürriyet Cemiyeti» olacaktı. Buna kimse itiraz etmedi, zira herkes cemiyetin kurulması ve bir an önce çalışmalarına başlaması için sabırsızlanıyordu. O akşam geniş dalları ile şemsiye gibi başımızın üstünde yayılan çınarın altında Selânik'in meşhur gurubunu seyrederken Olimpos biralarını yudumluyor, bir yandan da cemiyetin nasıl örgütleneceğini görüştüyorduk. Bu toplantının anısı bir an bile aklımdan çıkmaz. Cemiyet için bir tüzük hazırlandı. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne üye olacaklar için bazı şartlar koymuştuk. Cemiyete üye olacak kimseler yalnız kendilerini teklif eden rehber ve iki arkadaşı tanıyacaktı. Bunların dışında kimse ile tanışıklıkları olmayacağı gibi cemiyetin diğer üyeleri hakkında bilgi istemek hakları da yoktu. Bunun yanı sıra bir de yemin şekli saptadık. Üye olabilmenin şartları arasında kısa bir tören yapılması da kararlaştırıldı. Şöyle ki yeni üye adayı gözleri bağlı olarak rehberin beraberinde yemin odasına sokulacak, gözleri açıldığı zaman şu manzara ile karşılaşacaktı. Odanın ortasında üzeri çuha kaplı geniş bir masa, bu masanın bir köşesinde bir Kur'an-ı Kerim ve yanında bir tabanca. Aday giriş yeminini Kur'ana el basarak yapacaktı. Yeni üye sözünde durmaz, cemiyetin sırlarını açığa vuracak olursa beynine masada gördüğü tabanca ile bir kurşun sıkılacaktı. Şimdi mesele bu merasimin nerede yapılacağı idi. Bunu da hallettik ve yeminlerin bizim evde yapılmasına karar verildi. O zaman kaç göç vardı ve ben de Hatice Hanımla yeni evlenmişim.

Yavaş yavaş cemiyetimiz geliyor, yeni yeni üyeler kayıtlarını yaptırıyorlardı. Yemin töreni için gözleri bağlı olarak bi-

zım evin önüne getirilenleri gören emektar adamımız İbrahim Ağa her defasında bir lâhavle çekip elinde büyüyen bizim hanıma şöyle diyormuş:

— Allahını seversen bu senin beyin nasıl adam? Neler dönüyor burada?

Tabii bizim hanım da üstünkörü cevaplar vererek onu savsaklıyormuş. Ne var ki işin örtbas edilecek yanı yoktu. Komşular kuşkulanmaya başlamışlardı bile. Akşam karanlığında bu acayip kıyafetli adamların bizim evde işleri neydi, bir türlü anlayamıyorlardı. Kıyafetlerin garipliği yetmiyormuş gibi gözleri de bağlı idi bu gelenlerin. Anlayacağınız o devir için bu gibi değişiklikler çok tehlikeli şeydi. Eşim zaman zaman telâşlanıyor ve fazla bir şey söylememesine rağmen endişesini gizleyemiyordu. Bizim ev pek göz önünde idi. Zamanla baktık ki bu iş böyle gitmeyecek, muhakkak bir yerden bir dırıltı çıkacak, evi değiştirmeye karar verdik ve Selânik'in تنها bir mahallesine taşınmayı doğru bulduk. Yeni evimizde rahattık; eve gelen veya getirilenler etrafımızda bulunan evlerin uzaklığı nedeni ile fazla dikkati çekmiyordu.

Talât Bey Selânik'te sözde «Rahat durma» karşılığı olarak ayda üç altın alıyordu. Fakat o bundan memnun değildi, hiçbir iş yapmadan devletten maaş almak ona pek ağır geliyordu.

Bu sıkıntılı günlerden birinde Vali Rıza Paşaya müracaat ederek iş istedi. Vali kendisini dinlemiş ve bizzat kaleme aldığı bir tavsiye mektubu ile onu Posta-Telgraf Başmüdürüne göndermiş. Talât mektubu götürdüğü zaman kendisine verilen görevin seyyar posta memurluğu olduğunu öğrenince evvelâ biraz irkilmiş, fakat bir süre düşündükten sonra görevi kabul ettiğini müdüre bildirmişti. Talât vazife gereği posta çantasıyla sınır bölgesine kadar gidip gelecekti. Bunun bizim faaliyetimiz bakımından önemli olduğunu idrak etmişti. Böylece arzu ettiği kişilerle ilişki kurup önerilerini yapmaya, eline geçen gazeteleri

gizlice dağıtmaya vakit ve fırsat bulacaktı. Durumu bize anlattığı zaman hepimiz sevindik. Önce yeni görevini pek benimsemediğini, fakat bu sayede elde edeceği imkânları düşününce kendisinin de sevindiğini anlattı. Nitekim bu vazife sayesinde Talât faaliyetini hayli geliştirmek imkânını buluyordu.

Diğer taraftan Doktor Nâzım Paris Tıbbiye Mektebinden mezun olmuş ve Fransa'nın başkentinde bir hastanede vazife almayı başarmıştı. Ahmet Rıza Bey ile faaliyetlerine devam ettikleri ve İstanbul'un bundan haberi olduğu için Abdülhamid'in mahkemeleri her ikisini de idama mahkûm etmişti. Ne varki memleket dışında çalışmanın arzulanana faydayı sağlayamadığına onlar da inanmışlardı. Bir gün kendisinden bir mektup aldım. Doktor Nâzım'ın mektubu kısa ve kesin idi. Önce durumlarını anlatıyor sonra orada kalmaktan bir netice alınmayacağını anlatıp şöyle diyordu: «Burada kalmamız görevimizi gerektiği gibi yapmak ve beklenen sonucu almak için yeterli olmayacaktır. Delaletiniz ile Selânik'e gelebilir miyim?»

Doktor Nâzım idama mahkûm olduğu için Türkiye sınırları içine giremezdi. Arkadaşlarla oturup uzun uzun Nâzım'ın durumunu inceledik. Nâzım'ın aramızda bulunması hiç şüphesiz her bakımdan faydalı olacaktı, fakat bunu sağlamak kolay bir iş değildi. O tarihlerde Selânik, Bulgar, Rum ve Sırp komitelerinin karargâhı haline gelmişti. Biz bütün komitecilerle temasta olmamıza rağmen en iyi anlaştığımız Rum komitecileri idi. Böylece kararı verdik, Nâzım'ı getirtecektik ve bunun için de Rum komitecilerle anlaşmayı tercih ettik. Nitekim Rum komitecilerin reisi ile görüştük ve Nâzım'ın Yunanistan yolu ile Selânik'e gelmesine karar verdik. Rum komitecilerin reisi, Nâzım Yunanistan'a geldikten sonra onu derhal aralarına alıp hudedâ getirecekler, biz de uygun bir zamanda ona sınırı geçirtcektik. Durum böylece ayarlandıktan sonra ilk işimiz Nâzım'a bir mektup yazıp ne yapması gerektiğini anlatmak oldu. Bize artık beklemek düşüyordu. Nâzım mektubu aldıktan hemen son-

ra yola çıkıp Atina'ya geldi. Evvelce bildirdiğimiz adreste bir müddet kalıp Yunanlı komitecileri bekledi. Nihayet bir gün Nâzım komiteciler vasıtasıyla hududa getirildi ve bize haber verildi. Aramızdan seçtiğimiz iki arkadaşı sınırda belirtilen yere gittiler ve Nâzım'ı bir gece alıp Selânik'e getirdiler. Ne var ki Nâzım, o bizim bildiğimiz, tanıdığımız Nâzım değildi. Karşımızda başında kocaman bir sarık, sırtında geniş bir cüppe, çenesinde kocaman bir sakal ve burnunun üstünde iri siyah gözlükler olan bir hoca vardı. O modern giyinişli, tuvaletine düşkün kibar yapılı Nâzım gitmiş, karşımıza bir hoca efendi gelmişti. Bu kıyafet değişikliğini kendisi düşünmüş hatta bir de isim takmıştı bu hocaya: Hoca Yakup Efendi...

Nâzım'ın bu kılık kıyafeti Yunanlı komitecileri bile tereddüde düşürmüştü. Zira biz kendilerine Nâzım'ı tarif etmiştik. Atina'daki eve gelen sarıklı Hoca Yakup'un Doktor Nâzım olduğunu anlamak ve ona inanmak hayli güç olmuş, ama sonunda Nâzım kendisinin Paris'ten beklenen kişi olduğuna komitecileri ikna etmiş.

Selânik'e geldikten sonra Nâzım artık Hoca Yakup Efendi olarak aramıza karıştı. Hoca Yakup Efendi aşağı, Hoca Yakup Efendi yukarı, başka lâf yoktu bizde. Nâzım'ı ben misafir edecektim, öyle anlaşmıştık, fakat evdekiler onun bu kıyafetine bir türlü alışamıyorlardı. Onun bu hali şaka konusu oluyordu. Nâzım ne zaman kapıyı çalsa evdekiler: «Çocuklar koşun kapıyı açın. Hoca Yakup geldi» diye telâşlanıyorlardı. Biz ise misafirimizin kimliğini saklamak için elimizden geleni yapıyorduk. O da çok ihtiyatlı davranıyordu. Her dakika temkinli olması gerektiğinden yanından ayırmadığı şemsiyesi ile yolda kendisini tanıyabilecek birisi ile karşılaştığında bu şemsiyeyi açıyor ve yüzünü saklıyordu. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi Nâzım konuşmasını da değiştirmişti. Aramızda yabancılar olduğu zaman hoşuk kalın bir sesle konuşuyordu, hatta zaman zaman kekeliyordu. Böylece tanınması ihtimali yok denecek kadar azdı. Ne

var ki bu önlemler bile yeterli olmadı. Nitekim bir gün Beyazkule civarında Doktor Toledo ile karşılaştı. Doktor Toledo, Nâzım'ın çocukluk arkadaşı idi. Toledo bu değişikliğe rağmen yürüyüşünden ve beden yapısından Nâzım'ı tanımış ve kendisine doğru gelmekte olan çocukluk arkadaşına kollarını açıp, «Nâzım, Nâzım...» diye sarılmak istemişti. Bu durum karşısında Nâzım derhal yana kaçır, sanki kendisine hitap edilmiyormuş gibi aldırış etmeden yoluna devam eder ve süratle bir köşeyi dönüp gözden kaybolur. Oysa Doktor Toledo onu tanımıştır ve kendisinden kaçmasına aldırış etmeden doğru Rahmi Bey'in dayızadesi Refik Hıfzı Bey'e gider ve olayı anlatır:

— Refik kardeşim, der. Olacak iş değil, biraz evvel Doktor Nâzım'la karşılaştım. Sarıklı bir hoca kıyafetine girmiş. Karşılaştık fakat o beni görmemiş gibi davranıp yoluna devam etti ve bir köşeyi dönüp gözden kayboldu. Hem de hava açık ve güneşli olmasına rağmen elindeki kocaman şemsiye ile yüzünü saklamaya çalıştı. Oysa ben onu tanıdım, nasıl tanımazdım ki, çocukluk arkadaşınız...

Refik Bey cemiyet üyesi olmadığından Nâzım'ın Selânik'e geleceği kendisinden saklanmıştı. Bu nedenle Toledo'ya yanıldığını söylemiş, fakat Toledo ısrarla sokakta karşılaştığı hoca kıyafetli adamın Nâzım olduğunu, onu tanımamasına olanak bulunmadığını söylemişti. Bu ısrarlar üzerine Refik Bey doğru halazadesi Rahmi Beye koşmuş ve durumu anlatmış. Rahmi sakin bir eda ile böyle bir şey olamayacağını, zira Nâzım'ın Paris'te olduğunu herkesin bildiğini söyleyip, «Canım böyle bir şey olsa, yani Nâzım Selânik'e gelse, Toledo'dan evvel bizim haberimiz olurdu, inanma böyle şeylere» diye cevap vermiş. Bunu söylemekle beraber Rahmi derhal bizleri bulup olayı anlattı. Talât fena halde kızmıştı. «Şimdi ben onun yuvasını yaparım» deyip doğru Toledo'nun evine gitti.

— Sen bugün Nâzım'ı görmüşsün doğru mu Doktor?

Toledo heyecanlı bir ifade ile Nâzım'ı gördüğünü, Beyaz-

küle civarında ona rastladığını, fakat Nâzım'ın hoca kıyafetinde olup elindeki şemsiye ile yüzünü kapamaya çalışarak kaçtığını tekrarlamış. Talât bu durum karşısında cebindeki tabancayı çıkarıp önündeki masanın üstüne koymuş ve şöyle konuşmuş:

— Evet, Nâzım gördüğün gibi Selânik'te ve tanınmamak için kıyafet değiştirerek dolaşiyor. Senden başka onu kimse tanımadı. Şayet onun burada olduğu duyulur da Nâzım'a bir şey olursa —Talât burada masanın üzerinde duran tabancayı işaret edip— bak Doktor, böyle bir şey olursa, şu tabanca ile beynini patlatırım... der. Bu tehdit üzerine sapsarı kesilen Toledo derhal Talât'ın ellerine sarılıp yalvarmaya başlar.

— Vallahi görmedim, billahi görmedim, yalnız Refik'ten başkasına da söylemedim. Benim kimseye Nâzım'dan bahsettiğimi duyarsanız öldürün beni! İsterseniz şimdi beraber çıkıp Refik'in evine gidelim, kendisine sizin yanınızda sokakta gördüğüm hocayı tekrar gördüğümü, kendisiyle konuştuğumu ve yanıldığımı, o cüppeli adamın Nâzım olmadığını anladığımı söyleyeyim... deyince, Talât hemen şimdi gitmesinin doğru olmayacağını, Refik'e ilk rastladığı zaman konuyu açıp yanıldığını söylemesinin daha münasip olacağını tembih eder ve oradan ayrılır.

Nâzım, benim evde kaldığından çamaşırları da bizde yıkanır. Bir gün eşim bana:

— Mithat Bey, dedi, bu Hoca Yakup Efendi'nin mendilleri gayet güzel, keten olduğu gibi kenarlarında 'N' harfi işlenmiş, acaba bu pahalı mendilleri bu hoca nereden bulmuş?

Nâzım'ın kimliğinden, eşim bile haberdar değildi bu sebeple ona bir yalan söylemem gerekiyordu. Bir iki yutkundum ve şöyle izah etmeye çalıştım:

— Canım, ne olacak sanki, hocanın çok tanıdığı var. Bilhassa zengin beyler arasında çok dostu olan bir kişidir hoca. Herhalde onlardan birisi hediye etmiş olacak bu mendilleri...

Yanda görülen belgede Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi Umumisinin 27 Ocak 1909'da (27 Kanunisanı 1325) göndermiş olduğu bir mektup görülmektedir. Bu mektupta Merkezi Umumi Mithat Şükrü Beye Nazım Paşa hakkında şunları yazmaktadır. Mektubu bugünkü dilimize çevirerek aynen yayınlıyoruz:

Mithat Bey Kardeşimize;

Muhterem kardeşimiz. İstanbul'dan gelen bir kardeşimizin bildirdiğine göre Nazım Paşa hazretlerinin bölgeye memur edilmesi düşünüldüğü ancak kendisinin, cemiyetimizin askeri vazifesine karışacağı düşüncesiyle kabulde, tereddüt etmekte olduğu anlaşılmıştır. Kardeşimizin bildiği üzere cemiyetimiz şimdiye kadar hiç kimsenin resmi vazifesine karışmamış ve karışmamayı da ilke olarak kabul etmiştir. Kendileri gibi kudretli bir asker büyüğümüzün, kutsal askerlik vazifesine karışmayı katiyen hatır ve hayaline getirmedeği gibi, bütün kuvvet ve varlığıyla da hizmet ve yardıma hazır olduğu ve zaten Bağdat'a tayin buyurulduklarını haber alır almaz hemen Bağdat merkezine kendilerinin meziyetleri ve askeri iktidarlarından ve vatanperverane sohbet ve muhabbetlerinden bahsederek lazım gelen saygıda bulunulması ve başarılarını temin için hiçbir yardımdan geri durulmamasını yazmış olmakla da bellidir. Binaenaleyh Nazım Paşa hazretlerinin tereddüdüne yer yoktur. Bizat kendilerini gidip görmeyi ve Harbiye Nezaretince bu bölgeye memur edilmeleri kararlaştırılmış ise Cemiyetimizin bu kararı alkışlarla kabul edeceğini kesin olarak arz ve temin ve saygularımızı takdim etmenizi rica ederiz, muazzez kardeşimiz.

→

سندی به خرد استیغ

سندی خرد استیغ
 این سند بخواه که در فرود استیغ آماده شده نظر اعلیٰ ایالتی حاکمان را به در موافقت
 نماید این سند در ادره اراضی و عمارت مشتمل بر موارد ذیل است
 این سند که در ادره اراضی و عمارت مشتمل بر موارد ذیل است
 این سند که در ادره اراضی و عمارت مشتمل بر موارد ذیل است
 این سند که در ادره اراضی و عمارت مشتمل بر موارد ذیل است
 این سند که در ادره اراضی و عمارت مشتمل بر موارد ذیل است
 این سند که در ادره اراضی و عمارت مشتمل بر موارد ذیل است
 این سند که در ادره اراضی و عمارت مشتمل بر موارد ذیل است
 این سند که در ادره اراضی و عمارت مشتمل بر موارد ذیل است
 این سند که در ادره اراضی و عمارت مشتمل بر موارد ذیل است
 این سند که در ادره اراضی و عمارت مشتمل بر موارد ذیل است
 این سند که در ادره اراضی و عمارت مشتمل بر موارد ذیل است

Nâzım'ın kişiliğini ne kadar saklamak istesek bazı olaylar bu gizliliği tehlikeye düşürüyordu. Nitekim bir gün rahatsız olduğu için kendisine enjeksiyon yaparken iğne kırılmış ve yarısı kaba etinde kalmıştı. İğneyi çıkartmak için küçük bir cerrahi müdahale gerekiyordu. Bu nedenle koşup hastaneden bir asistan getirdim. Adam uzun uzun uğraşmasına rağmen Nâzım'ın kaba etinde kalan iğnenin yarısını bulamayınca Nâzım sinirlenmeye başladı ve asistana ne yapması gerektiğini izah zorunda kaldı:

— Delikanlı, neşteri paralel, sonra da dikine tarayınca iğne muhakkak çıkar ortaya, sen söylediğim gibi yap bakayım, der.

Onun dediği gibi yapan asistan kırılmış iğneyi bulunca hayretle bunun böyle yapılması gerektiğini nereden öğrendiğini sorar. Nâzım yine o boğuk sesiyle böyle bir şeye bir defa da İstanbul'da rastladığını, orada doktorlardan öğrendiğini söyleyip durumu idare eder.

ÖRGÜTÜN İSMİ DEĞİŞİYOR

Bizden sonra, Nâzım daha çok Binbaşı Nafiz'in evinde misafir edildi. Binbaşı Nafiz, 31 Mart'tan sonra Divanı Harp Reisi olan zat idi. Nâzım ile genellikle akşam saatlerinde buluşuyorduk. Böylesi daha iyi idi, zira gündüzleri sık sık beraber görünmemiz kuşku uyandırabilirdi. Beri yandan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin taraftarları çoğalıyordu. Öyle ki bazı geceler bizim yemin odasında adım atacak yer kalmıyordu. Bu toplantılarda ortaya çıkan tartışmaların başında cemiyetin ismi bahis konusu oluyordu, zira Doktor Nâzım bu ismi bir türlü benimseyememişti. Onun kanaatine göre Paris'te dağılan «İttihat ve Terakki» cemiyetinin isminin Ahmet Rıza Bey tarafından «Te-

rakki ve İttihat» şeklinde değiştirilmesi konusunda öne sürdüğü teklif daha münasipti. Ne var ki Nâzım'ın bu isteğinin yerine getirilmesi artık elimizde değildi. Bugüne kadar «Osmanlı Hürriyet Cemiyeti» olarak yürüttüğümüz bu teşkilâtın yarı yolda isim değiştirmesi bir yandan istikrarsızlık havası yaratacak, bir yandan da örgüte üye olmuş kimselerin, ki bunlar binleri bulmuştu, isim değişikliğini acaba kabul edecekler miydi? Bu bir problemdi. Nâzım ve onun tarafını tutanların ısrarı üzerine üyelere birer mektup gönderip isim değişikliği hakkında fikirlerini sormak durumunda kaldık. Bu mektupta Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adı «Osmanlı İttihat ve Terakki» olarak değiştirildiği takdirde ne düşündüklerini sorduk. Gelen cevaplar tasnif edildiği zaman genellikle yeni ismin kabul edildiği kanısına varıldı ve biz de ismi değiştirdik.

Bu tarihlerde Manyası Zade Refik Bey Abdülhamid'in hışına uğramış ve İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalmıştı. Talât ona trende rastlar ve hoşbeşten sonra ahabplık etmeye başlar. Bakar ki konuşması, tavrı, hareketi efendi bir adam ve düşünceleri hayli uyanık bir kişi. Kendisine hiçbir şey belli etmeden ismini öğrenir, nereye niçin gittiğini sorar. Manyası Zade Refik Bey de Kavala'ya gittiğini orada yazıhane açıp avukatlık yapacağını söyler.

Refik Beyin efendi tutumu ve güzel konuşması Talât'ın üzerinde çok iyi tesir yapmıştır, uyanık bir adam olduğuna da inandığından konuşmaları daha samimi bir mecraya döner. Seyahat boyunca yavaş yavaş birbirlerine açılırlar. İstanbul'dan konuşurlar, padişahın davranışlarından bahsederler ve nihayet Talât bütün cesaretini toplayıp şu teklifi yapar:

— Refik Bey Kavala'ya gidip ne yapacaksınız, gelin sizi Selânik'e alalım, nüfusu da hayli kalabalık, daha zengin bir şehir. Selânik'te yazıhane açın biz de yardımcı oluruz, hem sonra müşteriniz de çok olur orada...

Talât'ın bu samimi teklifinden fazlasıyla mütehasıs olan

Refik Bey ani bir karar değişikliği ile Kavala'ya yerleşmekten vazgeçip Selânik'te yazıhane açmaya razı olur. Refik Bey Kavala'ya gider, işlerini ayarlar ve dönüp Selânik'e gelir. Bu geliş Talât'ı memnun etmiştir ve Refik Beyle daha açık konuşmak lüzumunu duyar. Bir gün başbaşa oturdukları sırada onunla şöyle konuşur:

— Refik Bey, biz burada gizli bir cemiyet kurduk. Daha yeni olmasına rağmen bini aşan üyemiz var, Örgütümüz günden güne gelişiyor. Çok iyi ve candan arkadaşlar bulacaksınız burada. Arzu ederseniz sizi de cemiyetimize alalım, üye kaydedelim, ne dersiniz?

Manyasi Zade Refik Bey fazla düşünmeden elini Talât'a uzatır, samimi bir şekilde tokalaşırlar ve Refik Bey şu cevabı verir:

— Hayhay, memnuniyetle, bugünden tezi yok aranızı girmekten şeref duyacağım. Cemiyetinize yazıldım gitti.

Bu olayın ertesi akşamı bizim meşhur yemin odasında mu-tad merasim düzenlenir ve Refik Bey yemin eder. Böylece Manyasî Zade Refik Bey aramıza katılmış olup bizimle beraber çalışmalarına başlar.

CEMİYET GELİŞİYORDU

Talât'ı gençliğinin en ateşli devrelerinden tanırım, pek uysal bir delikanlı değildi. Fakat şunu da itiraf edeyim ki öyle aşırı bir çapkınlığı ve hoppalığı da yoktu. Bazı akşamlar birkaç kadeh Namyas rakısı parlatıp evine dönerdi. Edirne'de kendisinden Fransızca öğrendiği bir Musevi kız ile seviştiğini üstad İbnülemin'in «Son Sadrazamlar» isimli eserindeki tercümei halinde okudum. Talât'ın böyle ufak tefek geçici maceraları olabilirdi, nihayet o da insan ve genç idi.

Talât'tan lâf açılmışken onun başından geçen bir olayı burada anlatmak isterim. Bir akşam nerede içmiş bilmiyorum, çakır keyif olmuş, evin yolunu tuttuğu bir sırada (Talât o tarihlerde Kulakahveleri mevkiinde otururdu) içinden gelmiş olacak Rumelili şivesiyle «Hayyyyttttt...» diye bir nara atmış sokağın ortasında. Malûm, rakı şişede durduğu gibi durmaz insanın midesinde. O bu narayı attığı sırada, aksilik bu ya, devriyelerden biri oradan geçiyormuş. Devriye Talât'ı yakalamış ve «Hey efendi böyle nara atarak nereye gidiyorsun, gecenin bu saatinde?» diye sormuş. Talât her zamanki hazırcevaplılığı ile şöyle izah eder durumu:

— Ben nara atmadım... nida ettim.

Ne var ki polislere meramını anlatamaz ve devriyeler onu alıp karakola götürürler. Talât komiserin huzurunda aynı savunmasını yapar ve nara atmayı nida ettiğini söyler. Oysa komiser nara ile nida arasındaki farkı idrak edemediğinden bir türlü karar veremez ve sonunda Talât'ı serbest bırakmaya razı olur. Bu olay arkadaşlar arasında zaman zaman anlatılıp Talât'a, «Nara mı atıyorsun, nida mı ediyorsun?» şeklinde şaka-laşmalara sebep olurdu.

*
**

Cemiyetimiz kısa zamanda Rumeli'nin her tarafında yayılmış, dal budak salmış ve işlerimiz gelişmişti. Manastır'da Resneli Niyazi, Üsküp'te Necip Draga, Ohri'de Eyüp Sabri asker gibi çalışıyorlardı. Yavaş yavaş valileri de kendi tarafımıza çekmeye başlamıştık. Bu konuda ilk hedef olarak Manastır Valisi Hıfzı Paşayı ele aldık. Hıfzı Paşa benim halamın kocası, yani eniştem oluyordu. Bu nedenle onu saraydan ayırmak daha kolay olacaktı. Kendisi o tarihlerde hayli yaşlanmıştı. Hassas bir kalbi vardı, onu inandırmak ve tarafımıza çekmek benim için zor olmayacaktı. Bir gün kalkıp Manastır'a gittim. O devirlerde

vali konakları malûm, giren çıkan belli olmazdı. Kendisine birdenbire açılmanın doğru olmayacağı kanısı ile hareketlerimi ayarladım. Ona şunu anlattım ki Manastır Valisi olması sebebiyle günün gereksinmelerine göre davranması kendisi için daha hayırlı olacaktı. Bu yolda yaptığım konuşmanın onda ne etki bıraktığını anlamak için döndükten sonra bir süre beklemem gerekti. Nitekim aradan birkaç hafta geçmişti ki Hıfzı Paşanın oğlu Nüzhet Bey (sonradan Sultan Reşad'ın mabeyncisi olmuştur) Selânik'e gelip bana misafir oldu.

Halazadem olan bu gençle daha rahat konuşabilirdim. Bir gün bir köşeye çekip şöyle dedim ona:

— Babana söyle... İş onun tahmin ettiğinden çok daha ciddidir. Sakın bizlere karşı bir tutum almasın, aksi halde hayatı tehlikeye girer. Bunu ona anlat ve telkin et...

Nüzhet, Manastır'a dönüp babası ile konuştuğundan sonra Hıfzı Paşanın tutumu hayli değişti. O tarihten sonra olup bitenleri eskisi gibi mabeyne haber vermiyordu. Yıldız'ın kulağına giden işleri küçümseyerek ortalığın sakin olduğunu ustalıklarla anlatıyordu. Abdülhamid gibi esen rüzgârdan işgillenen bir padişahı savsaklayıp avutabilmek büyük hüner isterdi. Hıfzı Paşa bu işi büyük bir ustalıklarla yapıyordu.

Aramızda Yüzbaşı Enver Bey de vardı. Selânik ordu müşirliği erkânı harbiyesinde çalışan bu genç ve cesur yüzbaşı bize ümit veriyordu. Ne var ki Enver'in eniştesi, yani kardeşi Hâsane hanımın kocası olan Selânik Merkez Kumandanı Nâzım Bey ise padişahın koyu taraftarlarından olup korkunç bir hafife idi. Yıldız'dan aldığı talimat üzerine cemiyetimiz azalarını adım adım izletiyor, kimlerin ne işlerle uğraştığını saati saatine saraya iletliyordu. Bu adamın böyle serbestçe hareket etmesi ve faaliyet sürdürmesinin örgütümüz hesabına hiç de hayırlı bir sonuç vermeyeceği kanısına varmıştık. Toplantılarımızda bu konuyu uzun uzun inceledik. Onu zararsız hale getirmemiz gerekli olmuştu. Düşüncemizi Enver'e açmaktan çekinmedik. O ileri

İttihat ve Terakki üyeleri Soldan sağa: 1. Mithat Şükrü Bleda, 2. Lütfi Bey (Berlin Eski Başkonsolosu), 3. Münir Bey (Fırarî Mülkiye Kaymakamı), 4. Şerafettin Bey, 5. ...?, 6. Profesör Akil Muhtar (Özden), 7. Nuri Ahmet Bey, 8. Fırarî Emin Bey.

görüŖlü bir gençti, anlayıŖlı davranacağına inanıyorduk. YüzbaŖı Enver ile ben konuŖtum.

— EniŖten bizim için tehlikeli olmaya baŖladı. Fakat sana danıŖmadan herhangi bir harekete giriŖmek istemiyoruz. Ne dersin?

Enver Bey hiç düŖünmeden Ŗu cevabı verdi:

— Evet, tehlikeyi ben de seziyorum. Bana kalırsa onun vücudunu ortadan kaldırmakta tereddüt etmemeliyiz. Zira bu aralık kendisinin İstanbul'a gitmeye hazırlandığını haber aldım, vakit geçirmeden bu iŖi halletmek lâzım...

— Yani ne yolda hareket etmemizi tavsiye edersin?

Bu suale cevap vermeden önce bir süre düŖündü sonra kararlı bir ifade ile Ŗöyle dedi:

«Bir kurŖun ile yere sereriz olur biter!»

— Güzel ama bu iŖi kim üzerine alacak?

Enver Bey davanın en kestirme yoldan hallolması taraf-tarı idi.

— Fedailerimiz yok mu? diye sordu. Sonra devam etti: Meselâ Mustafa Necip eniŖtemi temizlemeyi üzerine alabilir.

Enver Bey'in bu teklifi derhal kabul edildi. Merkez Kumandanı Nâzım Bey Yalılar'daki Akaretler'de bir evde otururdu. Misafirlerini alt katta caddeye bakan bir odada kabul ederdi. Uzun uzun düŖünerek hazırladığımız plân Ŗöyle idi: İsmail Canbolat bir gece geç saatlerde kapıyı alacak. Enver Bey bu sırada eniŖtesinin yanında olacak ve Canbolat'ın geldiğini haber verecekti. Ziyaretin sebebi de Ŗu idi. Canbolat o günlerde bir rütbe terfi için askeri makamlara baŖvurmuŖtu. Nâzım Beyden bu isteğinin yürürlüğe girmesi için süratle sonuçlandırılmasının sağlanmasını isteyecekti. İŖte bu konuŖma olurken, yaz mevsimi dolayısıyla açık duran pencerenin önünde duracak ve merkez kumandanı konuŖmaya daldığı bir sırada onları gözetlemekte olan Mustafa Necip niŖan alıp ateŖ edecekti. Ne varki tertip-

lenen plan tam anlamı ile tatbik edilemedi. Orada cereyan eden olayları Enver Bey sonradan bizlere şöyle nakletti:

— Canbolat kapıyı çaldığı zaman ben eniştemin yanında idim. Emireri yanına gelerek birisinin kendisini görmek istediğini haber verdi. Olayın nasıl geçeceğini merakla bekliyordum. Eniştem pencerede konuşurken ateş edildi, fakat kurşunlar yerine isabet etmedi ve Nâzım Bey yaralandı.

Olaydan sonra Mustafa Necip nefes nefese gelip bizi buldu. Telâş içinde idi ve Nazım Beyle Canbolat'ın hafif yaralandıklarını anlattı. Mustafa Necip bundan başka izahat verecek durumda değildi, zira bu cüretkâr komitecinin suikast nedeni ile hafiyeler tarafından takip edildiği muhakkaktı. Biz de aynı şeyi düşünüyorduk. Bu durumda yapılacak ilk iş Mustafa Necip'i o civarda emniyetli bir evde saklamaktı. Biz de öyle yaptık.

Merkez kumandanının yaralandığı haberi kısa zamanda bütün şehre yayıldı. Böyle bir şehirde böylesine önemli bir olayın gizli kalması olanaksızdı. Ertesi sabah olayı duymayan kalmadı. Tabii biz de durumu öğrenmek istiyorduk. Gelen haberlere göre ayağından yaralanan Canbolat ile Nazım Bey hastaneye kaldırılmışlardı. Ben derhal hatır sormak bahanesiyle hastaneye gittim. Olayın akislerini öğrenmemiz gerekiyordu. Canbolat'ın yarası hafifti. Ben Nâzım Beyin ne gibi harekete geçtiği konusunda bilgi almak üzere gizli kapaklı bir soruşturma yaptım. Mustafa Necip'i de düşünmemiz gerekiyordu. Sıkı bir arama yapılırsa durumu kötü olabilirdi. O sabah öğrendiklerime göre Nâzım Bey kendisine gelir gelmez şifreli bir telgrafla hadiseyi Yıldız'a bildirmişti. İstanbul derhal harekete geçmiş ve Nâzım Beyin yanında bir doktor olduğu halde derhal İstanbul'a gönderilmesi istenmişti. Hastane hatır sormaya gelenlerle dolup taşıyordu. Bu arada Üçüncü Ordu Müşiri Sabri Paşa hastaneye yaverini göndermiş ve merkez kumandanını tedavi için bir doktor görevlendirdiğini de bildirmişti. Ne varki Nâzım Bey doktor isteme-

di ve Paşanın teklifini nezaketle reddetti. Paşanın yaverine şöyle dedi:

— Müşir Paşa hazretlerine şükranlarımı arz ederim. Yaralarım ehemmiyetsizdir. Kendimi çok iyi hissediyorum.

Nâzım Bey belki de gönderilecek doktorun jöntürklerden olup ters bir ilâçla kendisini öldürmesinden korkuyordu. Esasen çok vesveseli bir kişi idi, herkese güvenmezdi.

Aradan birkaç gün geçti ve öğrendik ki yeni bir iradei seniye gelmiş ve Selânik Merkez Kumandanı beraberinde bir Ermeni doktor olduğu halde İstanbul'a müteveccihen yola çıkmıştı.

Nâzım Bey bir daha Selânik'e gelmeyecekti.

Merkez Kumandanı Nâzım Bey'in yaralanması hürriyetseverler çevresinde iyi bir etki yapmıştı. İşin ciddiyeti böylece ortaya çıkmış ve o güne kadar cemiyetimizin faaliyeti hakkında şüphesi olanlar durumu anlamışlardı.

İttihat ve Terakki'nin atıldığı mücadeleden muzaffer çıkacağından artık kimsenin şüphesi kalmamıştı. Suikast olayını takip eden günlerde şehirde başka birşey konuşulmaz olmuştu. Kahvehanelerde, gazinolarda, sokaklarda, evlerde merkez kumandanının maruz kaldığı suikast konuşuluyor, sonucu münakaşa ediliyordu. O günlerde oluşan kayda değer ikinci hadise Manastır müftüsünün öldürülmesi idi.

Yıldız sarayının adi jurnalcilerinden olan Manastır müftüsü hakkında verilen bilgiler kendisinin hiç de ihmal edilecek bir kişi olduğu havasında değildi. Öğrendiğimize göre cemiyetimizin Manastır'daki faaliyetlerini devamlı olarak Yıldız'a jurnal ediyormuş. Böylece tehlikeli bir kişi olduğunda karar verildi. İşin enteresan tarafı bu müftünün doğrudan doğruya Yıldız sarayından emir aldığı ve jurnallerini oraya gönderdiği idi.

Bir gün mabeynden gelen bir emirle İstanbul'a gitmek üzere hazırlığa giriştiğini öğrendik. Manastır örgütümüz bu adamın yaşamasının tehlikeli olduğunu bize bildirmişti. Müftü İstan-

bul'a gitmek için Selânik'e gelmişti. Bu yobazın mutlaka vücudunun ortadan kalkması gerekiyordu. Selânik'te Kolombo otelinde kaldığını öğrendik. Herifin çok şeyler bildiğini ve biran evvel İstanbul'a gidip efendisine her şeyi anlatacağını anlamıştık. Esasen telâşından anlaşılıyordu bu seyahatinin önemi. Onun İstanbul'a gitmemesi lâzımdı ve bunun için işi hemen oracıkta bitirecektik.

Bu defa fedaimiz Abdülkadir Efendi idi. Bu görevi alırmaz sırtındaki askeri elbiseyi çıkartıp sivil giyindi. Kolombo oteline gidip binanın önünde bir aşağı bir yukarı dolaşmaya başlamıştı. İstanbul treni ertesi sabah erken saatlerde hareket edecekti. Bu sebeple kaybedecek vakti yoktu. Bütün gece gözüne uyku girmeyen Abdülkadir Efendi sabahın erken saatinde hocanın elinde çantası otelin merdivenlerini indiğini görmüş ve tabancasını çekip müftü tam arabaya binerken kurşunu yapıştırmıştı. Müftü kanlar içinde yere yıkılmış, otel personelinin telâşu arasında kurşunun nereden geldiğini anlamak için kimse teşebbüse geçememişti.

Manastır müftüsünün öldürülmesi de hayli heyecan uyanırmıştı. Örgütten olan olmayan bu iki suikastten bahsediyordu. Ne varki müftünün öldürülmesiyle bu korkunç jurnalci bir daha konuşmayacak ve örgütümüz bir düşmandan daha kurtulmuş olacaktı. Nâzım Bey ve müftü hadiseleri Selânik ile civarındaki şehirlerde büyük etki yarattı. Artık örgütümüzün ne kuvvette olduğu herkes tarafından anlaşılırmıştı. Bu olaylar örgüt faaliyetlerinde daha da cesaretli davranışlara girebileceğimizi göstermişti.

Yıldız, siyasi cinayetlerin kimler tarafından organize edildiğini öğrenmekte gecikmedi. İlk akla gelen isim Tâlat idi. Evet, bütün bu olup bitenlerin altında Talât olmalıydı. hakikat te böyle idi. Herşey onun emriyle oluyor, örgüt onun direktifleriyle girişimlerini ayarlıyordu.

İstanbul bu kaniya varınca, merkezi Selânik'te bulunan

Müfettişi Umumiye'ye bir telgraf gönderip Talât'ın görevinden alınmasını ve derhal yanında polisler olduğu halde Anadolu'da bir mahalle gönderilmesini emretmişti. Biz bu emri ajanlarımız vasıtasıyla öğrenmekte gecikmedik. Toplandık ve karar verdik. Şayet Müfettişi Umumiye bu emri yerine getirerek, Talât'ı zorla Anadolu'ya sürmeye teşebbüs ederse örgütümüz derhal faaliyete geçecek ve onu kurtarmak için her çareye başvuracaktı. Bu arada en kötü şartlarla Talât'ı polisin elinden zorla alıp kaçıracaktık. Bu husustaki kararımız kesin idi. Saray ile aramızdaki ilişki son derece nazik ve kritik bir devreye girmişti. Ya devlet başa, ya kuzgun leşe, diyorduk.

Cüretimiz tahmin edilmeyecek bir dereceye ulaşmıştı. Yalnız saray hafiyelerini değil, devletin birinci plândaki idare adamlarını dahi hiçe saymaya başlamıştık.

Talât bir gün bize, «Ben gider Hüseyin Hilmi Paşa ile görüşür hakkımda İstanbul'da alınan karar ve buraya iletilen emri öğrenirim» dedi. Bunları söylediği zaman hiçbirimiz bunda bir tehlike sezmemiştik. Çünkü Talât'ı elimizden alacak bir kuvvet tasavvur edemiyorduk. Talât dediğini yaptı, Hüseyin Hilmi Paşa'nın karşısına çıkarak kendisine şunu sordu:

— Vazifemden azledildiğimi öğrendim, doğru mu?

Hüseyin Hilmi Paşa evet cevabını verince Talât, büyük bir soğukkanlılıkla şöyle konuşmuş:

— Devlet istediğini yapar, bir memurun azil ve nasbı onun elindedir. Şu dakikadan itibaren görevimden istifa ediyorum, bu da benim hakkımdır. Fakat bir şey daha öğrenmek istiyorum, beni Anadolu'ya sürecekmisiniz. Şayet bu da doğru ise Selânik'ten ayrılmamaya karar verdiğimi bildirmek isterim. Eğer zorla göndermeye girişilirse bu işin sonu hakkınızda hayırlı olmaz...

Bu sözü o günkü şartlar altında değil Talât Efendi gibi herhangi bir memur, en üst kademedeki şahsiyetler bile umumi müfettişin karşısında sarfetmek cesaretini kendilerinde bulamaz-

lardı. Fakat Talât hem gayet cesur bir insan, hem de arkadaşlarının kendisini kurtaracağına inanmış bir kimse idi.

Hüseyin Hilmi Paşa, Talât'ın cemiyetteki nüfuzunu ve kudretini pek iyi bilenlerdendi. Bu sebeple yatıştırıcı bir lisan kullanıp üstüne üstüne gitmemeyi tercih etmişti. Talât Müfettişi Umumiye'den kollarını sallaya sallaya çıkıp doğruca bizim yanımıza geldi. Bu durumda kendisine derhal bir iş bulmak lâzımdı. O tarihlerde Selânik'te hususi bir mektep açmıştık. Leyli ve Nehari Ticaret Mektebi idi adı. Ben bu mektebin müdürü idim. Talât açıkta kalamazdı, bu sebeple ben müdürlükten çekildim ve yerimi Talât'a bıraktım. Bundan bir süre sonra Selânik hastanesi açılınca müdürlüğü bana verildi.

Hüseyin Hilmi Paşa çok zeki ve ileriye gören bir devlet adamı idi. Talât'ın tek başına bir ihtilâl cemiyetini temsil ve yönettiğini bilmemezlik edemezdi. Mabeyinden gelen emrin tatbik edilmemesi için ne yaptı, işi nasıl idare etti bilemiyorum. Bu nazik meselede mabeyni nasıl oyaladı, padişahı nasıl kandırdı bir türlü anlamadım. Yalnız bildiğim bir şey var ki meşrutiyetin ilânına kadar Hüseyin Hilmi Paşa'nın örgütümüz hakkındaki tutumu daima mülayim olmuş, aleyhimizde hiçbir girişimde bulunmamıştı. Hatta bu konuda ağzından bir tek kelime çıkmadığını da biliyordum.

Enver, eniştesinin hedef olduğu suikasttan dolayı hakkında şüpheler uyandığını biliyordu. Zamanla ilerleyen soruşturma bunu daha da güçlendirmişti. Nitekim çok geçmeden Enver İstanbul'a çağırıldı. Giderse nasıl bir muamele ile karşılaşacağını tahmin etmek zor değildi. Bu sebeple gönderilen çağırı emrini tanımadı ve İstanbul'a gitmemeye karar verdi. Kendisini korumamız gerekiyordu. Onu gizlice Tikveş'e gönderdik. Orada kalacağı sürede İttihat ve Terakki Cemiyeti müfettişi olarak görevli kıldık. O da bundan yararlanıp semt semt, köy köy dolaşip propaganda yapıyor, örgüte üye kaydediyordu.

O sıralarda Sultan Hâmid Rumeli'deki ayaklanmaları bas-

tırmak için İzmir'den Selânik'e asker gönderilmesi emrini vermişti. Bu durum karşısında biz de Doktor Nâzım'a usulü dairesinde hazırlanmış bir yol tezkeresi temin edip İzmir'e gönderdik. Doktor Nâzım, İzmir'de Kordonboyu'nda bir tütüncü dükkânı açtı. Bu dükkân merkez olacak ve Nâzım işlerini buradan yönetecekti. Kendisi tütün satmak bahanesiyle vapurlara serbestçe girip çıkıyor, Selânik'e sevkedilecek askerlerle temas olmağa buluyordu. Nitekim bu sayede birçok subay ile dostluk kurmuş onlara İttihat ve Terakki'nin amacını izah etmiş ve memleketi kurtarmak yolunda faaliyetlerini anlatmıştı. Bu propagandanın gayesi Selânik'te buldukları sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ile işbirliği yapıp gönderilen askerlerin Rumeli'deki askeri kuvvetlerle işbirliği yapmalarını sağlamaktı. Memleket ancak böyle kurtulacaktı ve Doktor Nâzım bu işi çok iyi başarıyordu. İlişki kurduğu subayların çoğunu ikna etmiş ve cemiyetin direktifinde çalışmalarına katılmalarını sağlamıştı. Nitekim padişahın Tedip Ordusu olarak İzmir'den ayrılan askerler Selânik rıhtımına çıktığı zaman derhal İttihat ve Terakki Cemiyeti hizmetine girip oradaki askerlerle birleşiyorlardı. Böylece Abdülhamid'in kardeşi kardeşe kırdırmak yolundaki teşebbüsü sonuçsuz kalıyordu.

Örgüt olarak artık her fırsatı iyi kullanmaya ve alenen Sultan yönetimine karşı koymaya başlamıştık. Gizlimiz kalmamıştı ve açık olarak savaşı yürütüyorduk. Esasen başka türlü davranmamıza da imkân yoktu. Mademki bu işe giriştik, memleketi kurtarmak için her çareye başvuracaktık. İşte bu düşünce ve anlayış içinde görevlerimizi yürütürken Şemsi Paşa olayı patlak verdi. Arnavutlar üzerinde büyük nüfuzu olduğu söylenen Şemsi Paşa'nın mabeyndeki silahşorlarla işi ele alıp aleyhimizde atıp tuttuğunu öğrendik. Şemsi Paşa, emrine verilecek bu silahşorlarla Rumeli'deki ayaklanmayı birkaç gün içinde bastıracağını söyleyip padişahın bu yolda bir irade çıkarılmasını istemiş. Öylesine ısrar etmiş ki başta Abdülhamid olmak

üzere herkes inanmış ve gerekli emir çıkarılmış. Örgütümüz tarafından adım adım izlenen Şemsi Paşanın Manastır'a gelmesinin ertesi günü biz her şeyi hazırlamıştık. Onu da saf dışı etmek gerekiyordu. Nitekim Şemsi Paşa mabeyn ile görüşmek üzere konakladığı yerden ayrılıp postaneye girerken fedailerimiz tarafından açılan ateş üzerine merdivenlere yığılıp kaldı. Kanlar içinde yatan paşanın cesedi etrafında toplananlar arasında bulunan örgüt üyeleri polis memurlarına yanlış bilgi vererek suikastçıların rahatça kaçmasını sağladılar. Şemsi Paşaya ateş edenlerden ve ona öldürücü darbeyi vuran, Atıf (Kamçıl) bu başarısı ile hürriyetin bir an evvel ilânında rol oynamıştır. Bu arada Şemsi Paşa'nın koruyucularının attığı kurşunlardan bir tanesi Atıf'ın tabanına gelmişti. Ne varki fedakâr arkadaşımız büyük acısına rağmen kalabalığın arasından sıyrılıp kaçmaya muvaffak olmuş böylece üstlendiği görevini eksiksiz tamamlamıştı. Olayın ertesi günü fedaimiz Atıf'ın anlattığına göre ayaklarından yaralanıp kaçarken bir köşeyi dönmüş ve oradaki ayakkabı tamircisinin dükkânına dalmış. Ayakkabıcı şaşkın onu seyrederken Atıf şöyle konuşmuş:

— Usta sakın dışarıya çıkma, duyuyorsun belki silahlar patlıyor, serseri bir kurşuna kurban gidersin...

Adam bu ihtar üzerine yerinden kıpırdamamış ve Atıf izini kaybeden koruyucuların sokağa girip kendisini aramalarını dükkânın penceresinden seyretmiş.

Atıf'ı uzaktan kollayan örgütümüze bağlı arkadaşlar koruyucular uzaklaştıktan sonra dükkâna girmiş ve onu alıp تنها sokaklardan Mülâzım Mahmud'un evine götürmüştür. Mülâzım Mahmud sonraları Siirt milletvekili seçilmişti. Kendisi koyu bir ittihatçı olup, Atıf ile bizzat ilgilenmiş ve onun yarasını tedavi etmişti.

Bütün bu olayların bir araya gelişi İttihat ve Terakki Cemiyetinin çok kuvvetli bir örgüte sahip olduğunu, tuttuğunu

koparan, giriştiği her işi başaran bir milli birlik haline geldiği konusunda artık şüphe götürmez olmuştur.

Çalışmalarımızın devamı sırasında Talât cemiyetin İstanbul'daki örgütü ile ilişki kurmak gerektiğine inanmış olduğundan yanına Manyasi Zade Refik Bey'i alarak gizlice İstanbul'a gitmişti. Talât İstanbul'da çalışmalarını sürdürüp cemiyete yeni üyeler bulurken kendisine aydın bir genç olarak tanıtılan Merican İdadisi Müdürü Hüseyin Cahit (Yalçın) ile konuşmak arzusunu belirtir ve araçlar vasıtasıyla Ahmet İhsan matbaasına gidip Hüseyin Cahit'i bulur. Talât kararlıdır ve bu gençten cemiyetimizin yararlanabileceğine inanmaktadır. Uzun süren konuşmaları sırasında Hüseyin Cahit'e cemiyete girmesini teklif eder. Cemiyetin faaliyetlerini anlatır ve cemiyete girdiği takdirde özgürlüğe ulaşmak yolundaki çalışmalarımızın daha da güçleneceğini söyler. Ne var ki Hüseyin Cahit cemiyete girmek bir yana öylesine heyecanlanır ki ayağa kalkıp şöyle konuşur:

— Aman Talât Bey, siz ne yapıyorsunuz? Galiba siz İstanbul'un ne halde olduğunu iyi bilmiyorsunuz, burada olup bitenlerden haberiniz yok... Son derece dikkatli olmanız gerekir. Beni dinlerseniz cemiyetin faaliyetlerinden, hatta adından bile bahsetmeyin. Sağ gözü sol göze emniyet etmek bile caiz değildir. Ben kendi payıma cemiyetinize girmeye katıyen cesaret edemem...

Talât, bilâhare bu olayı bana anlatırken çok üzülüğünü ve mahçup olduğunu söylemişti.

HÜSEYİN CAHİT'İN CEMİYETE GİRİŞİ

Hüseyin Cahit'ten bahsederken, kendisini cemiyetimize nasıl dahil ettiğimizi burada anlatmakta yarar vardır.

Seçimlerin yapılacağı sıralarda idik. Esasen taşra şehirlerin-

www.seyfocenter.com

دولت

دولت

طبعة

دولت

دولت

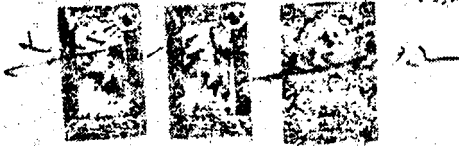
دولت

دولت

دولت

دولت

دولت

Tanin Gazetesinin sahibi olan Mithat Şükrü Bleda'ya 2 Temmuz 1332 (1916) tarihinde gazetenin yayımlanabilmesi için İçişleri Bakanlığı tarafından verilen belge. Bu gazetede Hüseyin Cahit başyazarlık yapacaktır.

de seçimler yapılmış bitmişti. Bir toplantıda Hüseyin Cahit'i İstanbul'dan milletvekili adayı olarak göstermek kararına varmıştık. Cahit'e bu teklifi benim yapmam öne sürüldü. Bir akşamüstü Aksaray'daki evine gittim. Tanışmamız ve konuşmalarımız şöyle cereyan etti:

Kapıyı çaldığımda önce kim olduğumu sordular:

— Açın benim, cevabını verdim. Soranın kimliğini bilmediğimden ismimi söylemek istememiştim. Ne varki o ısrar etti ve «Siz kimsiniz, söyleyin evvela?» Bu durum üzerine çaresiz kalıp kendimi tanıttım: «Ben Serez Mebusu Mithat Şükrü!»

Bunun üzerine kapı açıldı ve içeri girdim. Beni misafir ettikleri odada Hüseyin Cahit ile karşı karşıya oturduk. Ziyaretimin sebebini şöyle izah ettim:

— Ben cemiyet tarafından geliyorum. Sizi İstanbul'dan milletvekili adayı göstermeye karar verdik. Fakat bunun için önce cemiyete üye olmanız gerekiyor. Bunu kabul ediyor musunuz?

Hüseyin Cahit bir süre düşündükten sonra, ağır ağır şöyle konuştu:

— İttihat ve Terakki Cemiyeti, vatani kurtarmış bir örgüttür. Bu cemiyete karşı kalbimde minnetarlık hisleri doludur. Fakat içimde yalnız yaşamak isteyen ve hiçbir kayda tahammülü olmayan isyanlar mevcuttur.

Bunları söyledikten sonra bir aralık sustu. Ben de sabırla bekledim. Hüseyin Cahit konuşmasına şöyle devam etti:

— Bugün cemiyete girmekte gecikmiş sayılıırım. Abdülhamid zamanında tehlike varken cemiyete girip vatani kurtarmak için uğraşmakta bir şeref vardı. Fakat bugün yalnız cemiyete aza olmakla övünmek bilmem ne dereceye kadar doğru olur... Ben müstakil kalmak isterim ve zannedirim ki müstakil bir muharrir olacak cemiyetin lehine yazacağım makalelerin efkârı umumiye üzerinde etkisi cemiyete mensup bir gazetecinin yazılarından daha kuvvetli olacağı muhakkaktır.

Son cümlesinde hakikat payı olduğunu inkâr edemem, fa-

kat ben cemiyetimize üye olması için ısrar ettim ve kendisine cemiyet içinde olursa daha faydalı olacağı kanısında olduğumu şöyle anlatmaya çalıştım:

— İddialarınız gayet doğrudur, ne varki biz sizin gibi münevver gençlere daha başka vazifeler de vermek isteriz. Daha doğrusu niyetimiz budur. Gerek cemiyetin mebus namzedi, gerek başka bir iş için mutlaka İttihat ve Terakki'ye girmeniz lâzımdır. Bu, bizim için bir prensip meselesidir. Bunu nazarı dikkate alarak karar verin. Yarın sizi merkezi umumiyede bekleyeceğim. Takdir edersiniz ki vatana hizmetin yeri ve zamanı yoktur...

Yukarıda özetlemeye çalıştığım konuşmamız bir saate yakın sürdü ve ertesi gün Hüseyin Cahit merkezi umumiyeye gelmiş, kayıt işlemi yapılmış, böylece o da aramıza katılmıştı.

İSTANBUL'DA BEKLENEN ELDE EDİLEMİYORDU

Manyasi Zade Refik Bey'le yaptığı İstanbul seyahatinin hiç de parlak bir netice vermemesi Talât'ı fazlasıyla müteessir etmişti. Üzülmekte haklı idi, zira cemiyete girmeye razı ettiği adı sanı belirsiz birkaç gencin dışında elle tutulur bir faaliyet gösterememişlerdi. Kimisi korktuğundan, kimisi durduğu yerde esmayı üzerine sıçratmak istememekten, kimisi de rahatını bozmaktan çekindiğinden kendilerine müracaat edilen tanınmış kişilerin hiçbirisi Talât'ın tekliflerini olumlu karşılamamıştı.

Diğer taraftan Alman ve Rus İmparatorlarının Reval'de yapacakları ajans haberlerinden öğrendiğimiz görüşme, Talât için büyük bir endişe kaynağı olmuştu. Bu görüşmenin Osmanlı İmparatorluğunun büyük devletler arasında paylaşılacağı konusunu ele alacağı kanısı hâkim olmuştu herkese. Ortada dönen

söylentiler hepimizi telâşa düşürmüştü. Memleketi istibdattan kurtarmak yolundaki çabalarımız bu görüşme haberi üzerine bir kat daha hızlandı.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin fikri bu görüşmeler yapılmadan önce meşrutiyetin ilânının sağlanması noktasında toplanıyordu. Aldığımız bir karar üzerine Serez'e gittim. Mutasarrıf Reşit Paşa ile görüşüp durumu ve kararımızı anlatmak istiyordum. Ne var ki mutasarrıf paşa devir seyahatinden dönmemişti. Bu durum karşısında kasabanın ileri gelenlerinden Derviş Bey, Müftüzade Esat Bey, bacanağım Akil Bey ve Yusuf Beyleri görerek cemiyetin bir an evvel Anayasanın ilân edilmesini sağlamak yolunda karar aldığını kendilerine belirttim. Bıçak kemiğe dayanmıştı ve bunda herkes fikir birliği yapıyordu. İçinde bulunduğumuz şartlar bizlere durumun daha da beklémeye müsait olmadığı kanaatini vermişti. Reşit Paşa seyahatten döner dönmez Akil Beyin konağında başbaşa vererek durumu inceledik ve şu kararları aldık:

Mabeyne ultiimatın anlamında bir telgraf çekerek derhal hürriyetin ilânını ve Anayasanın yürürlüğe konulmasını isteyecektik. Buna paralel olarak Millet Meclisinin toplantıya çağırılmasını, eğer milletin bu haklı isteğini kabul etmeyecek olursa Abdülhamid'in padişahlıktan indirilip mahallince meşrutiyetin ilân edileceğini açıkça bildirecektik.

Bu kararları kapsayan telgraf derhal çekildi. Cemiyetten aldığı talimat üzerine Tikveş'e giden Müftüzade İhsan Namık Bey de Enver ile görüşüp aynı mealde bir telgrafı Tikveş'ten çektiler. Böylece iki telgraf Rumeli'nin iki önemli merkezinden aynı gün gönderilmiş, bunları Üsküp, Manastır, Resne, Ohri, Selânik ile daha birçok kazalardan Yıldız sarayına çekilen telgraflar izlemişti. Bu telgraflarda kullanılan ifade tehditkâr olmak bakımından birbirlerine çok benziyordu. Kılıç artık kınından çıkmıştı. Tereddütle geçirecek zaman kalmamıştı artık, ne olacaksa bir an evvel olmalıydı. Selânik'teki ordu müşirini de

elde etmiştik. Üçüncü Ordu Müşiri olan Paşa o tarihlerde yaşlı ve ileri ileri bir kişi idi. Bizlere karşı açıkça cephe almaya cesareti olmamakla beraber padişahın emniyetini kazandığından ordudaki kaynaşmaları günü gününe Yıldız sarayına haber verdiğinden şüphemiz yoktu. Kendisinden emin olabilmek için, hatırladığıma göre, hürriyetin ilânından pek az zaman önce paşaya cemiyetin resmi mühürünü taşıyan bir mektup gönderdik. Bu mektupta özet olarak şunları anlatıyorduk:

«Bütün ordu mensupları, hükümetin zabıta kuvvetleri ve en yüksek idare amirleri cemiyetimizin hizmetine girmişlerdir. Bir ordu müşiri sıfatıyla sizin bizden ayrı kalmanıza gönlümüz razı olmuyor. Vatanseverliğinizden şüphe etmiyoruz. Memleketi özgürlüğe kavuşturmak için giriştiğimiz hareketi tasvip ettiğinize dair inancımız bu mektubu size göndermek kararını vermemize sebep oldu. Zatı devletinizi şimdiden kendi aramızda telâkki ediyoruz. Ancak bu kanaatimizin kesinleşmesi ve sizden tamamen emin olabilmemiz için şöyle bir teklifte bulunuyoruz. Önümüzdeki cuma günü namaz vaktinde Yalılar'daki Hamidiye Camii'nde minberin yanında sizi bekleyeceğiz. Eğer o gün, o saatte camiye gelip belirttiğimiz köşede yerinizi alacak olursanız bizimle birlikte hareket ettiğinize inanacağız. Aksi takdirde düşmanlarla elbirliği ettiğiniz hükmüne varmak zorunluluğunda kalacağız...»

Bu mektup hemen etkisini göstermişti. Zira randevu günü ve o saatte Üçüncü Orduyu Hümayun Müşiri Hayri Paşa hazretlerinin cuma namazından evvel camiye gelip minberin yanında yer aldığını gördük. O günden sonra ne o bizimle ilgilendi, ne bizim ona bir zararımız dokundu.

İstanbul, özellikle Yıldız sarayı tarihi günlerini yaşıyordu. Herkes heyecanlı ve korku içinde idi. Rumeli'de kopan fırtınanın sarayın temellerini sarsmaya başladığını hisseden İkinci Abdülhamid artık başka çare kalmadığını anladığı için vükelâyı saraya toplamış, durumu inceleyerek kesin bir karara varmaları

yolunda kendilerini zorlamaya başlamıştı. Saraya gelip gidenlerin hesabı yoktu. Bir keşmekeştir başlamıştı. Geceli gündüzlü devam eden çetin görüşmelerden sonra nihayet Anayasanın ilânına mecbur kalarak gazetelere verdikleri yavan ve pek kısa bir tebliğ ile aldıkları kararı şöyle açıklıyorlardı.

«... Zaten kendi tarafından tesis edildiği halde bir zaman için (tam 33 yıl) yürürlükten kaldırılmış olan Kanunu Esasi'nin görülen lüzum üzerine yeniden tatbiki ve Mebusan Meclisinin toplantıya çağırılması için gereken hazırlıkların yapılması Sultan İkinci Abdülhamid hazretleri tarafından emredilmiştir...»

Bu mealdeki ilânın yayılmasından bir gün önce İstanbul hariç Rumeli'nin bütün şehirlerinde hürriyet ilân edilmiş ve genç ihtiyar, çoluk, çocuk yüzbinlerce vatandaş sokaklara dökülerek eylemlere başlamış bulunuyordu. Selânik'te halkın coşkunluğu görülmedik bir dereceye ulaşmıştı. Baştanbaşa bayraklarla donanan İskele Meydanı, Beyazkule'nin önü, Örtülü Çarşı, Kerimefendi ve Paminonda gibi Yalılar semtinin başlıca caddeleri iğne atılsa yere düşmez bir halde idi. Ortalıkta bir «YAŞASIN!» gidiyordu. Bütün yüzlerde sevinç izleri görülüyor, tanıdık tanımadık herkes birbirini kucaklıyordu. Mithat Paşa'nın, Enver ve Niyazi'nin, Eyüp Sabri'nin resimleri kapışılıyordu. Özgürlüğün ne olduğunu bilmeyenler, Anayasanın ne manaya geldiğinden haberi olmayanlar bile genel sevinçe katılmakta idiler. Yalnız hafiyeler ortalıkta görünmüyordu. Nerelere saklanacaklarını şaşırılmış halde idiler. Mümkün olsa da yer yarılrsa ve içine girselerdi... Halk akın akın Üççeşmelik semtine koşuyordu. Ağaçlar altında beyinlerine sıkılan tabanca kurşunlarıyla yerde kanlar içinde yatanları gören halkın, «Bunlar mı idi, evler yıkan, ortalığı kana bulayan jurnalciler, bunlar haa... Oh hele şükür geberip gitmişler...» diye söylenenleri çoğunlukta idi. Cesetlerin üzerine tükürenler, hırslarını çıkarmaya çalışanlar intikamlarının alındığını görüp huzur içinde evlerine dönüyordu.

Meşrutiyetin ilânından bir gün sonra Rahmi, Manyasi Zade

Refik ve daha birkaç arkadaş ile Müfettişi Umumi Hüseyin Hilmi Paşayı ziyarete gittik. O günkü neşemize diyecek yoktu. Yürümüyor âdeta uçuyorduk. Bu kadar mücadele, bu kadar yoruluktan sonra gayemize ulaşmış, daha doğrusu çok yaklaşmış bulunmanın verdiği heyecan ve sevinci tarif etmek imkânsızdı. Hüseyin Hilmi Paşa, İttihat ve Terakki ile saray arasında oynanan büyük siyasi komediye yakinen bilenlerin arasında ilk sıralarda gelenlerdendi. Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa istemiş olsaydı İttihat ve Terakki elemanlarına kötülük edebilirdi. Fakat zeki ve anlayışlı bir kimse olduğundan perşembenin gelişini çarşambadan anlamış ve davranışlarını ona göre ayarlamıştı. Bir yandan sarayın nabzını elinde tutarak, öteki yandan İttihat ve Terakki yöneticilerine güler yüz göstererek iki tarafı da mükemmelen idare etmişti. Aldığı terbiye gereği padişaha yönelik bir politika takip etmemesini normal karşılamak gerekirdi. Ne varki Umumi Müfettiş cemiyetimiz erkânı yanında özgülük taraftarı rolünü de gayet başarı ile oynamıştı.

Anayasa'nın ilânından hemen sonra kendisine yaptığımız bu ziyaret onu tebrik maksadı ile kararlaştırılmıştı. Halbuki İkinci Abdülhamid'in en inandığı adamlarından birisi olması sarayın yenilgisi için ancak başsağlığına değer acı bir olay olmak gerekirdi.

Bununla beraber Hüseyin Hilmi Paşayı cemiyetin Rumeli' de en kuvvetli dayanaklarından birisi, belki de birincisi telâkki ettiğimiz için bu resmi ziyarete lüzum görmüştük. Müfettişi Umuminin bizi büyük bir heyecan ve neşeli bir şekilde karşılamış ve ağırlamış olduğunu burada ayrıntılarıyla anlatmaya gerek görmüyorum. O ziyaretten hatırladığım en önemli şey paşanın olayların gelişmesinden bizden bin kat daha fazla haz ve sevinç duyduğunu belirtecek davranışları idi. Merhum, o gün âdeta kabına sığmıyordu. Belki de kendi kendine, «Ya bir şaşkınlıkta bulunup sarayı tutup cemiyete karşı cephe almış bulunsaydım...

İyi ki böyle bir hatada bulunmamışım...» diye düşünüyordu. Asıl sevincinin de bundan ileri geldiği muhakkaktı.

Selânik'i vaktiyle görenler bilir, Beyaz Kule'de İdadi Mektebine giden uzun caddede sıra sıra konaklar vardı. Bunlara topluca «Emlâki Hümayun» adı verilmişti Hürriyet ilân edildikten sonra ilk işimiz İttihat ve Terakki genel merkezini bu konaklardan birisine nakletmek olmuştu. Burada geç vakitlere kadar hareketli toplantılar yapmıştık. İşte bu toplantıların birinde Rahmi'yi cemiyet temsilcisi olarak İstanbul'a göndermeye karar verdik. Rahmi'ye bu yolculukta birkaç arkadaş daha katılıyordu. Heyet İstanbul'a ulaşır ulaşmaz hükümet reisi ile temaslara başladı. Bu temaslarda ele alınan ilk konu milletvekili seçimi idi. Bu işin nasıl tertipleneceğine dair planlar hazırlandı ve derhal memleketin her köşesine telgraflar çekilerek bir an önce seçim işlemlerine geçilmesi için gerekli emirler verildi. Sadrazam Sait Paşa şimdi kraldan fazla kral taraftarı olmuştu. Cemiyeti mukaddese hizmetinde bulunmakla iftihar duyduğunu sık sık tekrar edip duruyordu.

Anayasa ilân edildikten sonra ileri mevkilerdeki bu kişilerin gösterdiği değişiklik yalnız onlarla kalmamıştı. Bizzat Sultan Abdülhamid dahi İttihat ve Terakki Cemiyeti ve üyelerinin dostu olmuştu. Bu konuda o kadar ileri gitmişti ki hergün yeni bir irade çıkarıyor ve cemiyet mensuplarına yaklaştığını belli etmek için jurnalcilere açık açık lânet edip onları yerin dibine sokuyordu. Abdülhamid'in bu değişik tutumu bizleri aldatmamıştı. O, kendisi ile sevgili milleti arasına giren hainleri lânetlerken o güne dek kendisine körü körüne bağlanmış ve yardımcı olmuş kimseleri bundan böyle yanına sokmayacağını, onlara görev vermeyeceğini söylüyor, böylece her fırsatta İttihat ve Terakki ile anlaşabilmek yolunu tutuyordu.

*
**

Serez milletvekili olarak İstanbul'a geldiğim zaman durum hayli karışıktı. Özgürlük şarabının sarhoşluğu devam ediyor, birçok kimse artık bütün davanın hallolduğu kanısına vardıklarını gizlemiyorlardı.

Her şeye rağmen dikkatli olmamız gerektiğini bilmiyor değildik. Bu nedenle Yıldız'a güvenemediğimizi gizlemiyorduk. Bu düşüncelerle İttihat ve Terakki Cemiyetinin merkezinin bir süre daha Selânik'te kalması konusunda fikir birliği yapıyorduk. Böylesi daha iyi idi, sarayın sadakat gösterilerine güvenmenin hata olduğu muhakkaktı. Bugüne kadar bizlere kesin olarak düşmanlık eden kimselerin birdenbire değişmesi ve dost olmaları imkânsızdı. Onlara inanmak için çocuk olmak lâzımdı. İstibdat ve saltanat hislerinin birdenbire silinmesi, yerini koyu bir vatanseverlik alması mantık ölçüleriyle bağdaşamazdı. Saray yıkılmıştı ama hayatlarını orada geçirmiş ve rahata alışmış kimselerin bütün bu olan bitenlerden acı çekmediklerine inanmak hataların en büyüğü idi. Diğer taraftan bütün örgütümüzle yerleşmeden önce halk efkârının durulmasını bekliyorduk. O tarihlerde Selânik için «Kâbei Hürriyet», İstanbul için de «Kahpe Bizans» deniliyordu. İstanbul'da İttihat ve Terakki mensupları hakkında iyi fikir besleyenler olduğu gibi, bunun tersi de mevcuttu. Ne var ki bunlar susmuş, artık dil uzatamaz hale gelmişlerdi. Oysa Selânik'ten gelenlere için için dış bileyenler vardı. Biliyorduk ki böylesine köklü bir devrim yapıldığı zaman herkesin birdenbire yeni fikirleri benimsemesi beklenemezdi. İstibdadın yıkılması ile menfaatleri yitirilmiş birçok insan mevcuttu. Ne varki bunların sinsi sinsi yaptıkları propaganda ve direnmeler zamanla bastırılacak ve yok olacaktı. Zira halkın çoğunluğu bizi tutuyordu. Yıllarca sömürülen ve ıstırap içinde yaşamını sürdüren halk meşrutiyetle artık o eski baskılardan kurtulduğuna inanıyordu.

Rumeli'den sonra Anadolu ile meşgul olmaya başlamıştık. Bölge bölge örgütler kuruluyor, ziyaretler tertipleniyor ve meş-

rutiyetin getirdikleri halka anlatılıyordu. Beri yandan Anadolu'nun birçok yerlerinden Selânik'teki merkezimize tebrik telgraf-ları yağıyordu. Merkezi Umumiye'ye gelen heyetler cemiyetimize bağlılıklarını bildiriyor ve çizilen yoldan gideceklerini ifade ediyorlardı. Yurtta örgüt kurarken en çok önem verdiğimiz konu geniş halk tabakalarına cemiyetimizi tanıtmak ve onlarla ahenkli bir çalışma zemini kurmaya olanak yaratmaktı. Kıymetli bazı arkadaşlarımızı «İttihat ve Terakki Mutemedi» payesiyle il merkezlerinde çalıştırmak kararı almıştık. İşte bu günlere ait şu hatıramı burada nakletmekte yarar görüyorum.

Anadolu'da teşkilâtımızı kurmaya başladıktan sonra il merkezlerine gönderdiğimiz fahri mutemetlerden beklediğimiz neticeyi alamamıştık. Çünkü cemiyet adına çalışanlar arasında İttihat ve Terakki'nin gaye ve menfaatlerine aykırı hatta şerefine dokunacak hareketlerde bulunanlar olduğunu gördük. Bunu önlemek için tedbir olarak önemli merkezlerde «Kâtibi Mes'ul» unvanını verdiğimiz; kendilerine güvenilir, namuslu ve becerikli gençlere cemiyetin temsilciliğini vermeyi düşündük. O tarihte rahatsızlanmış, romatizmadan kurtulmak için tedavi maksadı ile Bursa'ya kaplıcalara gitmiştim.

Bir sabah Gönlü Ferah otelinin bahçesinde dinlenirken otel personelinden birisi yanıma gelip bir delikanlının benimle konuşmak istediğini söyledi. Burada beni tanıyanın çok olmadığını bildiğimden her ne kadar garibime gitti ise de gencin gelmesini söyledim. Biraz sonra çekingen bir tavırla yanıma gelen delikanlıyı hiç görmemişim, tanıımıyordum onu. Gayet terbiyeli ve hürmetkâr bir tutumu vardı. Yanıma oturdu ve nazik bir ifade ile şöyle konuştu:

— Efendim ben Bursa'da Cemiyetin heyyeti merkeziyesi azasıyım. Sizin burada olduğunuzu haber alınca ziyaretinize geldim.

Gencin bu davranışı hoşuma gitmişti, adını, sanını ve ne işle meşgul olduğunu öğrenmek istedim. O, başı önde isminin

Mahmut Celâl olduğunu, kayınpederi Bursa eşrafından Saffet Beyin başveznedar olarak çalıştığı Deutsche Oriyant Bank'da görevli bulunduğunu söyledi. Konuşmasından ve tutumundan efendi, zeki bir genç olduğunu anlamakta zorluk çekmedim. İyi bir aile terbiyesi gördüğü de her halinden anlaşılıyordu. Bir müddet kendisiyle havadan sudan bahsettik, Bursa örgütümüz hakkında bazı sualler sordum. Ağırbaşlı cevaplar verdi. Ne öğrenmek istediğimi derhal kavırıyor ve hem kısa hem de yeterli cevaplar veriyordu. Onu dinlerken kendi kendime aradığımız Kâtibi Mes'ul olacak bir delikanlı dedim. Kendisine birşey söylemekle beraber İstanbul'a dönünceye kadar arada sırada onu düşündüm. Bu gençten nasıl yararlanabilirdik?

İstanbul'a döndüğümde arkadaşlara bahsettim kendisinden. Konuşmalarımızı anlattım ve bende olumlu etki bıraktığını anlattım. Bu genci Kâtibi Mes'ul olarak İzmir'e gönderebileceğimizi söyledim. Arkadaşlar bu düşüncemi doğru buldular. İzmir bizim için çok önemli bir merkezdi. Oraya gelişigüzel birisini gönderemezdik. Bu genç banka memuru hakkında arkadaşlara yaptığım öneri ve onun hakkındaki düşüncelerimin ne kadar yerinde olduğunu ileride cereyan eden olaylar ispat etmiştir. Arkadaşların onayını aldıktan hemen sonra kendisine bir mektup yazdım ve İzmir Kâtibi Mes'ullüğüne tayin edildiğini, kabul ettiği takdirde derhal İstanbul'a gelmesini bildirdim. Celâl Bey bu teklifimi kabul etmiş ve bankadaki görevinden istifa edip İstanbul'a gelmişti. Kendisine görevinin ne olduğunu, nasıl hareket edeceğini anlattım ve kısa bir zaman sonra İzmir'e hareket etmesi gerektiğini söyledim. O da öyle yaptı ve ilk fırsatta İzmir'e gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. Yunan istilâsının acı günlerinde büyük mücadelenin ilk müjdeli hareketlerini tertipleyen İzmirli meşhur Galip Hoca (Bu isimle tanınırdı), Atatürk'ün son başbakanı, Türkiye'nin üçüncü Cumhurbaşkanı Celâl Bayar işte bundan elli küsur sene evvel benim Bursa'da Gönlü

Ferah otelinin bahçesinde karşılaştığım ve İzmir'e tayin ettiğim o terbiyeli ve zeki delikanlıdır.

Celâl Bey İzmir kâtibi mes'ullüğü yaptığı uzun yıllar içinde sadece İttihat ve Terakki temsilcisi olarak değil, İzmir muhitinin en çok sevilen, kendisine danışılan, fikirlerinden istifade edilen, dürüst örgütçü kişilerinden birisi olarak çalışmış ve en ağır şartlar altında bile kuvvet ve cesaretinden hiçbir şey kaybetmemiş, memlekete büyük ölçülerde hizmet etmiştir.

Atatürk, Celâl Beyi başbakanlığa getirdiği sıralarda ben Sivas milletvekili idim. Büyük Millet Meclisinde ilk hükümet programını bildiren konuşmasını yapıp kürsüden inmişti. Ben ön sıralardan birinde otuyordum. Yerine giderken yanıma geldi, eğildi ve kulağıma şunları söyledi:

— Talebenizi beğendiniz mi efendim?

ERMENİ TEHCİRİ VE DOKTOR REŞİT BEY

Öylesine kritik bir devrede yaşıyorduk ki vatanın yüksek menfaatlerini her düşüncenin üstünde tutmak bu konuda azami titizliği göstermek zarureti vardı. Bununla beraber yapılan hak-sızlıklar karşısında Merkezi Umumi işi sıkı tutarak memleket müdafaasının gerekli şekilde yapılması yolunda bazı tedbirler almak mecburiyetini hissetti.

Doğu'da kaynaşma son haddini bulmuştu, hudutlarımızda herhangi bir zaafın belirmesi büyük problemlere yol açabilirdi. Ermenilerin dış etkilerle ayaklandığını ve dışarıdan yardım gördüklerini biliyorduk. Bu noktayı gözönünde tutarak hudut şehir ve kasabalarımızda bazı şüpheli Ermenileri o bölgelerden geri çekiyorduk. Bu konuda aşırı davranışlarıyla Merkezî Umumi'nin dikkatini çeken Doktor Bahaddin Şakir'in tutumu endişe yarat-

muştı. İttihat ve Terakki'nin bu güçlü elemanı öylesine tarizlerde bulunuyordu ki zaman zaman kendisini ikaz etmek ihtiyacı haline geliyordu.

Durumu daha iyi incelemek ve bazı radikal tedbirler almak gayesiyle doğu vilâyetlerimizdeki bazı valileri merkeze davet edip yerlerine başkalarını göndermeyi münasip bulmuştuk. Yeni valilere doğudaki şikâyetleri dinlemeleri ve gerekirse kati tedbirler almaları emri verilmişti.

Bu arada Diyarbakır Valisi Doktor Reşit Bey de geri çağırılanlar arasında yer almıştı. İstanbul'a geldikten sonra bir gün beni ziyaret etti. Böylece kendisi ile açık açık konuşmak ve davranışları hakkında bilgi almak imkânını buldum. Doktor Reşit Bey Merkezi Umumi'ye gelmiş ve benimle görüşmek istediğini bildirmişti. Derhal kendisini kabul ettim. Karşımdaki koltuğa oturduğu zaman her ikimizin de sınırlı olduğu göze batıyordu. Kendisine ciddi bir lisanla sordum:

— Siz, dedim, hekimsiniz... ve bu sıfatla can kurtarmakla vazifelisiniz. Nasıl oldu da bunca insanın yakalanıp ölümün kucasına atılmasına göz yumdunuz?

Doktor Reşit Bey yüzüme baktı ve uzunca bir sükûttan sonra, en az benim kadar sert bir lisanla, cevap verdi:

— Hekim olmak bana milliyetimi unutturamazdı. Reşit, elbette bir doktordur ve doktorluğun gerektirdiği çerçeve içinde davranışlarını ayarlamak zorunda idi. Ne varki Doktor Reşit her şeyden önce dünyaya bir Türk olarak gelmişti. Milliyetim her şeyden önce gelir. Diyarbakır'da bulunduğum süre içinde o bölgedeki Ermenilerin dışarıdan ve içeriden nasıl yardım gördüklerini ve kendilerine nasıl vaatlerde bulunularak zehirlendiklerini, aldıkları yardımlar ile nasıl refah içinde yaşadıklarını, bütün bunların sonucu memlekete karşı korkunç duygularla beslenip vatanımızın hayatına kastettiklerini benim gibi yakından görüp tetkik etmek imkânını ve fırsatını bulmuş olsaydınız bugün burada bana böyle tarizlerde bulunmazdınız. Doğudaki Er-

meniler aleyhimize öylesine kışkırtılıyorlarki şayet onlar yerlerinde bırakılmış olsalardı çevremizde canlı olarak bir tek Türk bulmak, bir tek Müslümanın yaşadığını görmek imkânsız olacaktı. Diyarbakır'da bulunduğum zaman süresinde bunların sicillerini inceledim, yaşantılarını takip ettim, düşüncelerini öğrendim. Evlerinde yaptırdığım araştırmalar gayeleri hakkında bana kesin kararlar verme imkânını bahşetti. Bazı evlerde ele geçirdiğimiz silâh ve cephane koca bir orduyu bir anda yok edecek sayı ve vasıflarda idi. Korkunç ve müthiş bir teşkilatları var ve yalnız buldukları bölgede değil, memleketin dört bir yanına uzanan kolları ile bu teşkilat, serbest bırakıldığı takdirde, çok geçmeden Anadolu'da Türk'ü mumla aramız gerekecek. Yani ya onlar bizi, ya biz onları... Onlar bizleri yok etmek inancı ve kararı ile şartlanmışlardır. Şayet durum böyle olmamış ve kurdukları teşkilat bölge içinde kalmış bulunsaydı oldukları yerde bastırır ve herhangi bir hadise çıkarmalarını kolayca önlerdik. İyi niyetli kişilere elimizi sürmek aklımızdan geçmezdi. Oysa onların mütecaviz davranışlarıyla bizleri ortadan kaldırmak için hazırladıkları artık gizlenemez hale gelmişti. Yani anlayacağınız, bizleri meşru müdafaa için harekete sevkeden onlardır.

Vaziyet bu merkezde olunca kafamı ellerimin arasına alıp düşündüm. «Hey Doktor Reşit, dedim kendi kendime, ortada iki ihtimal var. Ya Ermeniler Türkleri temizleyecek ve bu memlekete sahip çıkacak veya Türkler tarafından temizlenecekler.»

Bu iki ihtimal arasında mütereddit kalamazdım. İhtimallerden birisini tercih etmek zarureti vardı ve seçimimi yaptım. Türklüğüm hekimliğime galebe çaldı, bu başka türlü olamazdı ve olmadı da, sonunda, «Onlar bizi ortadan kaldıracıklarına biz onları ortadan kaldırmalıyız» dedim.

— Doktor, bu davranışınızdan dolayı vicdanınız sizi rahatsız etmiyor mu? diye sorduğumda bana şu cevabı verdi:

— Etmez olur mu? Fakat ben bu işi şahsi gururumu tatmin veya cebimi doldurmak için yapmadım. Baktım ki vatan

elden gidiyor, milletimin hayrına gözlerimi kapadım ve pervasızca ileri atıldım...

— Ya tarihi mesuliyet?

— Şayet bu hareketimden dolayı tarih huzurunda mesul tutulursam ona da eyvallah. Başka milletlerin hakkımda yazdıkları veya yazacakları benim umurumda değil...

Doktor Reşit Bey sözlerini bitirmişti, sustu, ben de sustum. O devirde Doktor Reşit gibi düşünenler az değildi ne varki devlet ağır şartlar altında tam bir bunalım içinde idi.

Dr. Reşit Bey o devrin bilhassa Trablusgarp'a sürülen ve «Şeref Kurbanları» diye anılan en saf ve idealist gençlerinden idi. Hürriyetseverliği, dürüstlüğü, vefakârlığı, mertliği ile tanınmış ve sevilmişti. Sürgünde mesleği icabı arkadaşlarını devamlı olarak tıbbî kontrol altında tutmuş, onlara ihtimam göstermiş, tedavi etmiş ve dediğim gibi herkes tarafından takdir edilip sevilmişti.

VALİ DR. MEHMET REŞİT BEY'İN HAYATI

1889 yılında İstanbul'da tıbbiyeliler tarafından kurulan ilk adı «İttihat-i Osmani» olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 21 Mayıs 1889 tarihindeki kurucularından biridir. Ohrili Dr. İbrahim Temo, Arapkirli Dr. Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı Dr. İshak Sükuti, Kafkasyalı Dr. Mehmet Reşit Beyler İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk dört kurucularıdır.

Vali Dr. Mehmet Reşit Bey, kendi hal tercümesinde 1289 sene-i hicriyesinde yani 1873 yılında dünyaya gelmiş ve 1874 yılında Kafkasya'dan bütün ailesi ve aileye bağlı kişilerle Osmanlı topraklarına göç etmiş olduklarını İstanbul'un Beşiktaş semtinde ilk-orta-lise tahsilinden sonra Gülhane Mektebi Tıbbiye-i Askeriyesi'nden, Ulum-u Tabiiye Şehadetnamesiyle Doktor diplo-

ması aldığıını, Tabip Yüzbaşı olarak Haydarpaşa Hastanesi'ne Alman Profesör Dr. Doring Paşa'nın muavini olarak tayin edildiğini, 1311 yani 1894 yılında meydana gelen Ermeni hadiseleri dolayısıyla, (Ermenilerin Türklerle meskûn köylülerini öldürmeleri, yakmaları hadisesi birinci Sasun isyanı) ordunun doktor ihtiyacını karşılamak için vazifelendirildiğini, burada beş ay kaldığını yine Prof. Dr. Doring Paşa'nın talebi üzerine eski vazifesine döndüğünü, Kastamonu, Ankara vilâyetleri ve etrafında yapılacak ilmi bir tetkik için vazifelendirildiğini, böylece ilk defa Frengi hastalığının mücadelesinde bulunduğunu, İstanbul'a döndükten sonra yaptığı tetkikleri için hazırlamış olduğu raporların neticesini beklerken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mensubu olduğu jurnal edilerek Avrupa'daki Jön Türklerle muhaberede bulunduğu ileri sürülerek tevkif edilip Taşkışla Divanîharbiyesine sevk edildiğini, bir buçuk ay bir hapis devresinden sonra askeri rütbesinin alınarak Trablusgarp'a sürüldüğünü, 27 Ağustos 1897 tarihinde, 78 vatanperverle beraber, Şeref vapuruyla alın yazılarına terk edildiklerini, Trablusgarp belediyesinde tabib olarak vazifelendirildiğini, böylece diğer arkadaşlarıyla hapishaneye girmediğini ve yaptığı yardım çalışmalarına mukabil rütbesinin tekrar iade edildiğini, orada Meşrutiyet ilânına kadar sürgün kaldığını, 1908 Meşrutiyet ilânından sonra İstanbul'a dönen Dr. Mehmet Reşit Bey 1324 yılında (1908) kolağasına yükseltildiğini, 1325 yılında da (1909) askerlikten istifa ettiğini kaydeden Dr. Mehmet Reşit Bey sivil hayatta Trablusgarp Humus Mutasarrıfı, İstanköy Kaymakamı, Trabzon vilâyeti Rize Mutasarrıfı, Hüdavendigâr-Karasu Mutasarrıfı, Şark Vilâyetleri Umum Müfettişliği Kâtibi Umumiliği, Diyarbakır Valiliği, 1332 (1916) de, kısa süreler için Basra Valiliği, Bağdat Vali Vekâleti, Musul Valiliği, 1333'te (1917) Ankara Valiliğini ifa ettiğini mevcut belgelerle anlamaktayız. Vali Dr. Mehmet Reşit Bey büyük bir titizlik içinde günlük notlarını küçük defterlere al-

mıştır. Memleket meseleleriyle ilgili raporları mevcuttur. Balıkesir Reşit Bey Hastanesi onun tarafından kurulmuştur.

Vali Dr. Mehmet Reşit Bey bütün şartlar içinde yüklendiği vazifelerin bütün ağır mesuliyetlerini taşımaktan kaçınmayan bir doktordur.

Hatıralarından anladığımıza göre, Vali Dr. Mehmet Reşit Bey memleketin ıstıraplardan kurtulması hususunda hastalığı teşhis ettiği an, bütün mesuliyeti üzerine yüklenerek kendisine düşen vazifeyi yerine getirme cesaret ve olgunluğa ulaşmış bir tıp adamı aynı zamanda bir idareci olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'nin siyasi hayatının en kritik devresi olan 1908 ve 1918 yılları arasında sivil idari vazifelerde bulunan Vali Dr. Mehmet Reşit Bey, Türkiye'nin parçalanması hususunda asırlarca uğraşan; İngiltere - Rusya - Fransa ve en son da Wilson prensipleriyle Amerika devletlerine yardımcı olan azınlıkların ruhî hastalıklarını teşhis ederken hastalığın en son devresinde en son çaresinde beraber ortaya koymuştur. Ya hastalığı ve hastaları yok etmek veya bütün Türk milletinin ve topraklarının deliller elinde yok olmasını görmek.

Vali Dr. Mehmet Reşit Bey, bilim adamıdır. Görüşleri ve tutumu kaypak olamaz ve olmamıştır da. Vali Dr. Mehmet Reşit Bey'in bu tutumu Türkiye Millet Meclisi'ni çocuklarına vatani hizmetlerden maaş bağlarken Büyük Meclis tarafından takdir görmüş ve Atatürk tarafından takdirle anılmıştır. Bu anılara ek olarak Birinci Cihan Harbi sonunda kurulan Tahkik Heyeti'nin vermiş olduğu rapor (General Harbor Raporu adını taşır) ki bir esaslı belge Vali Dr. Mehmet Reşit Bey'in teşhis ve tedbirlerinde ne kadar haklı olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Fakat, işte «o» Vali Dr. Mehmet Reşit Bey, Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından tevkif edilmiş ve Divan-ı Harbe sevk edilmiş bir kişidir!

Çünkü, Damat Ferit Paşa Hükümeti O'nun mensup olduğu Hürriyet ve İtilâf Fırkası, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin

meşrutiyet uğruna çalışmış insanların ve hükümetlerini mahkûm etmek istiyorlardı. Bu istekte yatan esas gaye: 1908 Meşrutiyet zihniyetini yok etmek idi.

İttihat ve Terakki ileri gelenleri memleketten ayrılmış, hükümeti düşmüş ve Müttefikler savaşta mağlûp olmuşlardı.

Açık ve gizli anlaşmalarıyla İngiltere - Fransa ve Rusya, Türkiye'yi paylaşmak istiyorlardı. Türk toprakları üstünde yaratıkları hadiselerde kendilerine yardım edenleri kurtarmak hususunda da müşterek çabaları vardı. Tarihi belgelerle sabit olan olayları çıkaran azınlıkları kurtaracaklardır.

Türkiye'nin Birinci Cihan Savaşı mağlûbiyeti Mondros Mütarekesi hükümleri ve etrafının düşmanlar tarafından sarılması ve toprakların yer yer işgal edildiği zamanda geçmiş olaylara suçlu aranıyordu. İstanbul Hükümeti bu hususta esaslı baskı altında idi. Suçlular İttihat ve Terakki, Vali ve Kaymakamları olabilirdi.

İşte Türk idarecilerinden Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey, Yozgat Mutasarrıfı Nusret Bey, Diyarbakır Valisi Dr. Mehmet Reşit Beyler ne güne duruyorlardı. Yakaladılar ve Divan-ı Harbe sevk ettiler. Bunlardan Kemal Bey, Nusret Bey hüküm giyerek idam edilmişlerdir. Vali Dr. Mehmet Reşit Bey tahkikat esnasında hapisneden kaçırılmış ve sonra intihar etmiştir.

Bütün bir devrin suçlusu onlarmış gibi ve Türkiye'de öteden beri rahat durmadan isyan çıkaranlar suçsuzmuş gibi bir hava içinde tarihin hatasını «Nemrut Mustafa Divân-ı Harbi» kararı yapmıştır.

Bu kararda mahkûm olan ne Kemal ne Nusret ve ne de Vali Dr. Mehmet Reşit Beylerdir. Bu kararda hükümet ve divan kendi kendilerini ve Türk milletini mahkûm etmiştir.

Vali Dr. Mehmet Reşit Bey'in firarını hazırlayanların işi sıkı tutmamaları ve bir takım ihmalleri sonunda asıl gayesi Anadolu'ya geçmek olan Vali Dr. Mehmet Reşit kaçırılma olayı neticeye ulaşmadan tekrar yakalanacağını anladığı an, ailesini

görmek için indiği Beşiktaş semtinin fulya tarlaları arasında da intihar etmiştir.

Günü gününe tuttuğu not defterinin bir kısmı kaybolmuştur. Dört adet defterin iki tanesi de 1960'da kaybolmuştur. Bütün kayıplara rağmen mevcut belgeler çok önemlidir. Gelini Özel Şahingiray tarafından «Bir Vali'nin Not Defteri» adı altında hazırlanmaktadır.

*
**

Meşrutiyet ilânını izleyen yıllar içinde İttihat ve Terakki'ye karşı beliren muhalefetin başında Türk olmayan mebuslar geliyordu. Bunların körüklediği bir hizip mecliste yavaş yavaş yerleşmeye başlamıştı. Bu arada Hüseyin Cahit'in Tanin gazetesinde çıkan bir başmakalesinde Fener patriğine hücum etmesi Rumlarla aramızın açılmasında önemli rol oynadı. Böylece imparatorluğun iç bünyesinde ortaya çıkan sarsıntılar artmış, Rum, Ermeni ve Kürt unsurların baş kaldırmaya başladıkları görülmüştür. Bütün gayretlere rağmen yeni meşrutî yönetimin memlekette bir nevi başıboşluk yaratmasını önleyemedik. Nitekim Rumların ünlü milletvekili Boşo Efendi'nin meclis kürsüsünden hepimizin yüzüne karşı söylediklerinden şu cümleyi unutamadım: «Ben, diyordu Boşo Efendi, Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım...» Düşüncelerini böylece açıklayan adam meşrutiyetin getirdiği meclisin bir üyesi idi. Onu Kozmidiler, Vartekes'ler ve daha başkaları izledi ve İttihat ve Terakki'yi yerin dibine batırdılar konuşmalarında. Görüldüğü gibi muhalefet genişlemeye başlamıştı. Dahiliye Nezareti makamını işgal eden Talât Beyin icraatı şidetle tenkit ediliyordu. Ardı arası kesilmeyen tenkitler karşısında Talât Beyin bu mevkide göreve devam etmesi imkânsızdı. 1908 yılı 10 Temmuz gününden Balkan Harbine kadar geçen zaman içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti siyasi bir parti hüviyeti içinde kendisinden beklenen icraatı yapamadı ise bunun nedenlerinin ön sırasında bir an için başını dinlemeye vakit ve fırsat bulamamış olması gelmekteydi.

Diğer taraftan devlet idaresinde tecrübe sahibi olduklarına

inandığımız için sadrazam sıfatıyla iş başına getirdiğimiz eski politikacılardan bazıları, örneğin Sait Halim Paşa, Kâmil Paşa... türlü gayeler ve gaileler arasında yararlı bir faaliyet göstermeyi başaramamışlardı.

İttihat ve Terakki çekilmek zorunda kalınca meşhur Büyük Kabineyi iktidar mevkiinde gördük. Ne varki o zamana kadar iş işten geçmişti. İçin için hazırlık yapan küçük Balkan devletleri bizim bu iç huzursuzluk ve dağınıklığımızdan, Avrupa temsilcilerimizin gafletinden yararlanarak aralarında anlaşmayı başarmıştı. Dört küçük devlet bu arada işbirliği yaparak bize cephe aldılar ve açtıkları savaş sonucu üç hafta gibi kısa bir süre içinde Rumeli'yi kaybettik. Bu savaş bizi daha da müşkül duruma sokmuş ve Çatalca hattına kadar gelen Bulgar ordusu ile çok ağır şartlar altında anlaşma imzalamak zorunda kalmıştık. Fakat arası çok geçmeden Bulgarlarla Sırlar bıraktığımız büyük mirası paylaşmak isterken anlaşmazlığa düştüler. Sırp ordusu Makedonya'ya girerken Romen orduları da Dobruca'yı işgal etti.

Bütün bu hengame içinde bizim gayemiz daha doğrusu yapacağımız en doğru şey Edirne şehrini kurtarmaktı. Böylece Midye - Enos hatları arasında sıkışan Avrupa hududumuzu Meriç'e kadar genişletmiş olacaktık.

Talât, her şeye rağmen bu düşüncüyü oluşturmak için çaba sarfediyordu. Fakat dağılmış, bitkin hale gelmiş bir ordunun kılıç artıklarıyla Edirne'yi geri almak hem çok tehlikeli hem de sonsuz bir macera olarak görünüyordu. Talât bu kanaate iştirak etmiyor, Edirne'nin ne pahasına olursa olsun alınmasını da direniyordu. Bu konuda düşüncelerini şöyle özetliyordu: «Bir kere Edirne'yi alırsak bizi kimse oradan çıkaramaz!» Enver de aynı fikirde idi. Bütün bu olan bitenler karşısında Avrupa kuşku içinde bekliyordu. Meşrutiyetin ilânı Avrupalıların hoşuna gitmemişti. Demokrasinin Türkler arasına yerleşmesi ile yine karşılıklarına dev bir devlet çıkmasından korkuyorlardı. Bu noktadan hareket ederek Balkan Savaşının sonunda durum aley-

himize tecelli edince onlar da celallendiler ve «Salibin girdiği yerde hilâl giremez» düsturunu ortaya attılar. Bu bakımdan Talât'ın Edirne'yi geri almak için yapmayı tasarladığı hareket çok anlamlı bir girişim olacaktı.

Her şeye rağmen bu savaşa girildi ve Enver emrindeki kuvvetlerle, Bulgar kıtalarını püskürterek Gelibolu istikametinde maruza geçen Fethi Bey kuvvetleriyle birleşip Edirne'ye yürüdü. Bu Edirne ki Şükrü Paşanın elinde bir avuç askerle tam 155 gün direnmiş, fakat sonunda kahramanca bir savaştan yenik çıkarak teslim olmak zorunda kalmıştı. Şehri savunan Şükrü Paşa «Edirne Müdafii» olarak tarihimize ismini yazdırmıştır.

Enver'in ordusu birkaç gün süren savaştan sonra Edirne'ye girdi ve bu güzel şehrimizi düşmanların elinden kurtardı.

Ordumuzun Midye - Enos hattına çekilmesinde direnen büyük devletlerin hükümeti zorlaması Talât'ın cesaretini kıramamıştı. En çok Ruslardan çekindiği halde Petersburg sefirimiz vatandaşıyla verilen notaya karşı sert bir eda ile «Bu notayı harbiye ve bahriye nazırlarıyla birlikte tetkik ettikten sonra cevap verebilirim» tarzında bir tehdit savurmuştu. Askeri bir müdahalenin belki Avrupa'da bazı vahim hadiselerle sebebiyet verebileceğini düşünerek işin daha ileri gitmesini doğru bulmamıştı.

İSTANBUL'DAKİ AYAKLANMA VE HAREKET ORDUSU

Selânik'te Müftüzade İbrahim Beyin konağında bulunduğum sırada 31 Mart hadisesini öğrendim. Bir sabah beni erken uyandırarak, «Sizi telgraf memuru görmek istiyor» dediler. Merak etmiştim bu saatte telgraf memurunun beni rahatsız etmesini. Hayırdır inşaallah diyerek kalktım, sırtıma bir hırka geçirdim. Herhalde çok önemli bir hadise cereyan etmiş olacaktı.

Aşağı indim, telgraf memuru tanıdığım bir gençti. Vakitsiz rahatsız ettiği için özür diledikten sonra dün akşamdan beri İstanbul'dan bir tek telgraf alamadıklarını, sorulan şeylere cevap verilmediğini, yani İstanbul ile Selânik arasında hatların işlemediğini söyleyip, «Herhalde olağanüstü birşeyler oluyor ki bu kadar uzun süre hatlar çalışmıyor» dedi.

Hakikaten önemli bir olaydı bu, zira bugüne kadar hiç böyle bir kesinti olmamıştı. Memur gittikten sonra derhal giyindim ve doğruca cemiyet merkezine gittim. Oradaki arkadaşlara telgraf memurunun anlattıklarını ilettim. Hepsisi de sabahın erken saatinde yataklarından kalkıp buraya gelmiş olmanın verdiği heyecan içinde İstanbul - Selânik arasındaki irtibatın kesilmesine bir anlam veremediler.

Ne yapacaktık? Neden kesilmişti İstanbul ile bağlantımız? Başkentte neler oluyordu? Bütün bu suallere cevap bulabilmek için arkadaşlarla yaptığımız görüşmeler sonunda benim telgrafhaneye gidip Edirne Valisi Reşit Paşa ile telgrafla konuşmamı istediler. Reşit Paşaya güvenimiz büyüktü. Kendisini Serez muhtasarırlığından Edirne valiliğine biz tayin ettirmiştik. Bu bakımdan bizlere karşı daima iyi davranmıştı. Verdiğimiz karar gereğince telgrafhaneye gittim ve makine başında Reşit Paşayı buldurarak görüşmeye başladım. Selânik'teki durumu anlattım ve, «Olan bitenlerden haberiniz var mı?» diye sordum. Paşa telgraf görüşmelerinin kesildiğini bildiğini ve Edirne'nin de aynı durumda olduğunu söyledi.

— Dün akşamdan beri biz de bir tek telgraf alamadık. Kulağımıza bazı rivayetler geldi, fakat işin esasını henüz anlayamadık, dedi.

Anlaşılan Rumeli'nin büyük merkezleriyle hatlar kesilmişti. Paşa da tereddütte olduğunu gizlemedi. Kendisine İstanbul ile bağlantı kurulması için her çareye başvurulmasını söyledikten sonra herhangi bir haber alabilirlerse bize de iletmelerini rica ettim.

Durum böyle olunca biz merkezde toplu halde beklemeye başladık. Elimizden hiçbir şey gelmiyordu ve merak son haddini bulmuştu. İstanbul'dan haber almanın bir tek yolu vardı: O da öğleden sonra gelecek olan İstanbul treni idi. Esasen Paşaya bu trenden çıkanlardan bir haber alırsam kendisine bildireceğimi de söylemiştim. Öğleden sonra tekrar telgrafhaneye gittim ve Reşit Paşayı arattım. Paşa makine başına geldiğinde bana şu haberi verdi:

— İstanbul'da askeri isyan var. Mektepli zabitleri ve bir takım masum kişileri sokaklarda öldürüyorlar, şeriat istiyorlarmış...

Telgrafhaneden ayrıldıktan sonra derhal Akaretler'deki askeri kulübe gittim. Heyecanım son haddini bulmuştu. Üçüncü Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşayı buldum ve kendisine sabahtan beri öğrendiklerimi birer birer anlattım. O da heyecanlanmıştı ve derhal maiyet erkânı harbiyesini yanına davet ederek onlarla uzun uzun görüştü. Görüşmeler sonunda aldıkları karara göre yeterli miktarda kuvvet hazırlayarak İstanbul üzerine yürümek en doğru davranış olacaktır. İstanbul'daki hareketin bir irtica ayaklanması olduğu belli idi ve en kısa zamanda bastırılması için gerekli önlemlerin alınması zorunluydu.

Kısa zamanda hazırlanan askeri kuvvetin ismi «Hareket Ordusu» olarak kabul edildi. Bu askeri birliğin başı harbiye reisi Rahmi Bey'in kayınpederi Hüseyin Hüsnü Paşa olup yardımcısı da Mustafa Kemal Beydi.

Ne varki içimde garip bir tereddüt vardı. Edirne'den hareket edecek olan ordu birliklerinden emin olmamız gerekiyordu. Zira Selânik'ten İstanbul'a gönderilecek kuvvetlerin arkasından gelecek olan Edirne ordusu fikir değiştirip herhangi bir ters girişime yeltenecek olursa mahvolurduk. Böyle bir felâket olasılığını ön plâna alarak bunu önlemek için Edirne'ye gidip durumu tetkik etmek istedim. Derhal yola çıktım ve Edirne'ye vardığımda hemen Reşit Paşayı buldum. Kendisi son derece he-

yecanlı idi. Düşüncelerimi kendisine anlattım. O da makûl karşıladı ve derhal il jandarma kumandanını yanına çağırarak şu talimatı verdi:

— Selânik'ten şimdi gelen Serez Milletvekili Mithat Şükrü Bey ile görüşün, sonra da kendisini erkânı harbiyeye götürün. Mithat Bey Selânik'ten hareket edecek kuvvetlerin yol boyunca herhangi bir mukavemete maruz kalıp kalmayacağı konusunda endişelidir. Böyle bir olanak var mı? Bunları iyice tetkik edin ve en kısa yoldan durumu bana bildirin.

Jandarma kumandanı ile İkinci Ordu erkânı harbiyesinin bulunduğu binaya gittik. Selâhiyetli kumandanlarla, ki bunların arasında İsmet Bey (İnönü) de vardı, meseleyi görüştük. Bana Hareket Ordusunun yolda herhangi bir taarruza veya mukavemete uğramayacağına dair garanti verdiler ve beni ikna ettiler. Bu konuda aldıkları karar Selânik kuvvetleri müşkül duruma düşecek olursa Edirne ordusunun yardım edeceği yolunda idi, bunda kararlı olduklarını bildirdiler. Böylece verilen garantiyi derhal telgraf ile Selânik'teki arkadaşlara bildirdim. Hakikaten Hareket Ordusu yol boyunca hiçbir zorlukla karşılaşmadı. Bu ordunun İstanbul'a gelişi, Yeşilköy'de toplanan Mebusan ve Ayan meclislerinin görüşmeleri ve aldıkları kararlar, Mehmet Reşat'ın tahta çıkarılışı, tarih kitaplarının ayrıntılarıyla kaydettiği olaylardır. Ben burada yalnız bir tek noktaya temas edeceğim:

Sultan Hamid'in halli işini görüşmek üzere yapılan toplantıya reislik eden Sait Paşa'nın «Hal maddesi» hakkında ağzından tek bir kelime çıkmayışı dikkati çekmişti. İhtiyar vezir herkese ayrı ayrı fikrini sormuş, söylenenleri dinlemiş, fakt kendisi kişisel görüşlerini açıklamamıştı.

Tahttan indirilen Abdülhamid'in İstanbul'da kalması merkezi umumi tarafından münasip görülmemiş ve devamlı olarak göz hapsinde tutulması kararına varılmıştı.

Tahttan indirilen Abdülhamid önceleri Çırağan sarayında

kalmak istediğini bildirmişse de yukarıda da bahsettiğim gibi, onun İstanbul'da kalmasının doğru olmayacağı kanısına varan merkezi umumi düşük padişahın Selânik'e gönderilmesini istemişti. Böylece bir gece yarısı sarayın dış kapısına getirilen arabalarla Abdülhamid, erkânı, şehzadeler, kızları, bazı kadınlar olduğu halde Sirkeci'ye götürülüp orada bekleyen özel bir trenle Selânik'e hareket ettiler. Bütün kadınlar ve kızları bilâhare evlenmek bahanesiyle İstanbul'a gelmişlerse de Selânik'te Alatinî köşkünde ikamet ettirilen Abdülhamid orada kalmış, ancak 1912'de Selânik'in düşman kuvvetleri tarafından işgalinden hemen önce İstanbul'a gönderilmişti.

Abdülhamid'in Selânik'e gidişine dair bir hatırayı burada nakletmek isterim. Aşağıda anlatacaklarımı Abdülhamid'in çok sevdiği kızı eski sultanlardan Şadiye hanımdan dinlemiştim. Düşük padişah Selânik'e gitmek üzere Yıldız sarayında hazırlıklarını yaparken (kendisine istediği eşyaları alabileceği bildirilmişti) kızı Şadiye hanımı yanına çağırtmış ve şöyle demiş:

— Kızım şu çantayı al, iyi muhafaza et ve dikkatli ol...

Şadiye hanım bu çantada ne bulunduğunu bilmiyorsa da, babasının bu kadar önem vermesinden çantada ilaçları bulunduğu düşüncesiyle onu bir an yanından ayırmamıştı. Hatta trende bu çanta devamlı olarak Şadiye hanımın kucağında kalmıştı. Selânik'e gelip kendilerine ayrılan köşke yerleşirlerken Şadiye hanım çantayı babasına iade etmiş. Aradan uzun bir zaman geçtikten sonra Balkan Harbi nazik bir devreye girip Yunan ordusu Selânik'i işgal etmezden evvel Abdülhamid İstanbul'a nakledilerek orada ikameti münasip görülmüştü. Bu dönüş için Alman İmparatoru tarafından Selânik'e gönderilen «Lorelei» yatına bindirilen Abdülhamid alelacele İstanbul'a gönderildi. Abdülhamid henüz Alatinî köşkünde bulunduğu sıralarda gelinlik çağları yaklaşan kızları Şadiye ve Ayşe'yi münasip birer koca bulup bir an evvel evlendirmek endişesinde imiş. Selânik'te mahpus hayatı sürdürdüğü 1912 yılı ekim ayı içinde kızlarına koca na-

sıl bulsun. Kimse ile temas ettirilmiyor, ancak çok yakınlarının ziyaretine izin veriliyordu. Bu durum karşısında düşük padişah kardeşi Sultan Reşat'a başvurarak her iki kızının da İstanbul'a alınmasını istemiş. Sultan Reşat da bu ricayı kabul ederek kızları yanına getirmiş. Yukarıda bahsettiğim gibi Selânik'in Yunanlılar tarafından alınmasından önce Abdülhamid de İstanbul'a getirilmiş ve Beylerbeyi sarayında yaşaması sağlanmıştı.

Günlerden bir bayram günü idi. Şadiye Hanım babasını ziyaret etmek arzusunu göstermiş ve aldığı izin ile Beylerbeyi sarayına gitmişti. Sultan Hamid hepsinden fazla sevdiği bu nazlı kızını bağrına basıp kucakladıktan, hal ve hatır sorduktan sonra, artık evli bulunan kızının mutlu olup olmadığını öğrenmek ister. Şadiye hanım da bizzat görüp evlendiği kocası Fahir Beyden bahsedip mutlu olduklarını söyler. Bundan sonra baba kız havadan sudan konuştukları sırada Abdülhamid birden hatırlamış gibi yerinden kalkıp şöyle der:

— İyi ki hatırladım. Sana hoşuna gidecek bir şey anlattım. Her zamanki gibi elleri arkasında odada bir aşağı bir yukarı dolaşırken şunları söyler:

— Ben bir zamanlar bu sarayın bahçesinde birkaç ananas ağacı yetiştirmiştim. Aradan zaman geçtiği için bu ağaçları unuttum. Bu defa kader beni tekrar bu saraya getirdiği zaman diktiğim ananas ağaçlarını hatırlayıp bahçıvanı çağırttım ve ona ağaçlar ne oldu diye sordum. Bahçıvanbaşı ağaçların durduğunu fakat meyve vermediğini söyledi. Kendisine ağaçları aşılmasını ve böylece belki meyve vereceklerini söyledim. Bahçıvanbaşı derhal faaliyete geçip dediğimi yaptı. Ve öyle iyi baktığı ağaçlara, bir süre sonra bu ağaçlardan birkaç meyve almak mümkün oldu. Geçenlerde bunlardan birkaç tanesini koparıp bana getirdi. Ben de senin ananası çok sevdiğini bildiğimden bir tanesini sana ayırdım, dur getireyim.»

Şadiye hanım her ne kadar yorulmamasını, zahmete lüzum olmadığını söylemişse de Abdülhamid onu dinlememiş ve oda-

dan çıkmış. Yarım satten fazla bir zaman sonra Şadiye hanım babasını merak edip, ne yaptığına bakmak istediği sırada o içeri girmiş ve elindeki büyücek bir paketi kızına uzatarak:

— Al kızım, bilhassa senin için ayırdım, afiyetle ye. Fakat eve gidene kadar sakın paketi açayım deme, hem paketi açtığın zaman yanında kardeşlerinin bulunmamasına dikkat et. Sonra onlar da istemeye kalkarlar. Para ile tedarik edilecek bir şey olmadığından onlara veremeyeceğim için üzülürüm, demiş.

Şadiye hanım babasına teşekkür edip elindeki paketi almış ve bir müddet daha yanında kalıp konuştuğundan sonra Erenköy' de kocası Fahir Beyle beraber oturduğu kayınvalidesinin evine gitmiş. Ev halkı kendisini sofrada bekliyormuş. Geciktiği için merak etmişler, Şadiye hanım sofraya otururken elindeki paketi gösterip:

— Babamın hediyesi, geç kalışımın sebebi bu pakettir, demiş.

Ev erkânı merakla Şadiye hanımın etrafında toplanıp paketin açılmasını istemişler. Kayınvalidesi, «Aman kızım, ben pek sabırsızımdır, aç şunu da nasıl bir şeymiş bir görclim hele!» demiş ve öyle ısrar etmişler ki Şadiye hanım daha fazla direnemeyip paketi masanın üzerine koymuş ve açmış. Kâğıtların arasından kocaman bir ananas çıkmış, fakat birde ne görsünler, ananasın içi çakıl taşı gibi mücevher ile dolu. Herkeste bir şaşkınlık, kimse konuşamaz olmuş. Bu nasıl ananastı? Şadiye, ananasın içinden çıkan kıymetli taşları avucuna boşaltmış ve herkesin şaşkın bakışları altında uzun süre konuşmadan ve bir hareket yapmadan öyle kalmış.

Şadiye hanım ikinci defa babasını ziyarete gittiği zaman ananasın hikâyesini anlatıp paketi açtıkları sırada nasıl şaşkınlık içine düştüklerini uzun uzun hikâye etmiş. Şadiye hanım bunları anlatırken Abdülhamid kızının lâfını kesip şöyle demiş:

— Hatırlarsın hani Selânik'e giderken trene binmezden

önce, «Bunu iyi sakla» diye sana bir çanta vermiştim. İşte senin ananasın içinden çıkanlar o zaman bu çantada idi.

Baba kız gülüşmüş ve kucaklaşmışlar. Şadiye hanım bu mücevherleri kocası Fahir Bey ölüp kendisi de hanedanın diğer üyeleri ile birlikte memleketi terkettiklerinde Avrupa'da parasız kaldıkça satıp geçindiğini dönüşte bana anlatmıştı.

Şadiye hanımın Fahir Beyle evlenmesi şöyle olmuştu: İttihat ve Terakki hükümeti sarayı avucunun içinde tutabilmek için sultanların kocalarını seçmeyi doğru bulmuş ve bu düşüncenin ışığı altında Enver'i Naciye hanım ile evlendirmeyi münasip görmüştü. Aynı düşüncelerle Şadiye hanımı da Fahir ile başgöz etmeyi düşünmüştü. Bu arada Hafız Hakkı Bey de başka bir sultanla evlendirildi. Anlaşılacağı gibi bu evlenmelerin hepsi siyasi maksatlarla tertiplenmişti. Bu arada Enver evlenmeden önce Naciye sultanı hiç görmemişti. Fahir'in evlenmesi ise böyle olmamıştı. Onların birleşmesi hemen hemen bir aşk hikâyesi idi.

Şadiye hanım daha Selânik'te iken yeğenim Fahir'in fotoğrafını bir yerde görüp pek beğenmiş ve yanındakilere, «Ah, kocam böyle yakışıklı olsa. Kabil olsa da beni Fahir Beye verseler» demiş.

Fahir o zaman hem çok genç, hem de son derece yakışıklı bir delikanlı idi. Onu bir gören bir daha görmek için can atardı. Şadiye hanım bir süre Fahir'den haber beklemiş, bakmış ki ses çıkmıyor, sağa sola başvurup bir takım kimseleri aracılıkla görevlendirip oraya buraya göndermeye başlamış. Nihayet iş Fahir'in kulağına kadar gitmiş. Ben şahsen bu evlenmeye taraftar değildim. Bir gün Fahir, Fındıklı'daki meclis binasına geldi. Beni buldu ve bir kenara çekip şöyle konuştu:

— Beni alelacele damat yapmak istiyorlar, siz bu işe ne dersiniz?

Ona düşüncelerimi açık açık söyledim. Saray çevresinin

onun gibi gençlerin hoşlanacağı yer olmadığını anlatmaya çalıştım. Ve sonunda:

— Beni dinlersen evlenme, dedim.

Fahir bir süre düşündükten sonra şöyle konuştu:

— Demek siz münasip bulmuyorsunuz, o halde derhal kendilerine red cevabını vcreyim...

Biz meclis koridorunda böyle konuşurken Talât geldi ve her zamanki neşeli haliyle:

— Siz, böyle amca yeğen başbaşa verip gizli gizli neler konuşuyorsunuz? Biz de bilelim anlatın bakalım, dedi.

Fahir sıkılğan: «Hiç, dedi, amcamı görmeye gelmiştim de...» Talât meseleyi biliyordu ve bizim böyle konuşmamızın nedenini anlamıştı bile. Fahir'e dönüp o zeki bakışlarını delikanlının gözlerine diktikten sonra bana hitaben:

— Çocuğu galiba sen caydırıyorsun anladığım kadarı ile.

Sonra koluma girip koridorun bir ucuna götürdü ve şöyle konuştu:

— Canım, neden mani oluyorsun bu işe... Anlamıyor musun, Fahir üzülüyor.

Ben ne söyleyeceğimi şaşırılmışım. Talât'ın alaycı bakışları karşısında biraz evvelki ısrarında inat edemedim ve şöyle dedim:

— Vallahi bilemem, Fahir illa olsun diyorsa kendi bilir, bana laf düşmez, o zaman...

— Yahu bırak evlensinler, biz böyle münasip gördük.

Talât böyle ısrar edince baktım Fahir de hevesli, ben de sesimi çıkartmadım.

Yedi sekiz sene bir arada yaşadılar, fakat Fahir bir türlü umduğu saadete eremedi. Erenköy'deki köşkte bir gece verilen ziyafette siyah havyardan zehirlenip birkaç gün içinde öldü. Şadiye Sultan da bir müddet sonra hanedan mensuplarıyla Avrupa'ya sürgün edilince orada bir Avrupalı ile evlendi. Fahir'den

olan kızı tahsilini Fransa'da yaptı ve kendisi gibi tahsilini tamamlamak için oraya gelen Amerikalı bir çiftçi çocuğu ile evlenip Amerika'ya gitti. Şadiye hanım ise çıkan af üzerine memlekete dönmüştür.

BABIÂLİ BASKINI

Bu tatlı acı hatıraları bir yana bırakıp biz yine geriye dönelim.

Babiâli baskınındaki benim rolüm, merhum Mahmut Şevket Paşaya bu baskın için bütün hazırlıklarımızın tamamlandığını haber vermek ve aramızda kararlaştırıldığı üzere sadrazamlığı kabul ettirmektir. Beni cemiyet vazifelendirmişti. Enver'in Babiâli'ye bir baskın yapacağını ilk defa ben haber vermiş oluyordum. Mahmut Şevket Paşa çok mütereddit görünüyordu. Bana, «Fakat bu çok tehlikeli bir iş» dedi. Ben kendisini ikna etmeye çalışarak şöyle cevap verdim:

— Paşam, ne kadar tehlikeli olursa olsun herhalde «Hareket Ordusu» kadar tehlikeli değildir, dedim.

Ne varki o ısrar ediyor ve ileriye dönük fikirler yürütürken:

— Teşebbüs muvaffak olmazsa bizim için netice çok vahim olur, diyordu.

Ben yine ısrar ettim ve bütün hazırlıklarımızın tamamlandığını, her türlü tedbirin alındığını, hiçbir şeyin tesadüfe bırakılmadığını anlattım ve sonunda şöyle dedim:

— Kâmil Paşayı istifa ettirerek sizin sadaret makamına getirilmeniz cemiyetimizde kararlaştırılmıştır Paşam!..

Mahmut Şevket Paşa odanın içinde mahmuzlarını şakırtarak bir aşağı bir yukarı dolaşıyor, bir türlü kararını veremiyordu. Bu dolaşması esnasında durmadan mırıldanıyordu. Bana

yaklaştığı zaman neler söylediğini işitiyordum. Tekrarladığı cümle şu idi: «Ya bir aksilik olursa... Ya ummadık, beklenmedik bir hadise zuhur ederse...»

Tereddüdünü yenmesi için elimden geleni yapıyor ve dilim döndüğü kadar onu ikna etmeye çalışıyordum:

— Paşam, merak etmeyin her şey düşünüldü ve programlandı. Hatta Babîâli'nin telefonlarını dahi keseceğiz, böylece kimsenin karşı koymaya imkânı olmayacak...

Uzun uzun düşündü, kafasında ölçtü biçti nihayet «Allah muvaffak etsin!» diyerek sadrazamlığı kabul ettiğini bildirdi. Rahat bir nefes alabilmiştim. Zira kabul etmeseydi işi baştan organize etmek gerekecekti. Her ne hal ise bu cevabı aldıktan sonra Paşanın yanından ayrılıp merkezi umumiyeye dönerek arkadaşlara Mahmut Şevket Paşa ile yaptığım konuşma ve aldığı kararı ayrıntılarıyla anlattım.

Baskın herkesin bildiği şekilde cereyan ederek başarı ile sonuçlandı. Bu arada benim yanımda olan Mustafa Necip, Nâzım Paşanın yaveri tarafından bir tabanca kurşunu ile vurulup öldüğü zaman karşılık vermek için çıkardığı tabancayı ateşleyecek vakit bulamamıştı. Ben de yerde yatan Mustafa Necip'in tabancasını hatıra olarak almış ve saklamıştım. Bu arada onu vuran Yaver de bir kurşunla öldürülmüştü. Bu patırtı arasında Nâzım Paşa da öldürülünce Talât yanbaşımda şöyle bağırdı:

— Bir tabancanın daha patladığını duyarsam burayı terkedirim.

Onun kararlı sözleri üzerine ortalık bir anda sükûna kavuştu ve bu olaydan sonra Mahmut Şevket Paşa kabinesi iş başına geldi.

Rahmetli Paşa sonradan hayatına malolacak bu mevkiin kendisine neler hazırladığını garip bir içgüdü ile hissetmiş olacak ki olumlu cevabını vermek için uzun uzun düşünmüş ve karar vermekte çekingen davranmıştı. Zavallı Mahmut Şevket Paşa Beyazıt Meydanında Topal Tefvik ve arkadaşları tarafın-

dan kurşun yağmuruna tutularak arabasının içinde cansız yıkıldığı zaman da hayli heyecanlı saatler yaşamıştık.

Bu olayları çeşitli zamanlarda çeşitli kalemler o kadar çok yazdı ki burada aynı konuya dönmem, cereyan eden olayları tekrarlamam yersiz olur.

*
**

Sultan Hâmid'in hallinden sonra kurulan bir komite Yıldız sarayını baştan aşağı elden geçirmiş, eşya ve evrakları toplamıştı. Bu evrakların çoğu sandıklar içinde mühürlü torbalar da saklanmıştı. Aralarında milyonlarca jurnalci yazıları bulduk. Bunların çoğu Abdülhamid tarafından okunmaya vakit kalmadan —nasıl vakit bulsun ki, hergün binlerce yenisi geliyordu— bir kenara atılmış olan ubudiyet ve sadakat arızaları idi. Bu açılmamış jurnalleri incelemek için kurulan komisyonunda bir aralık ben de vazife almıştım. Neler yoktuki içinde. Böylesine uydurma ve karamsar ihbarlarda bulunmak için insanoğlu bütün işini bırakıp günlerce kafasını bu işe vermeliydi. Bunlar arasında bir tanesi beynime âdeta nakşedilmiş gibi hatırımdadır. Şöyle başlıyordu jurnal:

«Şevketlü... kudretlü, ismetlü padişahım,

Reşadiler (veliaht) adamlarını hıfz ediyor. Bir gün araba ile Taksim'den Şişli'ye gidiyorlardı. Arkalarından baktım gayet neşeli idiler. Arabada gülüşüp konuşuyorlardı. Bartaaladan dilerim ki Allah onları ağlatıp bizi güldürsün padişahım...»

Bu arada okuduğum jurnallerden birisi de bana aitti ve şöyle deniyordu:

«... Selânik Maarif muhasebecisi Avrupa'da muzir varakpareleri ve gazeteleri gizlice alıp arkadaşlarıyla okumaktadır. Kendisinin ecnebi postaneleri bulunmayan bir yere nakli mü nasip olur, ferman.....»

Şayet bu jurnallerin hepsini birer birer okumaya ve birik-

tirip saklamaya imkân olsaydı kim bilir kimlerin koltukları altından, hacı geçinenlerin ne haçlar çıkacaktı. Bereket versinki tarihin süngeri hepsinin üzerinden geçip silip süpürdü bunları.

Birinci Cihan Harbi'ne girişimiz hakkında birçok yazılar yazılmış, iddialar ortaya atılmıştır. Doğru yanlış birçok mütaalaalar ileri sürüldü ve bunları sorumlu kişilerden dinledik. Ne varki hâlâ çözülmemiş bazı sırlar vardır. Mesela, Talât Beyin harbe girmemiz hakkında diğer kimselerle aynı fikirde olmadığı ve harbe girmemizin aleyhimize olacağını savunduğu doğrudur. Hatta Sait Halim Paşa ve Talât Bey değil, parti merkezi umumiyesindekilerin, kabine azalarının, hasılı hiçbirimizin bizi harbe sokan o meşum Karadeniz olayının tertiplenmesinden haberi olmadığı gibi onayımızın da alınmadığı bir vakıadır. Tabii Enver Paşa için aynı şeyi söyleyemeyiz.

Bu işi onun tertiplediği muhakkaktır. Her ne kadar Enver Paşa bu emrivakinin kendi bilgisi dışında olduğunu iddia ederse de bunun doğru olmadığına inanmak durumundayız. Kendisinin ısrarla üzerinde durduğu bu noktaya o zaman hiçbirimiz inanamamıştık. Göben (Yavuz) ve Breslau (Midilli) gemilerine kumanda eden Amiral Suchon'dan gemilerini Karadenize çıkaramayacağına dair kat'i garanti istemiştik ve bu garanti bize hemen verilmişti.

Bir harp ihtimalini o günler içinde o kadar uzak görüyorduk ki, ben bir aralık Sofya'ya gitmeyi bile düşünmüştüm. Bu isteğimi Talât'a açtığım zaman o her zamanki tatlı tebessümü ile:

— Pekâlâ, pekâlâ... Git biraz dinlenmiş olursun, demişti.

İşte bu seyahatin yol hazırlıklarıyla meşgul olduğum sırada bir sabah telefonum çaldı, karşımda Talât vardı. Sesinden heyecanlı olduğunu anlamakta gecikmedim, bana: «Mithat acele gel, seni Babiâli'de bekliyorum» dedi.

İçimden Allah Allah dedim, bunda muhakkak bir iş var. Talât'ın beni bu kadar vakitsiz aradığı hiç olmamıştı. Derhal

giyinip bir arabaya atladım ve onu bulmaya gittim. Yanına vardığım zaman soğukkanlılığını muhafaza etmeye çalışmasına rağmen büyük bir endişe ve heyecan içinde olduğu yüzünün çizgilerinden anlaşılıyordu. Almanlarla bir dostluk, ittifak anlaşması imzalamıştık, fakat bu anlaşma bizi muhakkak harbe girmeye mecbur etmiyordu. Harbe ancak kendimiz gerekli bulduğumuz zaman girebilirdik, o kadar. Almanlar böyle istemişti diye orduyu seferber edecek değildik. O nazik devrede Almanya İmparatorluğu ile bir anlaşma imzalamamızı tenkit edenlere verilecek cevap şudur:

Bir cihan harbi elle tutulacak hale gelmeden hayli önce İtilaf devletlerine yanaşmak yolunda birçok teşebbüste bulunmuştuk. Diplomatik faaliyetlerle sık sık zemini yoklamıştık. Hatta meşrutiyetin ilanını takip eden aylarda ilk heveslendiğimiz iş İngiltere ile dostluk kurmaktı. Meşrutiyetin ilanından tam bir yıl sonra bu maksatla Talât'ın başkanlığında yedi, sekiz milletvekilinden kurulu (benim de içinde bulunduğum) bir parlamento heyeti Londra'ya gitmişti.

Londra'da birçok diplomat ile görüştük ve bütün gayretlerimize rağmen kendileriyle yazılı bir anlaşmaya varamadık ve gittiğimiz gibi kollarımızı sallaya sallaya geri döndük. Diğer taraftan Fransız dostu olarak tanınan Cavit Bey'i Fransa'ya gönderdik. Ne var ki o da bizden fazla birşey yapamamış, Fransızları sağlam bir anlaşma yapmaya ikna edememişti. Almanlarla anlaşma yapmadan önce «Ümit cihandan büyüktür» sözüne uyarak İngiliz ve Fransızlarla görüşerek hükümetimizin görüşünü bildirdik. Bunu yapmaktaki gayemiz Almanlarla anlaşırken onlar aleyhine herhangi bir düşüncemiz olmadığını belirtmekti. Fransa ve İngiltere sefirlerine durumu şöyle bildirdik:

— Biz Almanya ile ittifak halindeyiz, bu ittifakın bizi ileride ne gibi zorunluluklar altına sokacağını şimdiden kati olarak kestirmek mümkün değildir. Belki bir gün harbe girmek zorunda kalırız. Şayet İngiltere ve Fransa hükümetleri bütünlüğümüzü

koruyacaklarına dair bize yazılı bir garanti verecek olurlarsa harbin sonuna kadar tarafsız kalacağımıza söz veririz.

Sefirler teklifimizi hükümetlerine bildirdiler, fakat aradan uzun bir zaman geçtiği halde bu iki ülkeden ne müspet ne de menfi bir cevap aldık. Bu olmadığı gibi diplomatik çevrelerde hakkımızda hiç de hoş gitmeyecek söylentilerin dolışmaya başladığını öğrendik.

Bu söylentilerin başında Doğu'nun bir kısmı ile Boğazların Rusya'ya peşkeş çekileceği konusu da vardı. Rusya, İngiltere ve Fransa müttefik idiler. İttifakın icap ve zaruretlerini yerine getireceklerdi. Almanya ise hiçbir taviz beklemeden bizimle anlaşma yapmak, bizi kendi saflarına sokmak istiyorlardı. Karşı tarafta üç dört yüzyıllık düşmanımız pençesini uzatmış üzerimize çullanmak üzere fırsat beklerken nasıl olurdu da Almanya'nın uzattığı eli sıkımsadık?

Şu da vardığı bu konuda biraz acele ettik, yaptığımız andlaşmaya rağmen harbe girmemek pekâlâ mümkündü.

Enver Paşanın aceleciliği ve tedbirsiz davranışı her şeyi altüst etti. Ve bir bayram arefesinde kendimizi harp kasırgasının içinde bulduk. «Karadeniz Olayı» olarak tarihe geçen hadise şöyle cereyan etmişti: Balkan Harbinden çıktıktan sonra askeri durumumuzun parlak olmadığı biliniyordu. Orduları terhis etmiştik. Bu nedenle daha kendimizi toparlamadan yeni bir harbe girmeyi düşünmüyorduk. Bu arada Avrupa'da Birinci Dünya Harbi başlamıştı. Biz tarafsızlığımızı korumak maksadı ile seferberlik ilan ettik. İngiltere'ye ısmarladığımız iki harp gemisi «Reşadiye» ve «Sultan Osman» ile donanmamızı güçlendirmeyi düşünmüştük. Ne varki Almanya bizi bir an önce harbe sokmak için her çareye başvuruyordu. Bu düşünce ile Almanların Akdeniz'de bulunan Göben ve Breslau isimli harp gemileri Messina'dan geçerek Türkiye'ye doğru yol almaya başlamıştı. Çanakkale Boğazına geldikleri zaman başkumandanlık Akdeniz Boğaz Kumandanlığına Alman ve Avusturya gemilerinin bo-

ğazdan geçmeleri yolunda izin verilmesi için emir verdi. Bu olaydan sonra İngiltere’de hazırlanmakta olan Reşadiye ve Sultan Osman harp gemilerimize İngilizler ambargo koyarak bunları bize teslimden vazgeçtiklerini bildirdiler. Bu durum karşısında Almanlarla anlaşma yapılarak Breslau ve Göben harp gemilerinin satış işlemi yaptırıldı ve bu iki gemi bilindiği gibi Yavuz ve Midilli adlarıyla Osmanlı donanmasına katıldı.

Bütün bunlar olup biterken İtilaf devletleri daha önce bizden sakındıkları garantileri tarafsız kalmamız ve iki harp gemisini iade etmemiz şartıyla kabul edeceklerini bildirdiler. Ne varki hükümet, bu teklife karşılık İngilizlerin tezgâhlarında bulunan Reşadiye ve Sultan Osman gemilerine ambargo koymaları sonucu bu iki gemiyi satın aldığımızı neden göstererek müspet cevap veremeyeceğini bildirdi. Bu red cevabı sonucu İngiliz donanması Çanakkale Boğazının çıkışını tutarak bu bölgeyi ablukaya aldı. İşte durum böyleyken Talât ile ilgili şu olayı anlatmakta fayda olduğu kanısı ile Karadeniz olayını kısaca özetlemek gerekir.

Talât’ın o zamanki muhabere subayı Saim Sokollu, Karadeniz olayı gecesini nöbetçi olup vazifesi başında iken telefonun zili çalar. Sokollu’nun karşısında Çürüksulu Mehmet Paşa vardır ve sinirli bir sesle:

— Çabuk bana Talât Beyi ver.

Saim Sokullu, Talât Beye haber göndererek telefona gelmesini ister. Talât o zamanlar Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) idi. Mahmut Paşa ile Talât arasında şu konuşma geçer:

— Bir emriniz mi var Paşam?

Çürüksulu Mahmut Paşa sinirli bir sesle:

— Talât Bey, olup bitenleri duydunuz mu? Almanlar Göben ve Breslau gemilerini Karadeniz’e çıkarıp Rusya sahillerini bombardıman etmişler. Lütfen söyleyin bu ne demektir?

Talât Bey kızgınlık ve şaşkınlıktan kıpkırmızı kesilmiştir. Âdeta kekeleyerek sorar:

— Ne söylüyorsunuz Paşam, anlayamadım?

— Hakikati söylüyorum Talât Bey ve şu dakikadan itibaren Bahriye Nazırlığı (Deniz Kuvvetleri Bakanı) ndan istifa ediyorum.

Talât'ın verdiği emir üzerine Sait Halim Paşanın yalısına telefonu bağlayan Sokollu bu üç devlet adamının konuşmalarına kulak verdiği zaman Sait Halim Paşanın hiddetli hiddetli bağırdığını duyar. Sait Halim Paşa şöyle diyor:

— Bu ne rezalet, bir sadrazam (Başbakan) sıfatıyla bana haber vermeden Rus sahilleri nasıl topa tutulmuş?

Talât ve Çürüksulu Mahmut Paşanın konuşmalarında da aynı infial vardır. Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) Talât Bey'in Karadeniz olayından ancak her şey olup bittikten sonra haberi olduğuna Saim Sokollu'nun şahitliği bir vakıadır. Talât vakitsiz harbe girişimizden hiç memnun değildir. Ne varki bu olay bile ona iyimserliğini kaybettirmemişti. Bir kere olan olmuş, bir emrivaki karşısında kalınmıştı. Bu durumda yapılacak tek şey harbin sevk ve idaresini ayarlamaktı. Oysa herkes onun kadar soğukkanlı ve iyimser olamazdı, nitekim Sait Halim Paşanın hastalığını bahane ederek bayram tebriki için saraya gelmemesi istifa edeceği yolundaki tahminleri kuvvetlendiriyordu. Böylesine nazik bir durumda yapılacak ilk iş bir kabine buhranı yaratılmasını önlemektir. Bu sebeple Sait Halim Paşanın kararından vazgeçmesi için tedbir alınması gerekiyordu.

Talât meşhur ikna kabiliyeti ile bu işi üzerine alıp Sait Halim Paşayı ikna etmeliydi, nitekim öyle oldu ve sadrazam istifadan vazgeçti.

Bu durumda kabine, çekilen birkaç nazırın yerine yenileri ikame edilip vazifesine devam eder hale sokuldu. Ancak bu geçici bir tedbirdi, parti çevrelerinde Mısırlı vezirin uzun süre iş başında kalmayacağı kanaati gittikçe geliyordu.

Barış devresinde işini büyük hatalar yapmadan sürdüren Sait Halim Paşa gibi zayıf kişiliği olan birisi için harp ortasında

Paris le 4 Juin 1913.

Le porteur de la présente
Mithat Bey est autorisé
à traiter avec les Helliger
relatives qu'il peut rencontrer
à Bucarest.

L. Ministre des Affaires
Étrangères

Sait Halim

4 Haziran 1913

Dışişleri Bakanı bulunduğu sırada Sait Halim Paşanın
Bükreş'te Sırp delegeleriyle görüşmeye yetkili olduğu hak-
kında Mithat Şükrü Bleda'ya vermiş olduğu belge.

ve fevkalâde kararların hem de acele olarak alınması gereken bir ortamda vazifesini yapabilmesi beklenemezdi. Nitekim bir süre sonra ikinci defa istifasını verip işten ayrılmasını kimse garipsemedi.

Sait Halim Paşa gerçekten iyi ahlâklı, arif, temiz kalpli, okumuş, okuduğunu hazmetmiş dürüst ve fazıl bir kişi idi. Bu mevkie getirilmesinde bir zamanlar İttihat ve Terakki'ye yardımcıları dokunmuş olmasının tesiri vardı. Bununla beraber kendisi büyük bir devlet adamı, güçlü bir politikacı ve icraatçı değildi.

Sait Halim Paşa çekildikten sonra kabineyi Talât'ın kurmasını istiyorduk. Bu mevkii için gerekli niteliklere sahip olması bizi bu konuda inatçı davranmaya yöneltiyordu. Bu arada daha Sait Halim Paşa çekilmeden Talât'a sadrazamlık mevkiine gelmesini teklif etmişlerdi. Fakat Talât her defasında bu teklifleri reddetti ve neden olarak da şunları ileri sürdü:

— Sadrazamlık zor iş, ben henüz kendimi bu iş için hazırlamış değilim.

İsrarlar fayda etmemiş, Talât direnebildiği kadar direnmişti. Ne varki hadiseler geliştikçe onun bir an önce sadrazamlık mevkiine gelmesi zaruri bir hal alıyordu.

Merkezi Umumi toplantısında Kara Kemal Bey bu meseleyi ortaya atarak Talât'ın mutlaka sadrazamlığı kabul etmesi gerektiğinin sebeplerini uzun uzun anlattı. Diğer arkadaşlar da onun fikrine katıldıklarını bildirdiler ve Talât bütün karşı koymalarına rağmen, karşılaştığı ısrar sonucu sadareti kabul zunda kaldı.

Devletin en büyük makamını işgal ettikten sonra da Talât'ta en ufak bir değişiklik görülmedi. Evvelâ sadaret konağında ikamet etmeyi istemediği gibi kendisine paşalık unvanının verilmesini de kabul etmedi. Özel bir konuşmamızda bunun sebebini şöyle anlattı: «Sadareten ayrıldığım zaman hepiniz benimle Paşşşaaammmm diye alay edeceksiniz değil mi?..

DOĞU CEPHESİNDE SAVAŞ BITMİŞTİ

Alçak gönüllülüğünden bir şey kaybetmeyen Talât, öğle vakitleri yine eskiden yaptığı gibi merkezi umumiye (şimdi Cumhuriyet gazetesinin bulunduğu bina) gelir, bizimle beraber peynir ve meyve yedi. En çok sevdiği, o zamanlar pek rağbette olan mısır ekmeği ve omletti. İtiraf etmek gerekir ki Talât her zaman bildiğimiz ve tanıdığımız Talât olarak kalmıştır. Ne hükümette aldığı görevler ne de sadrazamlık onu değiştirmede. Eski Talât'tan tek farkı suratı biraz daha asık, davranışlarının daha ciddi oluşu idi. Bu da işlerinin çokluğundan ve sorumluluğunun ağırlığından olacaktı. Talât'ın çalışması zaman zaman kudretinin dışına çıkan korkunç bir tempo takip ediyordu. Yemek saatleri, gece yatması ayarsız olmuş, boş kaldığı zamanlar bile devlet işlerini düşünmesi, ziyaretleri kabul etmesi parti meseleleri onu hayli hırpalamıştı. Şakakları ağarmış, yüzünde yeni yeni çizgiler belirmeye başlamıştı. Kısa zamandaki bu değişiklik onu etkilemiyor, çalışmalarına aynı tempo ile devam ediyordu.

Diğer taraftan cepheleden gelen haberler hiç de iç açıcı değildi. Halka bıkkınlık ve yılgınlık gelmişti. İç sıkıntılara katlanmaya alışan insanlar gururlarını hırpalayan savaş haberlerine tahammül edemiyordu. Harbin uzaması, beklenen sonuçlara bir türlü erişilememesi, hayat şartlarının gittikçe zorlaşması, pahalılığın artmasına ek olarak ihtikarın çoğalması, şikâyet ve dedikodu konusu oluyor, böylece huzur diye bir şey kalmıyordu.

Bizler ısrar ettiğimiz zaman Talât'ın «Sadrazamlık çok zordur» demesinin ne kadar haklı olduğunu hadiseler kısa zamanda gösterdikleri gelişmelerle kanıtlamaya başlamıştı. Bütün bunlara karşın o hiçbir şeyden şikâyet etmiyor, kimseye derdini anlatmıyor, her şeyi içine atıp çekinmeden, sızlanmadan büyük bir feragat ve fedakârlıkla işine devam ediyordu. Bu arada onu teselli eden, canına can katan tek olay Çanakkale'de-

ki ordumuzun gösterdiği kahramanlık ve direniş olmuştı. Oradan gelen haberler Talât'ı sanki yeniden canlandırmış, moralini güçlendirmişti. Ne varki Doğuda Rus ordularının saldırısı büyük kayıplar vermemize sebep oluyordu. Narman - Velibaba - Eleşkirt - Doğubeyazıt hattını ele geçirmek isteyen Ruslara karşı kahramanca mücadele eden Üçüncü Ordu, düşmanı püs-kürtmeyi başarmıştı.

Oysa o zaman başkumandan vekili olan Enver Paşanın planladığı Sarıkamış kış taarruzu aleyhimize sonuçlanmış ve Rusların yeniden ilerlemesine sebep olmuştu. Bu arada Erzurum dolaylarına kadar gelen Rus ordusunun başarısından kuvvet alan o bölgedeki Ermeniler de baş kaldırmış ve özellikle Van bölgesinde giriştikleri faaliyet ile askeri harekâtı baltalamaya başlamış ve Türk halkına yaptıkları saldırılarla birçok silahsız ve günahsız vatandaşımızı katletmişlerdi.

Kafkas Cephesi ismi verilen bu cephede Ruslar Avrupa'daki kuvvetlerinin bir kısmını buraya kaydırarak güçlerini artırmıştı. 700.000'i bulan Rus ordusuna karşı koyan Türk ordusunun asker sayısı sadece 64.000 idi. Bu bölgedeki büyük kayıplarımıza rağmen ordularımız son derece kahramanca savaşa devam etmiştir. Nihayet önce Erzurum'da, sonra Brest-Litovsk'da Ruslarla anlaşma imzaladık.

İşte bu antlaşmayı imzalamak üzere giden Talât dönüşünde bütün yorgunluğunu unutmuş gibi idi. Rus cephesinde savaşın sona ermesi onu güçlendirmiş ve bir yandan da moralini düzeltmişti. Talât bu antlaşmayı imzalamak üzere giderken aldığı yol ve diğer masrafların hesabını derhal vermiş ve kalan parayı devlet hazinesine irat kaydettirmişti. Böylesine ince düşünceli olan Talât aynı şeyi Bükreş'te Romanya ile imzalamaya gittiğimiz —bu seyahatte ben de vardım— zaman aldığı harcırahlar için aynı davranışta bulunmuştu.

Talât sadarete gelip paşa unvanını da aldığı zaman kendisine bu görev için verilen aylık ve ödemeleri fazla bulmuş ve

bir gün bize, «Ben bu kadar parayı ne yapacağım?» demişti. Oysa sadrazamlık görevine başladıktan bir süre sonra zaman zaman parasız kaldığı olmuştur. İşte böyle bir durumda olduğu sırada kendisine Sultan Reşat'ın hediye ettiği pırlanta kakmalı bir saati satmak zorunda kalmış ve bu olay Osmanlı tarihi arşivlerinde yer almıştır.

Talât'ın parasız kalışına bizler alıştık. Daha genç yaşlarında Selânik'te bulunduğumuz sırada sık sık kendi tabiri ile «meteliksiz» kalır, arkadaşlarından borç istemek zorunluğuna du-yardı. Bir gün Aka Gündüz'ü bulup iki mecediye borç istemiş. O zaman Aka'nın ne Aka'lığı ne de Gündüz'lüğü vardı. Kendisine şair Enis Avni ismi takılmıştı. Asıl adı bu idi. Talât'ın isteği üzerine Aka derhal elini cebine sokmuş, iki mecediye çıkar-tıp Talât'a vermiş. Şakayı pek seven Talât işi alaya alarak şöyle demiş: «İnşallah sadrazam olduğum zaman sana bu paranın on mislini vereceğim» ve iki arkadaş kahkahalarla gülmüşler.

Postacı Talât Efendi kim, Sadrazam Talât Paşa kim? Gel zaman git zaman yukarıda belirttiğimiz olaylar sonunda Talât sadrazam oldu. Aka Gündüz ise o tarihlerde pek darda kalmış-tı. Yani Talât'ın dediği gibi meteliksiz dolaşıyordu. Bunu haber alan Talât, Selânik'te aldığı iki mecediyeyi hatırlamış ve şaka-dan da olsa verdiği sözü tutmak için bir kese içine koyduğu on altını Aka Gündüz'e göndermiş.

Talât şakayı çok severdi, aramızda geçen bir olayı burada anlatarak onun mizacını belirten bir örnek vermek isterim.

Selânik'te bulunduğumuz yıllarda idi. Talât aynı zamanda arkadaş canlısı bir karaktere sahipti. Bir gün Yonyo birahane-sinde toplu halde biralarmızı yudumlarken Talât geldi. Esasen işinden fırsat bulduğu zaman buraya gelir ve şakalarıyla bizleri güldürürdü. Talât'ın bir tekerlemesi vardı. Böyle parasız kal-dığı günler veya başkasının parasız kaldığı zaman şöyle derdi: «Herifin Mihal'e borcu var». Bu arada arkadaşlar arasında saf

yürekliği ile tanınan bir mahkeme üyesi yine Yonyo'da içeren Talât'a: «Artık ben Fransızca öğrenmeye başladım» dedi. Talât gülümsedi ve, «Oh... Oh... Pek memnun oldum, bari kıraat kitaplarını okuyabiliyor musun?» Arkadaş şu cevabı verdi:

— Ne kıraat kitabı? Paris'e bir sürü kanun kitapları ısmarladım.

Talât bana dönerek göz kırptı ve yüksek sesle, «Hâkim beyin Mihâl'e borcu var» dedi ve kahkahalarla gülmeye başladı. Adamcağız şaşkına dönmüştü birden ayağa kalktı ve heyecanlı bir sesle:

— Vallahi Mihâl'e borcum yok, hepsini ödedim, inanın bana, on para borcum yok ona, hepsini ödedim...

Bu itiraf üzerine masadakilerin hepsi birden bastı kahkahayı. Sonradan anladık meseleyi. Selânik'te Tahtakale'de Mihâl isminde bir sarraf vardı. Memurlara faizle borç verirdi. Selânik'teki memurların Mihâl'e aylıklarını kırdırıp borç almaları alışkanlık haline gelmişti. Talât'ın şakasını bizim hakim arkadaş anlamamış ve Talât'ın o sarraf Mihâl'den bahsettiğini zannetmişti. Talât'ın atlaticılığı da arkadaşlar arasında meşhur olmuştu. Kendisinden tavsiye isteyenlere hiç düşünmeden istediğini yapacağını söyler, fakat sonra unutup arkasını getirmezdi. Müracaat edenleri güler yüzle karşılamasından herkes ondan bir şeyler koparmaya çalışırdı. Atlaticılığı hakkında hatırladığım şu küçük fıkrayı benim gibi birçok kimse bilirdi. Günlerden bir gün Talât sadaret odasından çıktığı sırada yanına birisi sokulur ve işinin ne durumda olduğunu sorar. Talât gayet soğukkanlı cevap verir:

— İyidir, takip ediliyor. Bayramdan sonra halledilecek.

Bunu söylemiş ve yürümüş fakat adam peşini bırakmayıp tekrar yanaşmış ve, «Aman Paşam bayram çoktan geçti» demiş. Talât istifini bozmadan adama bakmış ve sakin bir eda ile:

— Canım bayram dedikse kurban bayramını kastettik, hele bayram geçsin halledeceğiz işinizi...

Adı atlaticılığa çıkan Talât'a bir gün benim hanım, yakın ahablarımızdan bir kaymakamın mutasarrıflık için ricada bulunduğunu söyleyip yardımını esirgememesi talebini belirtmiş. Lâkin Talât'ın tabiatını iyi bildiğinden bahsi geçen kaymakam ahabımıza da pek ümit vermemiş. Ne varki bu defa Talât istenileni yapmış ve aradan iki üç gün geçtikten sonra bize telefon edip hanımla görüşmüş:

— Hatice hanım, tavsiye ettiğiniz kişinin falan yere mutasarrıf olarak atanması için emir verdim. Haberi sizden öğrensin, kendisine siz yazın. Ben tebligatı daha sonra yaptırırım... demiş.

Tabii bizim hanım, Talât'ın davranışı karşısında şaşkınlığını saklayamayıp akşam bana durumu anlatmıştı.

Zavallı Talât, başvuruların hangi birine cevap verebilir, hangi birini memnun edebilirdi ki. Her gün yüzlerce, binlerce, kimi bizzat gelerek, diğerleri mektuplarla ona başvuruyor ve bir şeyler istiyordu. Memlekette dertli mi ararsınız, tümen tümen. Ne var ki Talât red cevabı vermeye yüzü tutmadığından heşkese olur diyor ve başka çare bulamıyordu. Muhterem Doktor Adnan Adıvar, Talât'tan bahseden bir yazısında onun bir sözünü hatırlatıyor. Şöyle ki, Rauf Bey bir gün kendisine işlerin iyi gitmediğinden bahsediyor ve durumdan şikâyet ediyor, Talât ona şu cevabı verir:

— Bizim bu memlekette kurduğumuz düzen olsa olsa aydın bir istibdattır.

Bu cümlede çok şey saklıdır ve Talât'ın ne derece uyanık ve hakşinas bir kişiliğe sahip olduğunu göstermek bakımından enteresandır.

Şunu itiraf etmek gerekir ki, şayet Talât barış devresinde işbaşına gelseydi işleri çok daha başarılı yönetir ve memleket de ondan çok daha fazla yarar görürdü. Ne yazık ki o günün problemleri içinde fırtınalı denizde ahşap bir gemi gibi çalkandı

durdu. Siyasal hayatı türlü mücadelelerle geçti ve istediği gibi çalışamadı, vatanına istediği veya düşündüğü gibi faydalı olmadı. Öylesine karmaşık bir devrede vazife almıştı ki meselelerin biri hallediliyor bir diğeri ortaya çıkıyordu. Bu ortamda birçok yanlış adımlar atıldı, yersiz hamleler yapıldı. İşte bunlardan birisi. İyi niyetle teşebbüs edilmiş, memleketin yararlanacağı düşünülmüş, fakat sonuç beklendiği gibi olmamıştı.

Talât Paşa, cihad ilânının İslâm âleminde büyük tesiri olacağı kanaatinde idi. Bu konuda dolaşan söylentilerdeki gibi teşebbüse karşı olduğu doğru değildir. Müspet bir sonuç alınmayacağına inanmış olsa cihad ilanına kalkışılmasını önleyecek durumda idi. Bu arada Evkaf Nazırı Hayri Bey, cihad ilanının önerici ve destekleyicilerindendi. Hatta bunların başında geliyordu diyebilirim. Esasen o devirde İslâm ittihadından fayda ummayan yok denecek kadar azdı. Hâkim olan düşünce, Mekte'den Fas'a kadar sanki bütün Müslüman dünyası bizden bir işaret bekliyordu. Sancak'ı Şerif ortaya çıkar çıkmaz yedi düvelin dört köşesinden Müslüman kardeşlerimiz Peygamberimizin bayrağı altında toplanacaklardı.

O günlerde bazı hocalar hilekârlık maksadı ile halka anlattıkları rüyalar ile fetih ve zafer müjdesi vermekte birbirleriyle âdeta yarışıyorlardı. Enver Paşanın en zayıf tarafı fala, tılsıma, büyüye inanması idi. Cihad ilan etmenin lüzumunu bu sebeplerle kendi bakımından bizim için manevi bir işaret olarak kabul ediyordu.

Böyle bir devirde ve böylesine heyecanlı bir ruh haleti içindeydik ki bu işi bir zafer kozu gibi kullanmakla kendimizi ne kadar güllünç sonuca sürüklediğimizin farkına varamıyorduk, varamazdık da.

PADİŞAHLA İLGİLİ BAZI HATIRALAR

Sultan Abdülhamid, Sultan Mehmet Reşat ve Sultan Mehmet Vahdetin... Tam üç padişahın tahtta bulunduğu devrelerdeki olayları yakinen incelemek, bu olaylara katılmak imkânını buldum. Her üçü ile de karşı karşıya gelip saltanat, memleket davaları ve benzeri konularda görüşmelerde vazife aldım. Bu nedenlerle Osmanlı İmparatorluğunun son üç padişahını yakından tanımak, fikirlerini öğrenmek, karakterlerini incelemek böylece Osmanlı tarihini etkileyen kimselerin yaşantılarını öğrenmek nasip oldu.

Bu üç padişahın Abdülhamid'i gençliğinden beri sevmezdim. Neden bilemiyorum, daha kendisini iyice tanımadan bile bana solak gelirdi. Hakkında o kadar çok şey duymuştum ki, Yıldız sarayında milletvekillerine verdiği bir ziyafette karşılaştığımız zaman düşüncelerimin neden bu zata karşı olduğunu daha iyi anladım. O gece milleti temsil edenlerle bir arada bulunduğundan olacak sevinçten kabına sığmayan bir kimse gibi davranmakta gösterdiği ustalık kendisinin ne kadar iki yüzlü kişiliğe sahip olduğunu göstermesi bakımından enteresandı. Böyle davranarak meşrutiyetin ilanından memnunluk duyduğunu göstermeye çalışıyordu. Ne varki bütün söylediklerinin ve davranışlarının yalan olduğunu anlamak için onu seyretmek ve dinlemek yeterli idi. Ziyafet masasında yanında oturanlara iltifatlar yağdırıyor, sağında yer alan Ahmet Rıza Beyin bardağına su koyuyor, konuşuyor, konuşuyor, konuşuyordu. Bu arada milletvekillerine ve diğer misafirlere iltifatlar ederken milleti ile arasını açanlara (yani hafiye alayına) ters imalarda bulunuyordu...

Bu tempoda devam eden ziyafetten aklımda kalan şu cümle: «Ben otuz üç sene hep bugünü beklemiştim. Milletimle bir arada bulunmaktan duyduğum iyimserliği size tarif etmeme imkân yok.»

Bir süre önce eline geçirse bir kaşık suda boğacak kadar

bize dūřman ve hırslı olan bu padişahın konuşması ve samimiyeti hiçbir zaman ciddiye alınamazdı. O tarihteki mecliste hacılardan hocalardan ıkmiş çok milletvekili vardı, iřte bunlar alışkanlık eseri olacak bahsi geçen ziyafette zaman zaman kendilerinden geçip «Padişahım çok yařa» diye bağırıyorlardı. Bunlar arasında ořup padişaha sokularak elini ayağını openler de vardı.

Yemek bitmiř, yandaki salona geçiyorduk. Milletvekili ve diđer davetliler bir aralık toplu halde Abdūlhamid'in bulunduđu yere dođru yūriyūnce padiřah birden telāsa kapıldı, yūzi bizlere dōnük olduđu halde geri geri yūrūdū ve bir kapıdan acele ile çıkıp kayboldu. Herkes řařırmıřtı, birbirimize bakıp ne olduđunu anlamaya, Abdūlhamid'in kaçıřına bir māna vermeye çalıřıyorduk. Herhalde ūzerine dođru topluca yūrūdūđünde kendisine bir kōtūluk yapılacađı kanaatine kapılmıř ve korkmuřtu. Bařka bir řey gelmedi aklımıza.

Talāt, bōylesine adice yapılan dalkavukluğa fena halde sınırlenmiş, sōylenip duruyordu: «Bu ne ayıp şey, bu ne riya-kārlık!..»

Ziyafet akşamı aramıza katıldığı zaman yakasından yerlere kadar uzanan bir atkı ile boy gōsteren Abdūlhamid henūz yemek bitip dōrt kardeşler tatlısının dilimizdeki tadı gitmeden bize karşı tırnaklarını gōstermiř, Harbiye ve Bahriye (Kara ve Deniz) nazırlarının kendisi tarafından seçilmesini, Taşkışla'daki askeri kuvvetlerin yerlerinin değiştirilmesi gibi isteklerle ādetâ kafa tutar bir tutumla anlatmaya başlamıştı.

Bana kalırsa, 31 Mart vakasında Abdūlhamid'in dođrudan dođruya rolū yoktu. Fakat hadise patladıđı zaman ve sonra, kendi nūfuz ve kudreti hesabına bundan yararlanmayı dūřūnmūř ve programını yapmıřtı muhakkak. Bu konuda Talāt da benim fikrimē katılıyordu. Saraydaki ziyafetten sonra padiřahı bir daha gōremedim, esasen gōrmeye de vakit kalmamıřtı.

Sık sık, bazen yalnız, bazen merkezi umumi azaları ar-

kadaşlarla birlikte Sultan Reşad'ı ziyarete gider kendisiyle değişik konularda görüşürdüm. Yanına yalnız olarak ilk defa kabul edildiğim zaman hal ve hatır sorduktan sonra bana ilk suali şu olmuştu:

— Hangi hayvanları en çok seversiniz?

Hiç düşünmeden «Koyunu seferim efendim» dedim. O, bu defa neden koyunu sevdiğimi sorduğunda şu cevabı vermiştim:

— Efendim, malûmu şahaneleri, koyun pek faydalı bir hayvandır. Eti yenir, sütünden yağ, yoğurt, peynir yapılır, postundan da yün çıkarılır. Baştan aşağı her şeyinden insanların yararlanması olağandır.

Sultan Reşat bir an düşündükten sonra şöyle konuştu:

— Haklısınız Mithat Şükrü Bey, fakat ben en çok kuşları severim. Size bir gün kuşlarımı göstereyim, tahmin ediyorum ki çok hoşunuza gidecekler. Onlar arasında en çok sevdiğim güvercindir. Eskiden beri iyi cins güvercin yetiştirip beslemeye merakım vardır.

Bu ilk karşılaşmamızda Sultan Reşat ile konuşmalarımız bir incir çekirdeğini doldurmayacak konular üzerinde idi. Sultan Reşat temiz yürekli, oldukça alçak gönüllü, kimseye kin ve garz beslemez, Allahından korkan bir insandı. Sultan Abdülhamid'in padişahlık ettiği günlerin durum ve şartları içinde tahtta bulunsaydı hiç şüphesiz ki kardeşi gibi aşırı bir istibdat yoluna gitmeyecek kadar akliselim sahibi idi. Karakteri gereği mücadeleyi sevmediği için saltanat devresi içinde iktidara gelen hükümetlerle iyi geçinirdi. Ölümünden korkmazdı ve bu hadiseyi her dakika beklerdi. Korktuğu şey tahtından indirilmesi idi. İhtiyarlığının yüzüne vurulmasından hoşlanmazdı. Her gün veliahtın tahta geçirilmesi ihtimalini düşünür, bu sebeple zaman zaman huzuru kaçardı. Bu düşünce öylesine yerleşmişti ki kafasına, iki lâftan birisini ne yapar yapar bu konuya getirirdi.

Sultan Reşat, babası Sultan Mecid devrine ait ananeleri ihya etmek ister, fakat aldığı maaşla o devri yaşamının imkân-

sızlığı nedeni ile bu arzuları özenti hududunu geçemezdi. Onun bu durumunu belirten şu küçük olayı anlatmak yerinde olur kanaatindeyim:

Bir gün Sultan Reşat yakınlarından ve pek sevdiği esvapçıbaşı Sabit Beye yeni bir güvercin cinsi yetiştiren kuşçubaşıya üç lira vermesini söyler. Sabit Bey şaşkın şöyle konuşur:

— Aman Efendimiz, hiç üç lira ihsanı şahane olur mu? Şimdi büyük biraderiniz olsa üç yüz lira verilmesini emrederdi.

Bunun üzerine içini çeken Sultan Reşat:

— Eh... Ne yapalım, bizim lütfumuz azdır ama, kahrımız da yoktur, cevabını verir.

Veliaht Vahdettin'e gelince... Şayet vaktiyle biz anlaşıp da kati bir karar almış olsaydık, Osmanlı İmparatorluğunun tarihinde Vahdettin adında bir padişah bulunmayacaktı. Ne varki kaderi kimsenin önlemesi imkânsızdır. Yusuf İzzettin efendinin sağ olduğu devirde veliahtlık unvanı ona aitti. Vahdettin Efendi bizim cemiyete karşı olup, büyük kardeşinin dikkatini çeker, bizden şüphelendiğini söyler ve hafiyeleri ile bizleri takip ettirip yaptıklarımızı bir bir öğrenirdi.

Oysa biz Vahdettin'in düşünce ve davranışlarını hiçbir zaman benimsememiş ve onun birgün tahta çıkacağını ümit etmediğimizden üzerinde fazla durmamıştık. Ne varki günlerden bir gün Yusuf İzzettin Efendi intihar edip göçünce biz şaşkına döndük. Vahdettin'i veliaht olarak tanıyacak mı idik?

Sultan Mehmet Reşat çok ihtiyarlamış ve çeşitli hastalıkları olan, sözün kısası bir değil hemen hemen iki ayağı çukurda idi. Yusuf İzzettin Efendinin ölümünden sonra veliahtlık meselesi bizim için biran evvel halledilmesi gerekli bir dava haline gelmişti. Sultan Reşat ölürse İttihat ve Terakki Cemiyetine açıkça karşı olan Vahdettin otomatik olarak tahta oturacaktı.

Cemiyetimizin ileri gelenleri, söz sahibi olanlar, yakın bir gelecekte Vahdettin'in padişah olarak karşımıza çıkmasını katiben istemiyorlardı. Bu yoldaki endişelerini açıkça belirterek

Vahdettin'in padişah olmak ihtimalini şimdiden önlemek lâzım geldiğini ileri sürüyorlardı.

Başta Talât olmak üzere Merkezi Umumi üyeleri içinde çoğumuzun düşüncesi bu noktada birleşiyordu. Vahdettin veliaht iken onun düşürülmesi daha kolay olup, bu meselcyi halletmek güç olmayacaktı. Hürriyetin ilanı gününden itibaren Vahdettin'in partimiz aleyhinde olduğunu ve düşmanlarımızla işbirliği yaptığını biliyorduk. Bu durumda yayınlanacak bir resmi tebliğ işi kökünden halletmeye yetecekti. Ne varki son dakikada bir anlaşmaya varılamayacağını görmüştük.

Merkezi Umumi toplantılarından birinde bu konuyu ortaya attık. Toplantı gizli yapıldığından konuşulacakların ve alınacak kararın dışarıya sızmayacağından emindik. Bu toplantıda Vahdettin'in cemiyetimiz prensiplerine zıt düşen davranış ve düşünceleri uzun uzun tartışıldı. Genel kanaat Vahdettin'in verasetten düşürülmesi, yani veliahtlık hakkının elinden alınması yolunda birleşiyordu. Fakat o tarihlerde Birinci Dünya Harbine katılıp gözlerimizi cephelere çevirdiğimiz bir sırada hiç yoktan bir saltanat hanedanı içinde hadise çıkarmakla, bu nazik devrede, acaba iç huzurumuzu bozmuş olmaz mıydık? Bu endişe ortaya atılınca Vahdettin'in veliahtlıktan uzaklaştırılmak işi üzerinde durmak, ısrar etmek hayli güç ve cesarete bağlı idi.

Bazı arkadaşlar her ne pahasına olursa olsun Vahdettin'in saltanat hakkının alınması yolunda ısrar ettilerse de genel kanaat onların istediği şekilde toplanmadı. Böyle bir karar ve davranışın memleket içinde olduğu kadar, dışında da yani müttefiklerimiz tarafından da iyi karşılanmayacağını düşünüyorduk. İşte bu sebeplerle Vahdettin'in veliahtlığı elinden alınmadı ve bir gün padişah olma şansı güçlendi.

YUSUF İZZETTİN EFENDİ'NİN İNTİHARI

Yusuf İzzettin Efendi ile Enver Paşanın iyi geçinmedikleri söylenirdi. Hatta veliaht bir gün Çanakkale'yi ziyareti sırasında Harbiye Nazırı ile kavga ederek kendisini tabanca ile yaraladığı dahi ileri sürülen iddialar arasındadır. Oysa, bu söylentilerin hakikatle hiçbir alâkası yoktur.

Yusuf İzzettin Efendi, kendisini intihara sürükleyen melankoli hastalığına yakalanmadan önce akli başında, sözü sohbeti yerinde, fıkralar anlatan, neşeli bir kişiliğe sahipti. Derli toplu konuşmayı başardığı için kendisini dinleyenler üzerinde daima iyi etki bırakırdı. Fakat zamanla bu hali değişti. Titiz, asabi ve aksi tabiatlı bir insan oldu. Bunun sebebi iki noktaya dayanıyordu. Yusuf İzzettin Efendi kendisinin vereme tutulduğu ve hükümet tarafından veliahtlıktan uzaklaştırılacağı kanaatine varmıştı. Esasında ne veremdi ne de veliahtlık hakkı elinden alınmıştı. Fakat gelin görtün ki bütün ısrar ve izahlara rağmen bu iki hayali fobiden kendisini kurtaramamıştı.

Kendisine endişelerinin yersiz olduğunu anlata anlata dilimizde tüy biterdi. Bütün gayretlerimize rağmen o verem olmadığına ve veliahtlık hakkının elinden alınmadığına inanmıyordu.

Onun böylesine bir fikri sabiteye yakalanması bizim işimizi de aksatıyordu. İleride padişah olacak bir kimsenin bu gibi hayali ve saçma düşüncelerle vaktini yitirmesi iyi bir işaret değildi.

Yusuf İzzettin Efendi, zaman zaman beni yanına çağırır, telâşlı telâşlı:

— Mithat Şükrü Bey, sizden çok ama çok rica ederim, beni aldatmadığınızı, hakkımda bir karar alınmadığını açıkça söyleyin lütfen. Şu dakikada ben veliaht mıyım? diye sorar, ben de her defasında dilim döndüğü kadar kendisine bu yolda teminat verirdim:

— Aman Efendim, bu ne demek, elbette veliahtsınız. Hanedan kanunları değişmediğine göre böyle bir şeyi nasıl olur da bizim hakkımızda düşünebilirsiniz...

Ne varki o inanmaz, aynı sualleri tekrarlar bir türlü ikna olmazdı. Şüpheciliği son haddine varmıştı. Kendisini bu kompleksten bir türlü kurtaramıyor ve bütün ısrarlarıma rağmen düşüncelerinde direnerek şöyle konuşuyordu:

— Hayır... Hayır. Benden gizliyorsunuz. Velihtlığı Vahdettin Efendiye verdiniz, beni boş vaatlerle oyalıyorsunuz, biliyorum ben.

Bir gün yine beni «Çok acele» diye çağırttı. Aynı töhmetler ve kaptislerle karşılaşacağımı biliyordum. İstemeye istemeye yanına girdim. Doktor Bahaddin Şakir ile Doktor Nâzım orada idiler. Veliht her zamanki gibi telâşlı ve endişeli idi. Beni görünce:

— Tamam, işte Kâtibi Umumi'de geldi, dedi.

Durumun ne olduğunu anlamak zor değildi. Yine iki fobisinden bahsedecek, bizlerden garanti isteyecekti: Veliht mı idi, değil mi idi?

Mantık imtihanına giren bir talebe gibi ağızdan çıkacak her kelimeyi inceden inceye tartarak, lüzumsuz birşey söylememeye gayret ederek konuştum. Uzun uzun düşünce ve vehimlerinin yanlış olduğunu kendisine bağlılığımızı, hakkında kişiliğine ters düşecek bir karar alınmadığını ve sonunda kendisinin şu anda resmen Osmanlı tahtının veliahtı olduğunu ve öyle kalacağını anlattım. Bu hakkın hanedandan başka birisine devredilmesinin imkânsız olduğunu, esasen buna herhangi bir sebep de bulunmadığını söyleyip bu konunun artık kapatılmasını, zira böyle korku içinde yaşamasının sağlığını ters yönden etkilediğini anlattım. Yusuf İzzettin Efendi konuşmamı sonuna kadar kesmeden dinledi. Ancak sözümü bitirdiğim anda gözlerindeki telâş ve heyecan devam ediyordu, şöyle dedi:

— Onları bırakın, geçenlerde Merkezi Umumi'de gizli

bir toplantı yapılmış. Benim veliahtlık meselemi görüşmüşsünüz, siz bana bu toplantının sonucunu anlatın lütfen...

Bıraktığım yerden tekrar başladım, bütün gayretlerime rağmen ne desem boştu. Bir aralık gözlerini gözlerime dikerek şöyle konuştu:

— Benim hâlâ veliaht olduğuma namusunuz üzerine yemin eder misiniz?

Doktor Nâzım ve Bahaddin Şakir ile bir an bakıştık ve bu kısa nazar teatisi neticesi yemin etmeye karar vermiştik.

O bu yeminin lâfla değil, kalem kâğıt ile yapılmasını istedi ve derhal kâğıt kalem aldık elimize ve el yazımızla kendisinin veliaht olduğuna dair vallahi ve billahilerle yemin ettiğimizi yazdık. Bu iş bittikten sonra üçümüze de ayrı ayrı imza ettirdi. Eh artık bu yeminden sonra endişesi geçmiştir diye düşünürken o telâşlı telâşlı el çırparak Osman Beyi çağırttı. Osman Bey hükümet tarafından veliahtın emrine verilmiş olup Adliye Nazırı İbrahim Beyin kardeşi idi. Yusuf İzzettin Efendi:

— Gel Osman Bey, Mithat Şükrü Beyi içeri odaya götür. Şu kâğıda bir imza daha atsin, dedi.

Yapacak bir şey yoktu, başa geleni çekecektik. Yan odaya geçtik ve kâğıdın altına bir imza daha attım ve yanına döndüm. Bir müddet daha yanında kaldıktan sonra saraydan ayrılırken yine telâşla yanımıza geldi ve:

— Allah aşkına doğru söyleyin, ben veliahtım değil mi? dedi.

Bu kadar ısrar neticesi nerede ise biz çıldıracaktık.

Bir başka gün akşamüstü hava kararmaya başladığı bir sırada, «Sizi veliaht odasından davet ediyorlar» dediler, çarınar kalkıp gittim. Doktor Nâzım ile Bahaddin Şakir yine oradaydılar. Bu defa Yusuf İzzettin Efendi verem olduğunu iddia ediyordu. Durumunu anlatırken sanki hakikaten veremmiş gibi sesini inceltiyor ve ikide birde ah... of... diye inliyordu.

Bir aralık sesi titreyerek Bahaddin Şakir Bey'e sordu:

— Bahaddin Şakir Bey, bende verem hastalığı olmadığına emin misiniz?

Doktor Baha (kendisini arkadaşlar arasında Baha diye çağırırdık) derhal cevap verdi:

— Katiyen eminim efendim, verem hastalığı gayet sari bir hastalıktır...

Bunun üzerine veliaht bu defa gözlerini Baha Beyin gözlerine dikerek:

— Sari olduğunu söylüyorsunuz, demek verem saridir... Madem ki bende verem olmadığını iddia ediyorsunuz (Bunu söylerken yanındaki küçük masanın üzerinde duran su bardağını alıp ağzına götürdü ve birkaç yudum içtikten sonra) lütfen şu bardaktaki suyun gerisini siz için ve dudaklarınızı benim içtiğim yere dayayın.

Yusuf İzzettin efendi suyu içerken bilhassa dudaklarını dili ile tükürüklemiş ve bu üçümüzün de dikkatini çekmişti. Bu teklif üzerine Doktor Baha Bey şaşırıldı. Valiahtın verem olmadığını biliyordu, fakat ne olursa olsun onun dudaklarının ve tükürüğünün süründüğü yerden su içmek iğrenç bir şeydi.

Birbirimize baktık. Doktor Nâzım ve benim bakışlarımızda bir rica mânası görmüş olacak ki Baha Bey veliahta dönüp şöyle dedi:

— Hay hay emredersiniz, fakat bendenizce buna hiç lüzum yok.

Veliaht bu cevap karşısında büsbütün telâşa kapıldı ve âdeti hırslı bir eda ile:

— Yaa, gördünüz mü, hani bende verem olmadığını söylüyordunuz... Bende verem olmasa bu suyu benim içtiğim yerden içerdiniz, demek beni kandırmaya çalışıyor, yalan söylüyorsunuz...

Bunun üzerine Baha Bey, artık dönüş yolu olmadığına inanarak bardağı aldı ve suyu içti ve veliahta dönerek:

— Buyrun içtim işte, şimdi inandınız mı verem olmadığınıza...

VAHDETTİN TAHTA ÇIKIYOR

Yusuf İzzettin Efendinin sinir krizleri gitgide had bir devreye girmişti. Bunu görüyor ve açık söyleyeyim endişeleniyorduk. Ustura, makas gibi kesici şeyleri yanında bulundurması için maiyetindekilere sık sık tembih ediyorduk. Ne varki kadeere karşı gelinemezdi. Yusuf İzzettin Efendi nihayet arzuladığı şeyi yaptı ve intihar etti.

Onun bu şekilde ölmesi bizim için beklenmedik bir şey değildi. O bize sık sık merhum babasının izzeti nefesine çok düşkün bir kişi olduğunu, maruz kaldığı muamelelerin çok ağırlığına gittiğini, hayatına son vermesinin bundan ileri geldiğini anlatırdı. Sultan Aziz'in öldürülmüş olduğu iddiasına asla inanamamış ve bu iddianın Mithat Paşa ile arkadaşlarının intikam almak gayesi ile ortaya attıklarını söylemişti.

Yusuf İzzettin ile Vahdettin birbirlerini hiç sevmezlerdi. Onun intihar ederek sahneden çekilmesi Vahdettin'in işine yaramıştı. Velihtlık makamının boş kalması Vahdettin'in ekmeğine yağ sürmüştü. Bilindiği gibi bir iki yıl sonra Sultan Reşat da vefat edince Osmanlı tahtı Vahdettin'e kalmıştı. Doktor Nâzım, Doktor Bahaddin Şakir ve Doktor Rüşühi ile birlikte yeni padişahı tebrik için Dolmabahçe sarayına gittiğimizde Vahdettin ile aramızda geçenleri gayet iyi hatırlıyorum. Konuşmalarımız esnasında başını kaldırıp bir defa olsun yüzümüze bakmamıştı. Söylediklerimize mırıldanır gibi karşılık veriyordu. Bu şekilde konuşmasıyla bize cevap mı veriyor, yoksa küfür mü ediyor an-

layamıyorduk. Konuşurken gözleri hep yerdeki halıda idi. Yüzünü görmediğimiz için söylediklerinden bir anlam çıkartmak güç oluyordu. Saraydan dönüşte üçümüzde de asabi bir hal vardı. Yeni padişah hiç hoşumuza gitmemişti. Bu kanaatimizi arkadaşlara bildirmekte gecikmedik. Düşmanlarla anlaşp milletine kılıç çekecek karakterde bir adam karşısında bulunduğumuzu daha o günden anlamıştık. Ve bu adamdan memlekete hayır gelmeyeceğine inanmıştık.

Birinci Dünya Harbine girişimiz sebebiyle içinde bulunduğumuz şaşkınlık devresinin mümkün olduğu kadar kısa sürmesi ve bir an önce toparlanmamız İttihat ve Terakki hükümetinin başlıca gayesi idi.

Balkan Harbinin aleyhimize sonuçlanması ve bu harpten sonra yapılan anlaşmalar ile ordularımızın bir kısmını terhis etmiş olmamız tam bir moral bozukluğu içine düşmemizde büyük rol oynadı. Bir gaflet eseri Dünya Savaşına katılmamız ile bize karşı olan husumetleri Balkan Harbi ile daha da güçlenen düşmanlarımıza kafa tutar duruma gelmemiz bizi korkunç akıbetlere sürülecekti. Yapılacak tek şey bir an evvel toparlanmak ve savunma hazırlıklarımızı yapmak olmalıydı. Ne varki biz bunlarla kafa yorarken bir yandan Kafkas ordumuzun, diğer taraftan Sina çöllerindeki kuvvetlerimizin uğradığı yenilgiler bizi kurtulması güç bir bozguna sürükleyecek faktörlerdi. Cephe o kadar çoktu ki hangisinden kuvvetlerimizi çekip hangisine takviye göndereceğimize karar vermek zordu. Böylece, bir cepheden diğerine koşmak, değişik güç ve karakterdeki düşmanlara karşı savaşmak durumunda olan kuvvetlerimizden değil zafer beklemek, bozgunu önlemek için tedbir almak bile tesadüflere kalyordu.

İyi hesaplanmayan planlar ile girişilen bu hareketler ancak askerlerimizin gösterdiği kahramanlıklarla bizleri umutlandırıyor ve milli varlığımızı yitirmedikimize dost ve düşmanı inan-

dırıyordu. Ne yazık ki bütün gayretlerimiz boşa gidiyor, neticede büyük kayıp ve zararlara maruz kalıyorduk.

Merkezi Umumi ordunun işine karışmıyordu. Daha doğru-sunu söylemek gerekirse karıştırılmıyordu. Esasen karışmak istese bile Enver Paşanın telâşlı karar ve davranışlarını önlemek imkânsızdı. Bütün bu hengâme arasında tek tesellimiz Çanakkale'deki kuvvetlerimizin direnişi idi. Burada düşman, elindeki bütün olanakları kullanarak giriştiği savaşta karadan ve denizden yaptığı taarruzlarla Çanakkale'yi cehenneme çevirmesine karşılık kahraman askerlerimizin o unutulmayan savunması, başlarındaki kumandanların gösterdiği dirayet, dünya tarihine malolan bir destan yaratmamıza neden olmuştur. İşte bu cepheye düşmanın yolunu kesmemiz bize biraz olsun rahat nefes almak imkânını verdi.

Mustafa Kemal'in emrindeki derme çatma kuvvetlerle ortaya koyduğu savunma gücü her türlü takdirin üstünde idi. Bu vesile ile Mustafa Kemal hakkındaki şu olayı nakletmek isterim. Çanakkale'de, yukarıda bahsettiğim gibi, müthiş bir direniş ve savaş taktiği ile düşmanı olduğu yere mihlayan Mustafa Kemal'in bu başarısına rağmen neden hâlâ terfi ettirilmeyişi hepimiz gibi Doktor Nâzım'ın da dikkatini çekmişti. Bir gün Merkezi Umumi'de Talât Paşanın da bulunduğu toplantıda Doktor Nâzım heyecanlı bir ifade ile:

— Paşa, Mustafa Kemal'in terfi meselesi neden bu kadar uzadı? diye sordu.

Talât Paşa böyle bir soru ile karşılaşacağını biliyor olacak derhal şu cevabı verdi:

— Bu Enver'e ait bir iştir, kendisi biraz sonra buraya gelecek, kendisine sorarsınız.

Çok geçmeden Enver de geldi ve daha hatır sormadan öne atılan Nâzım:

— Paşa, Paşa, Mustafa Kemal'in terfi işi ne oldu, bu kadar...

Enver, Nâzım'ın sözünü keserek şu cevabı verdi:

— İşin bana ait olan kısmı bitmiştir, inhası hususu zatı sahaneye arzolundu. Bugün veya yarın Mustafa Kemal Bey generalliğe terfi etmiş olacaktır.

Bu cevap üzerine Doktor Nâzım, Enver'i kucaklayarak yanaklarından öpmüş ve kendisine teşekkür etmişti.

Anafartalar'da gösterilen kahramanlık ve savunmadaki başarı yalnız İstanbul'un kurtulmasıyla kalmamış, ordumuza Bal-kan Harbi ile sürülen lekeyi de temizlemiştir.

Çanakkale savaşları sona erip Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal İstanbul'a döndüğü günlerde idi. Talât ile aramızda Mustafa Kemal'in lâfı geçti. İkimiz de kendisini Selânik'ten tanırdık. Meziyetlerini takdir eder ve severdik. Oysa Enver, Mustafa Kemal'in şahsında kendisi için bir rakip mi gördü bilmez, ona karşı daima soğuk ve çekimser davranırdı. O zamanlar biz Nuruosmaniye'de oturuyorduk. Mustafa Kemal partimizin azalarından olduğu halde cemiyetkilerle arası pek iyi değildi. Ben bu soğukluğu ortadan kaldırmak ümidi ile yemekli bir toplantı tertiplemeyi düşündüm. Bu fikrimi Talât'a da açtım, tasvip etti. Toplantı gününü tesbitte de onun fikrini aldım. Bu yemeğe Talât'tan başka Doktor Bahaddin Şakir, Doktor Rusuhi, Doktor Nâzım ve Merkezi Umumi azalarından birkaç arkadaş gelecek, davetliler arasında Mustafa Kemal de bulunacaktı. İçkiyi sevdiğinden o gece kendisinin en sevdiği meze ve çerezlerden oldukça zengin bir çilingir sofrası hazırlatmıştım. Talât, Nâzım, Bahaddin Şakir, Rusuhi ve diğer davetliler gelmişlerdi. Vakit hayli ilerlemiş, fakat Mustafa Kemal Bey görünmemişti. Artık daha fazla beklemeyip sofraya oturacaktık ki Mustafa Kemal kapıdan içeri girdi. Ne varki yüzünün ifadesi pek resmi idi. Konuşmak istemezmiş gibi bir hali vardı. Bu tutumunu önceleri toplantıya gelenleri yadırgadığı şeklinde anlayıp neşelenmesi için aperatif almasını önerdim. Mustafa Kemal hafifçe yüzünü buruşturarak:

— Midemden biraz rahatsızım, müsaade ederseniz içki içmemeyi tercih ederim.

Üzülmüştüm buna ve bu üzüntümü ifade ederek:

— Fakat bütün bunları ben senin için hazırlattım, demekten kendimi alamadım. O kibarca teşekkür edip bütün ısrarlarım karşı bir kadeh içki dahi içmedi. Bu kadar iştah açıcı mezeler karşısında içki içmemesi hayretimi çekmişti. İçkiyi sevdiğini hepimiz biliyorduk ve bu arada Talât bile ısrar edip: «Canım Mustafa Kemal Bey, için birkaç yudum, kırmayın Mithat'ı» demesine rağmen onu fikrinden caydırmaya muvaffak olamadı ve mide rahatsızlığını ona da tekrarladı.

Fakat mide rahatsızlığından bahseden Mustafa Kemal, yemeklere karşı aynı şekilde davranmadı. Oysa midesinden rahatsız bir kimse yemekleri de seçmesi ve az yemesi gerekirdi. Oysa dakikalar ilerledikçe tabağına konan her yemeği son lokmasına kadar yemekte husur etmemiştir.

Yemeği müteakip kahveler içildikten sonra herkesten önce kalkarak acele bir işi olduğunu söyleyip hepimizle ayrı ayrı vedalaşıp gitti.

O kapıdan çıktıktan sonra bütün arkadaşlar birbirimize baktık. Hayretimizi gizleyememiştik. Bir an kimse konuşmadı. Herkes içinden Mustafa Kemal'in davranışının tartışmasını yapıyor olacaktı. Sessizliği bozan Talât oldu:

— Mithat, sen ne dersin Mustafa Kemal'in bu akşamki durgunluğuna?

Bir an düşündüm, aklımdan geçenlerin önemli bir cevap teşkil etmeyeceğine inandığım için dudakımı büküp sustum. Talât, «Doğrusunu isterseniz bu davranışına pek anlam veremedim, ayıp etti» dedi.

Talât bunları söylerken her zamanki şakacı hali yoktu, böylesine dostların birleştiği bir toplantıda Mustafa Kemal'in soğuk davranması onu üzmüştü.

Aradan yıllar geçmesine rağmen bu olayı unutamadım. Aca-

ba istikbalin Atatürk'ü Nuruosmaniye'deki evde o akşam biffassa hazırladığım mezeleri yememek ve içki içmemek konusunda peşin kararlı mıydı? Davetilerin hemen hepsini tanınmasına karşılık böyle ciddi ve çekimser davranışının sebebi belki de Talât'ın yanında Enver hakkında ağzından birşey kaçırmak korkusu ile içkiye el sürmemiştir. Mustafa Kemal o akşam az konuşup orada bulunanları dinlemeyi tercih etmiş olsa gerekti. İçki içerse belki de düşüncelerini açıklayacak ve bazı kimşeleri gücendirecekti. Bu sebeple konuşulanları dinlemeyi daha doğru bulmuş olacaktı.

ELLİ BİN ALTINLIK ÇEK

Çanakkale zaferi sırasında İstanbul'da bulunan Almanya Büyükelçisi Baron von Wangenheim bir gün Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşaya telefon ederek haşmetli Alman İmparatoru adına resmi bir ziyarette bulunacağını bildirmiş ve bir randevu istemiştir. Kararlaştırılan gün ve saatte Harbiye Nezaretinde Enver Paşanın odasına girer ve haşmetli İmparator İkinci Wilhelm hazretlerinin Çanakkale'de kazanılan zafer münasebetiyle duyduğu hayranlık ve memnuniyeti belirtmekle görevli olduğunu söylemekle başlar ve konuşmasını şöyle sürdürür:

— Müttefik silâhli kuvvetlerin nihai zaferi kazanacağından eminiz. Türk askerlerinin göstermiş oldukları kahramanlık ve ulaştıkları başarı imparatorumuzun yüksek takdirlerine sebep olmuştur...

Bunları söyledikten sonra Büyükelçi cebinden bir zarf çıkarır ve Enver Paşaya uzatarak şöyle devam eder:

— Bu çeki İmparator hazretleri Çanakkale zaferi ile so-

nuçlanan büyük savaşın bir hatırası olmak üzere lütfen kabul edilmesini sizden rica ediyor.

Enver Paşa çeki alır, üzerindeki rakama bir göz atar. Bir milyon mark (O zamanki Osmanlı parasıyla 50.000 altın lira, bugünün rayici ile beş buçuk, altı milyon lira) yazılıdır. Enver Paşanın önce kaşları çatılır. Bir imparator tarafından olsa dahi 50.000 altın lira hediye verilemezdi. Bu âdeta rüşvetti. Kısa bir tereddüitten sonra bir an için çeki Büyükelçiye iade etmeyi düşünür, fakat bunun siyasi bir olaya sebep olması ihtimalini, çekin reddedilmesinin İmparator tarafından hakaret telâkki edilmesinin yaratacağı güç durumu gözönünde tutarak toparlanırlar, askerce esas vaziyetine geçer ve Büyükelçiyi selâmlayarak İmparatora derin saygılarının ve nihai zafere erişmek yolunda müşterek düşünce ve inanca sahip olduklarının bildirilmesini dileyerek konuşmayı başka mecralara çeker.

Büyükelçi yanından ayrılır ayrılmaz cebinde bir diken gibi kendisini rahatsız eden bir milyon marklık nama muharrer (hamiline) çek ile otomobile atlayıp doğruca Babıâli'ye gelir. Nazırlar yeni toplanmış, onu beklemektedirler. Görüşme sonunda Enver arkadaşlarını toplayıp şöyle konuşur:

— Az kaldı unuttuyordum, sizlere bir sürprizim var, bunları söyleyip cebindeki çeki çıkarır ve önündeki masaya koyar. Herkes merakla bu kâğıt parçasına bakar, onu uzun uzun inceler fakat üzerinde bir milyon mark yazılı bu çekin ne ifade ettiğini bir türlü anlayamazlar. Enver Paşa durumu izah eder:

— Bir saat kadar önce Almanya Büyükelçisi Wangenheim ziyaretime geldi. Çanakkale zaferimizden dolayı tebriklerini bildirdikten sonra bu zaferin hatırası olarak İmparator tarafından gönderilen bu çeki verdi. Deutsche Bank tarafından ödenmek üzere tam bir milyon mark. Bu parayı hiç şüphesiz kendime ait bir hediye olarak kabul edemezdim. İmparatora geri versem belki hakaret kabul eder diye düşündüm ve...

Enver Paşanın konuşmasının burasında o günlerde para

darlığı çeken bakanlardan birisi bir sevinç gösterisi yapar. Adamcağız belki de Enver Paşanın bu parayı Bakanlar meclisindeki arkadaşlarıyla paylaşmayı düşündüğünü zannetmişti. Ne varki Enver Paşa konuşmasına kısa bir süre ara verdikten sonra şöyle devam eder:

— Düşündüm, taşındım, bir milyon mark bu zamanda oldukça yüksek bir meblağ. Ordumuzun da ihtiyaçları malûm, neticede şu karara vardım, bu parayı hazineye irat kaydedelim.

Sonra Maliye Nazırı Cevat Bey'e dönüp kendisine çeki uzatır ve «Buyrun Cavit Bey, bu çeki ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için kullanmak üzere Deutsche Bank'dan tahsil ettirin...»

Biraz önce bir milyon markın aralarında bölüşüleceği ve kendisine de bir miktar düşeceği hayaline kapılan devlet adamının düştüğü komik duruma gülmek elden gelmiyor.

Enver Paşanın şahsi bir hediye olarak kendisine gönderilen bu kadar yüksek bir meblağı devlet hazinesine yatırması onun ne derece feragat sahibi bir kişiliğe sahip olduğunu göstermesi bakımından enteresandır. Enver Paşa resmi ve hususi hayatında paraya karşı tokgözlülüğü ile tanınmıştır. Arzu etseydi milyonlar içinde yaşamak onun için işten bile değildi. Kendisi büyük ihtiraslar besleyen bir kimseydi, buna şüphe yok, fakat ihtiraslarının hiçbirisi şahsi değildi. Enver Paşa doğru veya yanlış ne yaptı ise memleket yararına olacağı kanaatiyle yapmıştır. Onun en büyük hatası Almanya'nın harbi kazanacağına olan inancı idi. Zamansız bir Karadeniz macerasına atılması da yine memleketi adına fayda sağlamak düşüncesinin sonucudur. Şöyle ki Enver Paşa biraz daha beklenirse zafere ulaşmakta geç kalınacağı ve böylece bir fırsat kaçırılacağı korkusu içinde idi. Enver Paşa hem dindar, hem de son derece iffetli bir insandı. Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a gelince kendisi hürriyet kahramanı olarak törenle karşılanmıştı. Onun değerini Almanya İmparatoru Wilhelm II bile takdir etmiş ve askeri ataşe olarak

Almanya'da bulunduğu sırada onunla dostluk kurmuştu. Trab-
lusbargp'da İtalyanlara karşı ortaya koyduğu başarılı savunma
planı askerlik yönünden ne kadar ileri görüşlü olduğunun ispa-
tıdır. Balkan Harbinde de savaşmış, yararlıklar göstermiş, Os-
manlı ordusunda Alman sistemini yerleştirmiştir. Birinci Dünya
Harbinden sonra diğer İttihatçılarla beraber memleketten çık-
arılmıştı. Odesa, Berlin, sonra Moskova'ya gitti. Bu sıralarda en
büyük emeli, Turan ülkesi hayalini gerçekleştirmekti. Orta Asya
ve Anadolu'daki Türkleri birleştirerek bir imparatorluk kur-
mayı düşünüyordu. Ne varki bunda muvaffak olamadı. Mem-
lekete döndüğünde diğer İttihatçılarla beraber mahkeme edildi.
Rütbeleri alındı ve sürgün edildi. Yine eski hayalini gerçekle-
ştirmek için gittiği Taçikistan'da bir savaş esnasında öldürüldü.
Mezarı Çegen köyündedir.

Kısaca anlatmaya çalıştığım Enver Paşa, böylesine memle-
ketine ve Türklüğe bağlı bir askerdir. Hayatı süresince ağzına al-
kol koymamış, Almanya'da bulunduğu sıralarda birçok asil
ailelerin kızları kendisine âşık olup evlenmek istemişlerse de o,
hiçbirisi ile ilgilenmemişti. Yabancı ülkelerde yaşayan birçok
görevli gibi gece hayatı ve kadınlarla alâkası olmamış, çalış-
maktan nefes almaya vakti olmadığı sıralarda bile namazını ih-
mal etmemişti. Cephede bulunduğu günlerde namaz kılar, oruç
tutardı.

VAGON TİCARETİ OLAYI

Enver Paşa inandığı kimseleri kolay kolay bırakmazdı. Ni-
tekim Topal İsmail Hakkı Paşa meselesinde de böyle oldu.

Topal İsmail Paşanın adı birçok dedikoduya ve hatta va-
gon ticareti yapanlarla beraber olup milyonlar vurduğuna dair

ileri sürülen olaylara karışmıştı. O tarihlerde Topal İsmail Hakkı Paşadan şikâyet etmeyen yoktu. Bu şikâyetler Talât Paşanın kulağına kadar gitmişti, ne varki İsmail Paşa ordunun iase işleriyle vazifeli olup, Askeri Levazımatı Umumiye Reisi mevkiinde olduğundan onu bir hamlede alaşağı etmek kolay değildi. Esasen harp içinde ordunun tüm ihtiyaçlarını sağlamak gibi görevi olan bir kimse hakkında ithamlar eksik olmazdı. Bu vazifede bir yenilik yapmak, ordunun müşkül duruma düşmesine sebep olabilir. Bu düşüncelerle Talât Paşa, Topal İsmail Hakkı Paşa için karar almakta acele etmiyor, Enver'i durumdan haberdar etmek için münasip bir zamanı bekliyordu. Ancak bu paşa hakkında ileri sürülen iddialar ve çıkarılan dedikodular yüksek makamlara da aksedip parti içinde de ciddi görüşmelere konu olmaya başlayınca Talât Paşa daha fazla beklemenin anlamsız olacağı kanaatine varmış ve daha fazla sabredemeyerek Enver ile konuşmaya karar vermişti. Bir gün Merkezi Umumiye'de Enver'i bir kenara çekip İsmail Hakkı Paşayı hangi meziyetlerine dayanarak himayede bu kadar ısrar ettiğini sorar. Enver Paşa nedense İsmail Paşaya çok güvenirdi. Askeri levazım işlerinde işini bilen ve güvenilir bir kişi olarak tanıdığı İsmail Hakkı Paşa konusunda şu cevabı verir:

— Maateessüf ben bu topalı atamam, zira onun suiistimal yaptığına dair çıkarılan dedikoduların hiçbirisine inanmıyorum. Bu dedikodular işlerini yaptıramayanlar tarafından kasten tertiplenmiştir. Onların istediği bu vazifeye daha zayıf birisinin atanması ve işlerini ona istedikleri gibi yaptırmaktır. Sonra, bu dedikodular kısmen doğru olsa bile, ki ben buna kesinlikle inanmıyorum, yerine koyacak başka adamım yok. Sen mesuliyeti üzerine alıp bu işi başaracak birisini önerirsen o vakit mesele değişir...

Böylece Topal İsmail Hakkı Paşa vazifesinde kalmış ve Talât ile Enver arasında bir daha bu konuya temas edilmemişti.

Mütarekeden sonra Avrupa'dan İstanbul'a dönen İsmail

Paşaya İnhisarlar Umum Müdürlüğü teklif edilmişti. Ne varki gazetelerin hep bir ağızdan hücum etmeleri üzerine bu karar geri alındı. Oysa onun ne perişan bir durumda olduğundan gazetecilerin haberi yoktu. Basın mensupları İsmail Hakkı Paşayı milyonların üzerinde rahat rahat yaşıyor zannediyordu. Mütarekede kendisini dilsiz bir Rum olarak tanıtan pasaportu ile Romanya - Polonya yolu ile canını kurtarmak için Berlin'e gitmişti. O tarihlerde Talât, Berlin civarında Neubabelsberg'de Doktor Sinn Sanatoryumunda alt katta küçücük bir dairede ikamet ediyordu. Kayınbiraderi Hayrettin ve Doktor Rusuhi ile beraberdiler.

Bir gün oğlum Turgut, Talât ile satranç oynarken odaya İsmail Hakkı Paşa gelir. Oyunu yarıda bırakan Talât ayağa kalkıp ona doğru yürür ve:

— Oooo... Hoşgeldin İsmail Hakkı. Nereden böyle? Benim burada olduğumu nasıl öğrendin?

Talât o zaman gizli olarak buraya gelmişti, kimse onun ikamet ettiği adresi bilmiyordu. İsmail Hakkı Paşa cevap olarak:

— Enver Paşanın biraderi Kâmil Beyden öğrendim ve derhal sizi ziyarete geldim efendim, dedi.

Oralara nasıl vardığını anlattuktan sonra da kısa bir zaman kalacağını ve ucuz bir pansiyon aradığını sözlerine ilâve etmişti.

Şayet iddia edildiği gibi bu paşa milyonlar vurmuş olsaydı bu kadar kısa bir zamanda bu paralarını harcayıp böyle ucuz bir pansiyon arayacak duruma gelmezdi. Topal İsmail Hakkı Paşa Almanya'dan İstanbul'a döndüğü zaman burada sefaletle pençeleşip hayatını zar zor sürdürmek durumunda kaldı. Son zamanlarında eski dostlarının evlerinden gönderilen yemeklerle karınını doyuruyordu. Nitekim sağlığı da bozulmuştu, buna moral bitkinlik de eklenince fazla yaşamadı.

Birinci Dünya Harbinde İtalya'nın tutumu, daha doğrusu karar değiştirmesi Almanya'nın müşkül duruma düşmesine sebep olmuştu. Almanya o sıralarda «İttifakı Müselles» yani üçlü

antlaşma adı verilen anlaşmaya katılan Avusturya ve İtalya ile kader birliği yapmaya karar vermişti. Bilindiği gibi İtalya bu anlaşmaya uymadı ve önceleri bazı isteklerde bulunduktan sonra birçok mazeretler uydurarak İtilaf Devletleri tarafına geçip Avusturya'ya karşı savaşa girdi.

İtalya'nın henüz hangi tarafı tutacağı bilinmediği, daha doğrusu siyaseti hakkında tereddütler olduğu bir sırada Almanya kuşkuluyor ve bir an evvel durumun aydınlanması için sabırsızlanıyordu. İtalya hangi taraftandı? Kimi tutacaktı? Tarafsız mı kalacaktı? Bu suallerin cevabını bir an evvel temin edip hazırlıklarını ona göre yapmayı düşünen Almanya için durum hakikaten kritikti. Zira savaş stratejisi bakımından İtalya'nın tutumu büyük önem taşıyordu. İşte bu sıralarda hükümet o zamanki İtalyan hükümeti ricalinden bir çoğunu tanıyan Osmanlı mebuslarından Emanüel Karasu ile beni İtalya'nın siyaseti hakkında bilgi temin etmek üzere gizlice İtalya'ya gönderdi.

Emanüel Karasu her ne kadar İtalyan devlet ricalini tanıyor ve onların politikalarını biliyorsa da o sıralarda ne dolaplar çevrildiğini, kulislerde neler döndüğünü büyük zekâsına ve tecrübesine rağmen anlayamadı. Beraberce yaptığımız temaslarımızda edindiğimiz kanaat İtalya'nın Almanya'dan ayrılmayacağı noktasında idi. Fakat İstanbul'a dönüp de Karasu bu havada bir rapor vermesine rağmen ben ikide bir tertiplenen nümayişlerden edindiğim kanaate dayanarak İtalya'nın İtilaf Devletleri yanında savaşa gireceği yolundaki fikirlerimi ilgililere bildirdim. Nitekim dönüşümüzden pek kısa bir süre sonra İtalya'nın Avusturya'ya savaş ilân ettiği haberini aldık.

Savaş uzadıkça uzuyordu. Ulaşım imkânları azaldığından memleketin birçok yerine gerektiği kadar malzeme ve erzak gönderilemiyordu. Şeker, un, pirinç gibi başlıca gıda maddeleri piyasadan temin edilemez hale gelmiş, bu maddeler birer birer karaborsacıların ellerine düşmeye başlamıştı. Bazı vicdansız kimseler bu durumdan fazlasıyla yararlanıyorlardı. Avus-

turya'dan şeker getirip kırk elli misli yüksek fiyata satmaya girişenler oldu. «Vagon ticareti» adı verilen bu gayri meşru ticaret aldı yürüdü memlekette. Ceplerinde beş parası bulunmayan bir takım türediler kısa zamanda servet sahibi oldular. Kontrol etmek imkânsızdı, kimin ne yaptığı, sattığı, malı nereden aldığı bilinmiyordu. Ne varki bu karaborsacı ve fırsatçılar halkı soymakla kalmıyor, onların yaptıkları bire bin katılarak dillerde dolaşiyor ve moral bakımından da yıkıcı oluyordu.

Böyle zamanlarda olduğu gibi her şey İttihat ve Terakki'nin sırtına yüklenmekte gecikmedi. Cemiyet ve partinin başındaki-ler halkın nazarında yavaş yavaş kıymetten düşmeye başlamıştı. Oysa o zaman ağır töhmetler altında bırakılan cemiyet ve parti mensupları arasında bu gibi çirkin ve milletin yoksulluğuna sebep olacak olaylara katılacak, kaba tabiri ile vagon ticareti yapacak kimseler yoktu. Bunların kabahati bu vurguncuları yakalayıp cezalandıramamaları ve böylece vurgunların devam etmesi idi. Olağanüstü durum gereği ordunun ihtiyacını karşılamak zorunluluğu halka gerektiği gibi yardım sağlamayı önliyordu. Birçok elzem gıda maddesi piyasadan çekiliyor, halkın ihtiyacı olan ekmek hem kalite hem de miktar bakımından bozuluyor, azalıyordu. Velhasıl sefalet başlamış ve önlenmez bir tempoda sürüp gitmişti.

O tarihlerdeki ahlâksızlığa bir örnek vermek için başımdan geçen şu olayı anlatmam zannederim bir fikir verebilecektir:

Bir gün Merkezi Umumi'de oturuyordum. Benim bulunduğum odaya tanımadığım birisi girdi. Şimdi adını unuttuğum bu adam ticaretle meşgul olduğunu söyledi. Ziyaretinin sebebini binbir dereden su getirdikten sonra şöyle anlattı:

— Efendim, üç dört aydan beri memleketimizin ihtiyacı olan bazı maddeleri Budapeşte'den ithal ediyorum. Ancak elde

yeterli sayıda vagon bulunmadığından işler durdu. Delalet buyrun da himmetinizle emrime birkaç vagon tahsis edilsin...

Adam konuşmaya devam edecekti, fakat ben sözünü kesim ve biraz da sert bir ifade ile:

— Siz buraya yanlış geldiniz. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve mensupları bu gibi işlerle meşgul olmazlar. Usule uygun olarak ticaret nezaretine başvurmanız lâzım, dedim.

O tarihte Ticaret Bakanlığında Ahmet Nesimi Bey görevli bulunuyordu. Karşımdaki adam, birşeyler mırıldandı, ezilip büzülererek şöyle devam etti konuşmasına:

— Beyfendi onu bendeniz de biliyorum. Sizi rahatsız etmezden önce Ticaret Nezaretine (Bakanlığına) müracaat ettim. Ne varki Ahmet Nesimi Beyfendi vagon veremeyiz diye bendenizi atlatıyorlar efendim...

Adamın böyle konuşmasına canım sıkılmıştı, sesimi biraz daha yükselterek:

— Bundan bana ne, dedim, size tekrar ediyorum, bu gibi işlerle biz meşgul olmayız, anlatabildim mi?..

Muhatabım hâlâ direniyor ve bir türlü çekilip gitmiyordu. Bir ara ayağa kalkıp yanıma sokuldu ve kısık bir sesle:

— Ama beyfendi, dedi, bendeniz bu işten çok para kazanıyorum ve kazanacağım da. Şayet vagon temini için delaletinizi esirgemezseniz kazancımdan yüz bin lira kadarını size takdim etmeye hazırım.

Bu sözler üzerine iyice sinirlenmişim. Ayağa fırladığım zaman herifle burun buruna geldim. Yüzümün ifadesinin ve sesimin değiştiğini belirtmeye lüzum var mı bilmem ama adama şöyle bağurdım:

— Sen ne demek istiyorsun be adam, sen nasıl bana böyle bir şey teklif edersin? Sen kiminle konuştuğunu biliyor musun?..

Adamın üzerine öylesine hırsıyla abanmışım ki birden bire

geri döndü ve şaşkınlıktan olacak kapı diye pencereye doğru koştu. Ben hâlâ bağıırıyordum:

— Bre küstah, defol karşımdan, sana benim hırsız olduğumu kim söyledi!..

Adam zar zor kapıyı buldu ve çevik hareketlerle çıktı gitti.

*
**

Hükümete girmem ve bakanlık almam için birçok defalar hem de ısrarla teklifte bulunulmasına rağmen kabul etmemiştim. Prensiplerime aykırı idi. Bir aralık Maarif Nazırlığı (Milli Eğitim Bakanlığı) için arkadaşlar ısrar ettiler, maliye ve ticaret bakanlıkları söz konusu edildi ve kabul etmem için sevdiğim saydığım kimseleri aracı yaptılar. Hatta Talât bile bir aralık o kadar ileri gitti ki bu ısrarlarda benim direnmem karşısında refikamın üzerimdeki etkisinden yararlanmaya kadar götürdü işi. Bu bahsi bir akşam yemekte bana açan eşime şu cevabı vermiştim:

— Hatice Hanım; biraz daha üzerime varırsan intihar ederim haaa! Gerekirse cemiyetten de istifa eder çekilirim. Şunu iyi bilin ki nazırlık dahi olsa mesuliyetli bir memuriyet veya başka bir işi kabul etmemeye kararlıyım. Fırka teşkilâtı ile uğraşmam bana yetiyor. Bunu bilin ve beni rahat bırakın...

O günden sonra bir daha bu bahsi açmadı bana.

Harp, cephelelerdeki acı yenilgilerle sürüp gidiyordu. Öylesine sarsılmış ve bitap hale gelmiştik ki artık aramızdakilerin en iyimseri bile, o bir zamanlar dilimizden düşmeyen «Nihai zafer», teranesine inanmaz olmuştu.

Daha önce de bahsettiğim gibi Doğu cephesinde biraz rahatlamıştık. Rusya'da çarlık sona ermiş, Bolşevikler duruma hâkim olmuş ve bizimle savaştan vazgeçmişlerdi. O sırada Ruslarla yapılan Brest-Litovsk barış antlaşmasını imzalamak için başbakan olarak Talât Paşanın görev alması gerekiyordu. Talât

bu seyahatinden pek memnun döndü. Büyük ve güçlü bir düşmandan kurtulmuş, Kafkas cephesinde barışın sağlanması sırtımızdan büyük bir yükü kaldırmıştı. Oradaki kuvvetlerimizi başka cephelere göndermek olanağını elde etmiştik. İtiraf edelim bu da küçümsenecek bir olay değildi. Ne varki bu rahatlık pek uzun sürmedi. Zira bu sefer harp ganimetleri konusunda Almanya ile aramızda bazı anlaşmazlıklar baş gösterdi. Bunlar özellikle Kafkasya meselesinde büyük olaylara yol açacak nitelikte anlaşmazlıklardı.

Talât bu anlaşmazlıkları halletmek gayesiyle Berlin'e gitmek zorunda kalmıştı. Esasında bu seyahat için ne zaman, ne de durum müsaitti. Zira devleti ve memleketi her gün içeride ve dışarıda güç durumlara düşüren olayların ardı arası kesilmiyordu. Böyle bir zamanda Talât'ın İstanbul'dan ayrılması doğru olmazdı. Ne yapalım ki o günkü siyaset gereğince Berlin'e gitmek zorunluluğu vardı. Talât'ın devlet adamı olarak memleket dışına yaptığı son seyahat bu Berlin yolculuğu oldu.

O tarihlerde oğlum Turgut Berlin'de tahsilini yapıyordu. Bana sık sık mektup yazar, oradaki hayatından, derslerinden ve beraber olduğu Türklerden bahsederdi. Son yazdığı bir mektupta yeteri kadar yemek verilmediğini, şayet mümkün olursa kendisine yiyecek göndermemi istiyordu. Talât'ın gidişi benim için bir fırsat oldu ve küçük bir koli hazırlatıp gönderdim. Berlin'e vardığı zaman Turgut'a haber iletmış ve Adlon otelinde buluşup beraberce yemek yemişler. Almanya İmparatoru ile görüşmelerini tamamlayıp işini bitirdikten sonra Berlin'de Ömer Celâl Saraç ile Wansee'de aynı pansiyonda oturan oğlum bir pazar günü ziyaret etmiş, birlikte yemek yemişler ve pansiyonun bahçesinde fotoğraf çektirmişler.

Talât İstanbul'a döndüğünde kendisini ilk gördüğüm gün Turgut'tan bahsedip şöyle konuştu:

— Bak Mithat, şu fotoğrafları görüyorsun, Turgut maşaal-

lah gayet iyi, tahmin ettiğin gibi veya onun sızlandığı gibi aç ve zayıf değil, rahat ol...

Talât memlekete döndüğü zaman artık her şey bitmişti. Sofya istasyonunda Bulgar ordusunun silahlarını teslim ettiği haberini alan Talât Paşa çapında bir devlet adamının Sirkeci garına indiği zaman nasıl bir ruh haleti içinde olduğunu tahmin etmek güç değildi.

Berlin'e giden ile Berlin'den dönen Talât arasında büyük farklar vardı. Talât sanki başka bir Talât'tı. Beş on gün içinde ağır bir hastalık geçirmiş gibi çökmüş, bitkinleşmişti. Yüzü gülmüyor, başı dikleşmiyordu. Bu durumda aramıza dönen Talât'ı artık hiçbir şey teselli edemiyordu, edemezdi de... İstifa edip bir köşeye çekilmekten başka çare yoktu. Tabii bu işi partisiyle beraber yapacaktı, öyle olması gerekiyordu. Harp bitmişti bizim için. Almanların tek başlarına daha uzun süre dayanmaları da imkânsızdı.

Talât'ın ilk düşüncesi şu cümle ile özetlenebilir: «Memlekete açık alınla hesap vermeliyim. İsterlerse beni assınlar...»

Evet, bu bozuk maneviyat içinde her şeyin bittiğine inanan Talât için artık yapılacak fazla bir şey kalmamıştı. Oysa arkadaşları onun gibi düşünmüyordu. Mütareke olur olmaz azınlıklar taşkınlıklara başlayacaktı, bu muhakkaktı. Bu taşkınlıkları önleyebilmek için güçlü bir hükümete gerek olacaktı. Böyle olmadığı takdirde söz ayağa düşecek, kimseye meram anlatmak imkânı bulunamayacaktı.

Her şeyden evvel galip devletlerle bir anlaşma yapmak zarureti vardı. Bu anlaşmanın mümkün olduğu kadarı ile az zararlar kapatılması gerekliydi. Böyle bir gayeye ulaşabilmek için de müttefiklerin güvenine sahip bir hükümet kurulmuş olması şarttı. Talât Paşanın iş başından çekilmek yolunda aldığı karardan vazgeçmesi için çok çalışıldı. Bazı kimseler de onun sonuna kadar dayanıp istifa etmeyeceğine inanıyor ve aldığı istifa kararının memleketin düştüğü durumdan dolayı duyduğu üz-

günlüğün eseri olduğunu iddia ediyordu. Fakat Talât sözünden caymadı ve Berlin dönüşünden kısa bir süre sonra istifasını verdi. Merkezi Umumi Talât'ın birkaç nüfuzlu arkadaşı ile memleketi terketmesi kanaatinde idi. Memleketin o günkü şartları altında bunun en doğru davranış olacağına inanıyorlardı.

Teklif Talât'a yapıldığı zaman ilk tepkisi menfi olmuştu. O, memleketinden ayrılmak istemiyor, gerekirse her şeyin hesabını vereceği, daha doğrusu vermesi gerektiği yolunda ısrar ediyordu. Ne varki zamanla ikna ettiler ve uzun bir vicdan muhasebesinden sonra Talât vatan topraklarından ayrılmayı kabule mecbur oldu.

Arkadaşlarının onu Avrupa'ya göndermek düşüncesinde direnmeleri bir sebebe dayanıyordu. Ortalık durulduğu zaman tekrar vatana dönecek ve barış içinde evvelce yapamadıklarını yapacaktı onların hesabına göre.

Talât'ın İstanbul'dan ayrılmazdan önce padişaha tesir ederek iş başına getirttiği yeni hükümetin reisi Müşir İzzet Paşaya gönderdiği veda mektubunu tarihi bir hatıra vesikası olarak burada açıklıyorum:

«Pek muhterem ve mübarek tanıdığım İzzet Paşa hazretlerine.

Bir müddet memleketin ecnebi nüfuz ve tesiri altında kalacağını anladım. Buna rağmen memlekette kalmak ve milletin muvacehesinde mahkeme olmak fikrinde idim. Bütün dostlarım bunu atıye talik etmem için ısrar ettiler. Zatı fehimanelerile istişare etmedim. Müşkül mevkide kalacağınızdan çok düşündükten sonra bu karardan sarfı nazar ettim.

Bütün hayatı siyasiyemde hedefim memlekete feda-kârane hizmet etmektir. Bütün servetim zatı şahanenin ih-san ettiği otomobil esmanı ile her ay arttırdığım yirmişer liradan biriken 1600 liralık istikrazı dahiliye bedelinden ve

muhakeme edilerek isticar ettiğimiz Çekmece civarındaki (Amindos) çiftliğinde hasıl olan paradan ibarettir. Bunun bir kısmını yanıma aldım. Bundan başka nesneye malik değilim.

Memlekete karşı hesap vermek, muhakeme edilerek tayin olunacak cezayı kemali cesaretle çekmek isterim. İşte zati fehimanelerine söz veriyorum. Memleketin ecnebi nüfuz tesirinden azade kaldığı gün ilk telgrafınıza itaat edeceğim.

Baki kemali hürmetle ellerinizden öperim, muhterem Paşa Hazretleri.

*2 Teşrinisani 1334 (1918)
Mehmet Talât*

Talât için bu ayrılık tahammülü güç bir sorumluluktan kaçma niteliğini taşıyordu. O yaptıklarının hepsini memleketin iyiliği için yapmış ve buna gönülden inanmıştı. Ne varki olaylar onu bu müşkül duruma sürükledi. Daha önce de belirttiğim gibi, Talât iş başına geldiği zaman bu savaşlar olmasaydı Türkiye ondan muhakkak çok yararlanacaktı.

Olağanüstü durumların birbirini kovaladığı bir sırada yüklenildiği sorumluluklar, etrafındakilerin zaman zaman hatalı davranış ve kararları onun elini kolunu bağlamış ve istediği gibi çalışamayıp kendisinden bekleneni verememiştir.

Talât Almanya'ya gitmek üzere hazırlıklarını yaparken, ben size burada şahit olduğum Talât'a ait bazı olayları nakledeyim.

Bilindiği gibi Talât başbakanlığı etrafındakilerin sürekli ısrarları üzerine kabul etmişti. Onu bu göreve itenler de yaptıklarının doğru olduğuna ve Talât'ın çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğunun bu durumunda Türklüğün onurunu kurtaracağına inanıyorlardı. «Sadrazamlık çok ağır bir iş, ben henüz

buna hazırlıklı değilim» demişti ama dinlemediler ve hemen hemen zorla onu bu mevkie getirdiler.

Talât başbakan olduğu zaman bir süre için Dahiliye Nazırlığı (İçişleri Bakanlığı) nı da yüklenmişti. Oysa bu iki ağır vazife onu çok yoruyor, gecesini gündüzüne katmasına rağmen işlerin altından kalkmak için insanüstü gayret göstermek zorunda kalıyordu. Bu böyle devam ederken Talât İçişleri Bakanlığına bir başkasının getirilmesi için faaliyete geçti. Onu yakından tanıyanlar bu kararının doğru olduğuna inandıklarından ses çıkartmadılar. Talât uzun görüşmelerden sonra kararını verdi ve İçişleri Bakanlığına İsmail Canbolat'ı getirmeyi doğru buldu.

Canbolat dürüst, akıllı ve mert bir insandı ve Talât bu atamayı yaparken yerinde bir karar almıştı. Durumu İsmail Canbolat'a bildirip onun da onayını aldıktan sonra derhal tezkeresini yazdırarak padişaha arzetti. Vahdettin Talât'ı sever görünür, fakat Canbolat'tan hoşlanmazdı. Bu sebeple işi bir süre sürüncemeye bırakmak istedi. Talât durumu anlayınca derhal saraya gitti ve Vahdettin'i ikna edip tayini imzalattı. O tarihte kendisine Dahiliye Nezaretinden çekilmesinin sebebini soranlara Talât şu cevabı vermişti:

— Ben daima ciheti askeriye ile karşı karşıya kalıyorum. Başka birisi dahiliye nazırı olursa ben aralarında hakem durumunda bulunur ve anlaşmazlıkları çözmek imkânını elde ederim.

Ne varki Canbolat bütün iyi niyetine ve çalışmalarına rağmen bu mevkide uzun süre kalamadı ve istifa etmek zorunluluğunu hissetti. Canbolat, Talât gibi uysal tabiatlı değildi: Talât'taki yumuşaklık ve meseleleri kolaylıkla halletme yetenekleri Canbolat'ta yoktu. Sık sık Enver Paşa ile tartışmalara giriyor ve karakteri gereği sert ve haşin olan Enver ile anlaşamıyordu. İşte bu sebeple görevinden ayrıldı. Ve böylece Talât yine eskisi gibi iki işi bir arada yürütmek zorunda kaldı.

Talât, yukarıda bahsettiğim gibi uysal tabiatlı olduğundan kendisine müracaat edenleri geri çevirmez, daha doğrusu red cevabı vermeye yüzü tutmazdı. Bu onun en büyük kusurlarından birisi idi. Birçok kimseye tavsiye mektubu yazmış, fakat işin arkasını getirmedeği için güç durumlara düştüğü olmuştur.

Sayın Adnan Adıvar, Sağlık Genel Müdürlüğüne atandığı zaman bu görevi kabul etmemişti. Talât'a karşı sevgi ve hürmeti olmasına rağmen görev kabul etmeyişini şöyle izah etmişti:

— Siz herkese tavsiyelerde bulunuyorsunuz, ben istediğinizi yapamazsam darılırsınız. Sizinle aramın açılmasını istemem...

Bu izah tarzı Talât'ı gücendirmek bir yana gülümsemesine sebep olmuş ve şöyle demişti:

— Ne yapabilirim ki, ben herkesi inandıracağım diye saatlerce izahat verip uğraşamam. Bir tavsiye mektubu yazıyorum olup bitiyor. Siz o mektubu yırtıp atın, neden böyle yaptınız diye size gücenecek değilim...

Bu arada zamanın ünlü avukatlarından ve de o tarihte Adliye Nazırlığı yapan Necmettin Molla tarafından Kemal Bey'e anlatılan şu hikâyeyi burada nakletmekle Talât'ın kişiliği hakkında fikir vermeye çalışacağım.

Sultanlardan birisi kocasından ayrılmak, yani boşanmak istemiş. Bilindiği gibi o zamanki kanunlara göre kadın erkekten boşanamaz, ancak erkek bunu yapabiliyordu. Bu bakımdan sultanın ayrılması için kocasının istekte bulunması gerekiyordu. Sultan istediğinin yapılması için padişahı devamlı olarak rahatsız edip bu konuyu halletmesini istemiş.

Sultan Reşat da bu işin hallini o zamanki başbakan Hakkı Paşaya havale etmiş. Hakkı Paşa damadı yanına çağırıp boşanmasını istemiş. Damat şu cevabı vermiş:

— Hayhay... İstedığınızı yapayım, yalnız beni Aydın veya Beyrut valiliklerinden birisine tayin edin, olsun bitsin, demiş.

Hakkı Paşa damattan aldığı bu cevabı İçişleri Bakanı olan Talât'a anlatıp bir hal çaresi bulmasını istemiş. Talât gülümsemiş ve:

— Siz onu bana gönderin, ben meseleyi hallederim, demiş.

Bunun üzerine damat Talât'ın yanına çağırılmış ve aralarında şu konuşma geçmiştir:

— Siz hangi mektepte okudunuz?

Damat şaşırmış ve şu cevabı vermiş:

— Efendim Mektebi Mülkiye'yi bitirdim.

— Güzel... Emsaliniz şimdi hangi memuriyetlerde çalışıyorlar?

— Kaymakamlıklarda, bazıları da mutasarrıf oldu.

Talât gülümsemiş ve sakin bir eda ile şöyle demiş:

— Şu halde sizi de arzu ederseniz mutasarrıf olarak bir yere tayin edelim. Meselâ Mintefet mutasarrıflığına, orası münhaldir, hemen inhanızı yaptırayım arzu ediyorsanız...

Damat Paşa çöl ortasında bulunan mutasarrıflık merkezine gider mi hiç, şaşkın sormuş:

— Aman efendim nasıl olur, Mintefet mutasarrıflığı?..

Talât damadın yüzüne bakmış ve dudaklarında alaycı bir tebessümle:

— Şu anda muhakkak aklınızdan geçiriyorsunuzdur, sen Mektebi Mülkiye'yi okumadan nasıl oluyor da Dahiliye Nazırı oldun diye. Doğrudur bir bakıma, lâkin ben bir ihtilal cemiyeti içinde bulundum, biz bir inkılap yaptık. Cemiyeti memnun etmek için beni dahiliye nezaretine tayin ettiler. Sen ise damatlığını ileri sürerek emsalinden üstün bir memuriyet istiyorsun, oldu mu bu ya...

Damat Talât'a verecek cevap bulamamış ve kös kös dönüp gitmişti.

*
**

Vahdettin'in Talât'ı sever gördüğünü söylemişim. Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey bir gün bana Vahdettin'in, nasıl bir münasebet geldiyse,

— Ah... Talât ile elele verseydik, şu devleti kurtarırdık, dediğini söylemişti. Yine Ali Fuat Bey'in ifadesine göre Vahdettin bir gün mütarekeye ait bir telgrafın kendisine geç gönderilmiş olmasına canı sıkılarak İzzet Paşaya şikâyet ettiği bir sırada şöyle demiş:

— Makamını, mevkiini ve şahsiyeti ehemmiyetini Talât Bey biraz geç anlamıştı.

Bir başka gün de işe işlerinden dolayı haklarında şikâyetlerin ardı arkası kesilmeyen üç bakanın Tevfik Paşa kabinesindeki yerlerini muhafaza etmelerine çok hiddetlenen padişah:

— Bu memleketi idare için meğer iki adam lâzımmış. Biri Sultan Hamit, öteki de Talât Paşa. Talât Paşa bu memleketi iyi anlamıştı, o hakikaten müstesna bir şahsiyetti, demiş. Yine Vahdettin, İzzet Paşanın istifası üzerine, «Vallahi Talât Paşaya acıyorum» şeklinde konuşmuş.

Bu padişah konusundaki fikirlerim kendisinin gayri samimi olduğu merkezindedir. Vahdettin, İttihat ve Terakki partisini bir gün ne olur ne olmaz yine iktidar mevkiine gelir ihtimalini düşündüğünden Talât Paşayı okşamak yolunu tutmuş olabilir. Bununla beraber Talât'tan sonra iş başına gelen kabine reislerinin beceriksizliklerinden usanmış olan padişahın belki de hakikaten Talât Paşayı aradığı günler olmuştur.

TALÂT'IN İSTANBUL'DAN AYRILIŞI

Birinci Dünya Savaşı kaybedildikten sonra Talât, Enver ve Cemal Paşalarla Merkezi Umumi azalarından Doktor Nâzım, Doktor Bahaddin Şakir ve Doktor Rusuhi (Diktürk)'nin İs-

tanbul'da kalmaları bile ölüme atılmaları olurdu. Yukarıda da belirttiğim gibi Talât memleketi terketmeye şiddetle karşı koymuşsa da olayların süratle gelişmesi ve dostlarının devamlı ısrarları karşısında maneviyatı bozulmaya başlamıştı. Ortalık durgunlaşmış memleket yabancı işgalinden kurtulduktan sonra tekrar İstanbul'a dönmek üzere geçici bir süre için Berlin'e gitmeye ve olayların gelişmesini orada beklemeye razı oldu.

Talât bu seyahate karar verdikten sonra bir gün bana:

— Mithat sen de bizimle geleceksin, dedi.

O güne kadar mesuliyet taşıyacak herhangi bir vazifeyi kabul etmemiş olduğum halde onların havasına kapılıp Talât ile birlikte memleketten ayrılmak üzere hazırlığa başladım. Talât'ın yanında yol harçlığı dışında gittiği yerde birkaç ay geçimini sağlayacak kadar parası vardı. Bu bakımdan arkadaşlarına yardım edecek olanaklara sahip değildi.

Enver'e gelince, o, büsbütün parasızdı. Cemal Paşanın da, hakkında ileri sürülen bütün iddialara ve iftiralara rağmen memleketten ayrıldığı gün beş yüz liradan başka parası olmadığını biliyordum.

Enver, yoculuktan bir gün önce Rahmi'ye (Eski İzmir valisi) başvurup:

— Aman Rahmicğim, ben yarın gidiyorum, düşündüm taşındım, senden başka bana yardımda bulunacak kimseyi bulamadım. Mümkünse şayet bana birkaç bin lira bul... diye ricada bulunmuş.

Rahmi tanıdığı tüccarlardan birisinden üç bin lira bularak Enver'e vermiş. Rahmi birkaç sene sonra Malta esaretinden kurtulup Berlin'e gittiğinde Enver ile karşılaşmış. Enver kendisine:

— Rahmi kardeşim, senden aldığım üç bin lirayı iade edecek durumda değilim. Çok üzgünüm, amma hakikaten buna imkânım yok, deyince Rahmi gayet samimi bir ifade ile:

— Ne üzülyörsün Enver Bey kardeşim, ben o parayı sana

iade edilmek üzere temin etmemiştim ki, diyerek arkadaşlığını göstermişti.

Rahmi, Moskova'dan Berlin'e gelen Enver'i ilk defa Selânik'te Sultan Abdülhamid'e jurnalciliğinden dolayı öldürmeye karar verdiği Hasene ablasının kocası Nâzım Beyin evinde görmüştü. Nâzım Bey Birinci Cihan Harbi yıllarında Ordu Donanma Pazarı mağazalarının müdürü idi. Enver tek başına bütün devletin kaynaklarına hâkim, nüfuz sahibi, kudreti münakaşa kabul etmez bir mevkide idi. İstemiş olsaydı ordunun tahsisatından kendisine birkaç yüz bin lira ayırtamaz mı idi? Ama dediğim gibi ne Talât, ne Enver, ne de Cemal servet peşinde koşan kimseler olmadıkları gibi, memleketin malına el değil, dil uzatacak karakterde de değillerdi.

İSTANBUL'DA SON GECE

Hayallerimiz yıkılmış, ümitlerimiz yıpranmıştı. Böylesine karamsar bir haleti ruhiye içinde yaşarken bir de memleketten ayrılma zorunluğu çıkmıştı ortaya. Talât ile rahmetli İhsan Namık Poroy'un Arnavutköy'deki evinde geçirdiğimiz geceyi unutamam. Son olaylar hepimizi kahretmişti. Ne bir şey düşünebiliyor, ne de bir karar alabiliyorduk. Daha doğrusu şaşır-mıştık ve bu şaşkınlık hepimizi âdeta mateme garketmişti. Bizim bu durumumuzu gayet iyi anlayan Sayın İhsan Namık Poroy, Almanya'ya hareket etmeden bir gece evvel hepimizi evine ye-meğe davet etmiş, böylece belki de son defa topluca bir yemek yemek ve memleket hakkında konuşmak fırsatını hazırlamak istemişti.

O geceki yemekte İttihat ve Terakki'nin son başbakanı ile umumi kâtibi, ben, Cemal Paşa, Bahaddin Şakir, bazı Merkezi Umumi üyeleri vardı. Burada toplanan bizler o gece yarı-

sından sonra İhsan Namık Poroy'un yalısı önüne gelecek bir motorla açıkta bekleyen Alman kruvazörüne binecek ve memleketten ayrılacaktık. Hepimiz efkârlı idik. İçkiyi biraz fazla kaçırmış olacağız ki konuşmalar hararetlenmiş zaman zaman kısa tartışmalara bile yer verilmeye başlanmıştı. Talât hepimizden fazla kaçırılmış olacak, çenesi açılmış anlatıyor, anlatıyordu. Yemek bittikten sonra kahvelerimizi içmek için çekildiğimizde refikamın Talât'ı salonun bir köşesine çekip birşeyler konuştuğunu farkettim. Sonradan öğrendiğime göre şöyle bir konuşma geçmiş aralarında:

— Talât Bey, Mithat'ın Ermeni tehcir işleriyle alâkası var mı?

— Hayır, o hiçbir şeye karışmadı.

Refikam bu cevabı alınca şöyle bir teklifte bulunmuş:

— Mademki Mithat'ın yapılan icraatta mesuliyet hissesi yoktur, o halde sizinle birlikte gidişinin sebebi nedir? Anladığıma göre onun gitmesinde bir fayda mülâhaza edilmeyecek. Siz bilirsiniz ama İstanbul'da kalsa...

Bunun üzerine Talât gülmüş ve:

— Anladım hanımefendi, anladım demiş. Mithat'tan ayrılmaya tahammülünüz yok...

Bunun üzerine refikam biraz da mahçup şöyle demiş:

— Hayır, yanlış anlamayın, sadece hiç yoktan bir suç işlemiş vaziyete düşmüş olmasını istemiyorum da... Müsaade ederseniz o burada kalsın...

Talât, derhal refikamı teselli edip:

— Hayhay, kalsın efendim kalsın, zaten sadece bizimle beraber olsun diye onu yanımıza alıyorduk...

Bu konuşmadan benim haberim yoktu, tabii alınan karardan da. Daha doğrusu değiştirilen karardan... Ben zaman zaman Boğaza bakıp içimi çekiyor ve biraz sonra motor gelecek, bizleri alıp götürecektir ve elveda İstanbul diye mırıldanıyordum.

Böyle bir dalgınlığım sırasında hanım yanıma geldi ve:

— Mithat sen İstanbul'da kalıyorsun, dedi.

Ben şaşırılmıştım, herşeyim hazırды, karar verilmişti, ben de gidecektim Almanya'ya... Birdenbire bu değişiklik beni hayli şaşırttı.

— Nasıl, İstanbul'da mı kalıyorum?

— Evet, Talât Bey ile görüştüm, senin gitmene lüzum yokmuş...

Doğrusunu söylemek gerekirse inanmamıştım refikamın söylediklerine. Onun yanından ayrılıp Talât'a sokuldum ve heyecanımı saklayarak sordum:

— Ben sizlerle gelmiyor muyum?

Talât bir elini omuzuma koydu ve sakın bir ifade ile:

— Hayır gelmiyorsun, dedi, sen burada kal, seni hanımından ayırmaya hakkımız yok...

Açık söylemek gerekirse, sevinmemeye imkân yoktu. Evi mi, barkımı, sevgili İstanbul'u bırakıp meçhul bir akıbeta göç etmek, benim gibi hayatta bütün yaşama zevkini kendi yuvasında bulmaya alışmış bir insan için kolay katlanılacak bir fedakârlık değildi. Esasen Talât'ın peşine takılıp gitmek meselesi can korkusundan değil, o candan adama olan bağlılığımdan ileri geliyordu... Mademki onu gücendirmeden, onun isteği ile İstanbul'da kalıyordum, buna sevinmek hakkımdı.

Ne varki bütün bu sevinç arasında içim üzgündü, her şeyden evvel memleketin durumu, uğradığı korkunç akıbet her türlü sevinci önleyecek kadar güçlü idi.

Dünya harbinin kaybedenler arasında yer alan memleketim şimdi galip devletlerin orduları tarafından işgal ediliyordu. Birkaç güne kadar İstanbul'da olacaklardı. Sadece bu üzücü manzaraya şahit olamayacakları için Talât ve arkadaşlara gıpta ediyordum.

Sabahın alaca karanlığında motor geldi. İhsan Namık Poroy Bey'in yalisına yanaşmadan önce Enver'in Kuruçeşme'deki evine uğramışlar ve oradan bizi almaya gelmişlerdi.

İnsanların, kaderin elinde bir oyuncaktan başka bir şey olmadıklarını, bütün fenerlerini söndürmüş olan Alman motorunun İhsan Namık Bey'in yalısı rıhtımından ayrılışını yaşlı gözlerle takip ederken bir kere daha anladım. Refikam Talât ile konuşup benim hakkımda karar değiştirilmesini sağlamamış olsa, şu anda ben de bu motorda bulunacak ve onlarla beraber memleketten ayrılacaktım. Birkaç saat önceye kadar böyle bir sonuç aklımın ucundan bile geçmemişti. Sözü'nün kısası onlar gitti ben kaldım ve her şeye rağmen yıllardan beri kader birliği yaptığım, beraber mücadele ettiğim sevgili dostlarımdan ayrılmak bana derin bir hüznün verdi. Motor uzaklaşırken onları bir daha görmeyecekmişim gibi bir his hâkim olmuştu benliğime ve bunun etkisi ile olacak gözyaşlarımı tutamadım. Motor alaca kararlıkta kayboluncaya kdaar rıhtımda kaldım. Sonra içeri girdim ve bir koltuğa oturup düşünmeye daldım.

İsviçre'ye gidişim, Cenevre'deki hayatım, babamın hastalığı, dönüşüm, Selânik... İstanbul... Abdülhamid... Vahdetin... sonra Dünya Savaşı, bu savaşa girişimiz ve yenilmemiz... hepsi hepsi gözlerimin önünden bir sinema şeridi gibi geçti... Ne düşüncelerle mücadeleye atılmış, nasıl bir akıbetin kucağına düşmüştük.

MALTA SÜRGÜNÜ

Onlar gittikten sonra benim İstanbul'da kalışım tehlikelerden uzak olduğumu ifade etmiyordu. Memleket münevverlerinin başına gelenler benim de başıma gelecekti, nitekim geldi de. Evvelâ yakalanıp meşhur Bekirağa Bölüğüne hapsedildim. Bekirağa Bölüğü diye anılan yer şimdiki İstanbul Üniversitesi Hukuk ve Tıp Fakülteleri binası avlusundaki askeri hapis hane idi. Burası Osmanlı yönetiminde siyasi tutukluların toplandığı

ve kendilerine işkence yapıldığı yerdir. 1908'den önce bu hapishaneyi yöneten Bekir Ağa isminde bir memurun adı verilmişti. Buraya getirilenlere yapılan işkenceler sebebiyle bu hapishane bir zamanlar çok meşhur olmuştu. Meşrutiyetten sonra tutuklanan politikacılar ve İttihat ve Terakki mensupları buraya getirilmiş, bir süre kaldıktan sonra Malta'ya sürgün edilmişlerdi.

İstanbul işgal edilmişti, fakat işgal kuvvetleri kumandanları hâlâ bir ayaklanma olacağından korkuyordu. Balkan ve Birinci Dünya Savaşı senelerinde Türk halkının katlandığı sıkıntılar, yolsuzluklar sebebiyle yeteri kadar yiyecek bulamamak, karaborsa ve bütün bunlara eklenen mağlûbiyetler halkın İttihat ve Terakki idaresi ve idarecilerine karşı husumet beslemesine sebep olmuştu. İşgal kuvvetleri bunu biliyordu. Ne varki yeni idarenin eskisinden daha kötü olduğu ortaya çıktıktan sonra İttihat ve Terakki yöneticilerinin iyi niyetli ve ellerinden geldiği kadar memleketin yararına çalıştıkları anlaşılmaya başlanmıştı. İşte bu değişiklik memleketi eline alan yabancı devletleri düşünceye yöneltti ve Türklerin sıkıntılı zamanlarda daima birlik olduklarını bildiklerinden eski ve yeni idarecilerin birleşip tekrar idareyi ele alarak işlerini güçleştireceğine inandıklarından tanınmış asker ve politikacıları hapse atıyor ve sürgüne gönderiyorlardı. Bu gibilerin bir arada olmaları onlar için sakıncalı idi, dağıtmak gerekiyordu onları ve öyle yaptılar. Bu arada Osmanlı yönetiminin ruhuna işlemiş jurnalcilik de almış yürümüştü. Kimin kime husumeti varsa işgal kuvvetlerine jurnal ediyor ve onlar da sorup soruşturmadan hapishanelere gönderiyorlardı. Bu tarihlerde memleket tam bir hercümerç içinde yuvarlanıyordu. İşgal kuvvetleri emrine girenler vardı ve bu keşmekeşten yararlanıp servet sahibi olma yolunu tutan bu gibilerin yapmayacağı kötülük yoktu. Geçmiş tertemiz, hiçbir kötülüğe karışmamış masum kimselerin zindanlarda yattığı bir hakikattir ve maalesef bunların çoğunluğu yine bizlerden, yani Türkler

tarafından iftiralara uğrayanlardır. Tabii bu arada memleketin bu duruma düşmesini bayram havası içinde kutlayan azınlıklar intikam hisleri ile hayallere sığmayan yalanlar uydurup bir yandan Türklere zulmedilmesini sağlıyor, diğer taraftan da işgal kuvvetleri ileri gelenlerinin gözüne girip parsa toplamaya çalışıyordu. Mütarekeyi takip eden günlerde sanki geç kalmaktan korkarmış gibi bir kısım sahtekârların gayretkeşliği ile tevkif listeleri hazırlanmaya başladı. Tevfik Paşa hükümeti hiçbir şey esirgemiyordu bu konuda. Eski husumetler birdenbire su yüzüne çıkmış, âdeta bir av başlamıştı. Bu arada dürüstlükleri ve vatanseverlikleri ile tanınmış Fethi Bey (Okyar), Canbolat gibi kimseler bu gaddar jurnalciler yüzünden hapishanelere atıldılar.

Tevkif edilenler arasında suçsuzlar çoğunlukta idi ve işgal otoriteleri bütün gayretlerine rağmen bunlar hakkında idam cezası veremediklerinden sürgünü en doğru çıkar yol olarak kabul etmişlerdi. Bekirağa bölüğünde bir süre kaldıktan sonra benim de dahil olduğum bir gurup hakkında sürgün kararı verilmişti. Böylece bizleri memleketten uzaklaştıracak ve herhangi bir ayaklanmaya fırsat vermeyeceklerdi.

Savaş sorumluları adı altında toplananlar, guruplar halinde sürgün ediliyorlardı. Benim bulunduğum gurup İngilizler tarafından bir savaş gemisine bindirildi ve Malta'dan önce Mondros adasına gönderildik. Bu sürgün bizleri hayli hırpalamıştı; zira ne olacağımız, nereye gideceğimiz bize söylenmiyordu. Herkeste memleketten uzaklaştırıldıktan sonra idam edilmek korkusu vardı. Aramızdaki tanınmış kimselerin bulunması bizleri hem korkutuyor hem de memnun ediyordu. Zira bu gibileri idam etmeleri olaylara sebep olabilirdi. Oysa sürgün haberi çıktığı zaman yukarıda da belirttiğim gibi geceleri koğuşlarda konuşulan en önemli konu sürgün edilip gönderildiğimiz yerlerde bizleri asmaları ihtimali idi.

İşte bu haleti ruhiye içinde bindirildiğimiz gemilerin nereye gideceğini öğrenmek gayesiyle gemi personeline iltifatlar yağdırılıyor, hediyeler veriliyordu. Bizi götüren gemi Mondros adasında limana girince ilk düşüncemiz yeni bir emir geldiği ve bizi geri götürecekleri merkezinde idi. Zira memlekete yakındık ve bizleri burada uzun süre tutmazlardı.

MALTA YOLCULUĞU NASIL BAŞLADI?

28 Mayıs 1919 Çarşamba günü sabahın erken saatlerinde bir İngiliz, bir Fransız subayı beraberinde birkaç erle Bekirağa Bölüğüne geldiler. Subayların elinde bir liste vardı. İsimler okunarak 64 kişi bir tarafa ayrıldık. Dışarıda bekleyen kamyonlara bindirdiler bizleri. Beraberimizde pek az eşya alabilmıştık. Nereye gidiyorduk, daha doğrusu nereye götürüyorlardı bizi? Hepimizde garip bir korku vardı. Heyecanlı geçen bir saatlik şehir içi yolculuğundan sonra Tophane rıhtımına getirilmemiz için biraz olsun su serpti. İtiraf edeyim, yapılan ayırım hepimizde idama götürülüyor korkusunu yaratmıştı. Rıhtımı gördüğümüz zaman ferahladık, zira sürgüne gönderileceğimizi anlamıştık. Rıhtımda Prenses Anna isimli bir gemiye bindirildik. Küçük ve eski bir gemi idi. Yeteri kadar kamara bulunmadığından birçoğumuz güvertelerde sere serpe yere oturduk. Bizim sürgüne gönderileceğimiz haberini alan ailelerimiz rıhtıma koşmuştu. Bir yandan bizi görmek, diğer taraftan da bize giyim eşyası, yiyecek ve para verebilmek amacıyla sandallara binip gemiye yanaşmışlardı. Ne varki silahlı askerler bu sandalları gemiye yaklaştırmıyordu. Kadınli çocuklu bu kalabalığın geliş sebebi anlaşılınca getirdikleri eşya ve paraların bir subaya teslimi kararlaştırıldı ve öyle yapıldı. Bu subay birçoğumuza

ait eşya ve paraları aldı. Bizler yolculuk boyunca ne kadar bekledikse de çoğumuzun eli boş kaldı, zira subay özellikle paraları cebine atmıştı. Bu konuda bazılarımız itiraz ve yüksek makamlara müracaatta bulunduysa da bir sonuç çıkmadı. On saatlik bekleyişten sonra Prenses Anna hareket etti.

Mondros adasına varıldığında akşam karanlığı basmaya başlamıştı. İki yanımızda iki savaş gemisi yer aldı ve bizim gemi demir attı. Sandallarla birkaç subay geldi gemiye ve süvari ile görüşmeler oldu. Hepimiz merak ile bekliyorduk bu görüşmelerin neye varacağını.

31 Mayıs sabahı hepimizi güverteye topladılar. Bir saat kadar bekleyişten sonra süvari geldi, elindeki listeyi okudukça ismi geçenlerin ayrılmalarını söyledi. On iki kişiydik ayrılanlar. Prens Sait Halim Paşa, Abbas Halim Paşa, Halil Bey (Eski Hariciye Nazırı), Hacı Adil Bey (Eski Dahiliye Nazırı), Ali Mühif Bey (Eski Nafia Nazırı), Ziya Gökalp, Kemal Bey (Eski İaşe Nazırı), Şükrü Bey (Eski Maarif Nazırı), Hüseyin Tosun Bey (Milli Ajans Müdürü), Ağaoglu Ahmet Bey, Mahmut Kâmil Paşa (Eski Harbiye Müsteşarı) ve ben Mithat Şükrü. Gemiden indirildik, bir mavnaya koyun misali dolduk. Karaya çıktığımızda heyecan ve korku son haddini bulmuştu. Ne olacaktık? Bizi bu adada mı idam edeceklerdi, yoksa gemide kalan arkadaşlar mı bu akıbete uğrayacaktı?

Bunların hiçbiri olmadı, zira yapılan bu ayırım gelişi güzel bir işlemden başka bir şey değilmiş.

İki ay kadar Limni adasının Mondros liman kasabasında kaldıktan sonra bizleri de Malta'ya götürdüler. Bu gidiş bir bakımdan memnun edici idi, zira orada bizlerden ayrılan arkadaşlar vardı, onları bulmak, onlarla beraber olmak, Limni'deki feci yaşamımıza renk katacaktı.

MALTA HATIRALARI

Daha evvelce de belirttiğim gibi Malta'ya geliş, bizim için esaret hayatını çekilir şekle sokacaktı. Burada eski dost ve arkadaşları bulduk ve beraber yaşamamız ilerisi için ümit verici oluyordu.

Buraya geldiğimizde İngiliz kumandanın bir emrini bildirdiler bize. Kimse yanında fazla para taşımayacaktı. Bir hafta için ancak iki İngiliz lirası harcamaya hakkımız vardı. Durumu iyi olanlar buna çok üzüldüler. Bunların başında eski Sadrazam Sait Halim Paşa ile kardeşi Abbas Paşa geliyordu. Her ikisi de zengin kişilerdi, ne varki verilen karar ile ellerindeki parayı istedikleri gibi harcamaya hakları kalmamıştı. Ayrıca Mısır'daki servetlerinden de yararlanmak olanakları yoktu. Nitekim bir gün kendileriyle beraber olduğum sırada bir İngiliz çavuşu yanımıza geldi ve elindeki zarfı Abbas Halim Paşaya verdi. Paşa zarfı açtı, birkaç sayfa yazı vardı. Hepsini birer birer ve dikkatle okudu, sonra içini çekti ve bana hitaben:

— Bizim Kahire'deki kâhyanın mektubu, dedi, bakın bir hesap defteri. Çiftliklerin bu seneki hasılatını bildiriyor. Tahminen bir milyon İngiliz lirası. Parayı bankaya yatırmış, bir emrim var mı diye soruyor.

Abbas Paşa dudaklarında acı bir tebessümle devam etti konuşmasına:

— Ne garip değil mi? Mısır'da milyonlarımız olsun biz burada sefalet çekelim. İki İngiliz lirasından fazla para sarfetmeyelim, olur iş değil...

O bunları söylerken Sait Halim Paşa yeleğinin cebinde sakladığı küçük bir paketi çıkardı. Etrafına baktı, kimsenin bizi gözetlemediğine kani olduktan sonra yavaş yavaş paketi açarken konuştu:

— İşte ben böyle bir ihtimali düşünerek İstanbul'dan ayrılırken dört beş adet nohut büyüklüğündeki incileri gizlice ya-

nıma aldım. Bunlar gayet kıymetli incilerdir. Gördüğünüz gibi siyahtır bu inciler, bugüne kadar ihtiyacım olmadığı için kullanmadım...

Paşanın sigara kâğıtları arasında sakladığı inciler hakikaten güzel şeylerdi ve muhakkak ki çok kıymetli idi. Sait Halim Paşanın benim yanımda bunları söylemesi ve incileri göstermesi bana olan güveninden ileri geliyordu. Konuşması bitince incileri yine aynı kâğıtlara sardı ve dikkatle yelek cebine yerleştirdi.

Bu arada Malta'da bulunanlardan aklımda kalanları şöyle sıralamakta fayda görüyorum: Bunlar daha çok sık sık görüştüklerimdir. Liste şöyle: Canbolat, Fethi Okyar, Rahmi Bey, Übeydullah Efendi, Cevat Bey, Ferit (Hamal) Bey, Ahmet Nesimi Bey, Sabri Bey (Eski Ziraat Nazırı), Muammer Bey (Eski Siyasi Kısım Müdürü), Mersinli Cemal ve Esat Paşalar, Faik Bey (Eski Edirne Mebusu), Tahsin Bey (Eski valilerden), Sait Paşa (Eski İstanbul muhafızlarından), Diyarbakır Mebuslarından Fevzi ve Zülfi Beyler, Şükrü Kaya Bey, Velit Bey, Celâl Nuri Bey, Süleyman Nazif Bey, Ahmet Emin Yalman, Hüseyin Cahit Bey...

Bizden önce buraya getirilenlerin hikâyeleri de hayli entesandır. Mondros'dan ayrıldıktan sonra Malta'ya geldiklerinde daha gemiden çıkarken neyin beklediğini anlamışlar. Şöyle ki, eziyetli bir bekleyişten sonra külüstür bir mavnaya bindirilmişler. Bu arada kendileri mavnaya indikten sonra eşyaları gemiden aşağıya atılmış. Bu paket ve denkle mavnadakilerin başlarına düşüyor ve onlar da sakatlanmamak için oradan oraya kaçıyorlarmış. Karada ve geminin güvertesinde onları seyreden İngilizler bu hale kahkahalarla gülüyor ve bizimkilerle alay ediyorlarmış. Daha adaya ayak basmadan maruz kaldıkları bu çirkin davranış hepsinin moralini daha da bozmuş. İş bununla da bitmemiş, karaya çıkarıldıkları zaman bir binanın duvarı dibine yanyana sıralanmışlar. Karşlarına geçip silahlarını doğrultan askerleri görünce Malta'ya idam edilmeye getirildikleri düşünce-

sine kapılıp gözlerini kapatarak dua etmeye başlamışlar. Ne var ki bu ölüm bekleyişi uzun sürünce gözlerini açıp neler döndüğünü anlamak istemişler ve görmüşler ki bu davranış sadece onları korkutmak için tertiplenen bir oyunmuş. İşkencenin böylesini yaşamak herhalde pek iç açıcı bir şey değildi. Karaya çıkıp bir süre bekletildikten sonra yarım saatlik yürüyüş ile Salvator kalesine getirilmişler. Burada kapatıldıkları bir koğuşta İngiliz subayın okuduğu listeye göre gruplara ayrılmışlar.

Geceleri ışık yakmak yasaktı, bu sebeple karanlık koğuşlarda haşarat ile kör bir mücadeleye giriyorduk. Sabah olunca koğuşların rutubetli soğuşundan kurtulup kalenin avlusuna çıkıyorduk. Avlunun ortasında bir havuz vardı ve bize ancak bu havuzun etrafında dolaşmak izni verilmişti. Zamanla bu da az geldi, başka şeyler bulmak, oyalanıp sıkıntıdan kurtulmak için yenilikler aramak lâzımdı. Kimin aklına geldi bilmiyorum, bir tenis sahası yapılması teklifi ortaya atıldı ve derme çatma bir tenis sahası yapıldı. Bu arada güneş banyosu moda haline geldi ve birçok arkadaş saatlerce güneş altında kalıp sağlıklarını koruduklarını iddia etmeye başladılar. Hüseyin Cahit bu güneş banyosunu tenis ile bağdaştırıp yalnız bir deniz külotu ile tenis oynamaya başladı. Kızgın güneşin altında saatlerce süren bu tenis maçları sonunda Hüseyin Cahit öylesine yanmıştı ki, bir gün eline geçirdiği aynaya bakıp:

— Yahu ben arap üzengiye benzedim, dedi.

Bu buluş pek hoşumuza gitmişti, o günden sonra Hüseyin Cahit'i arap üzengisi diye çağırmaya başladık.

Bir de kâğıt falı çıktı ortaya. İskambil kâğıtları ile fal bakmak moda haline geldi. Burada enteresan bir tesadüfü zikretmek isterim. Şöyle ki, bir gün kâğıt falına çok düşkün olan Zülfi Bey, Übeydullah Efendi için fal açtı. Übeydullah Efendi bir süre masanın üzerine yayılan İskambil kâğıtlarını seyrettikten sonra sordu:

— Eeee, söyle bakalım Zülfi Bey, benim falım ne diyor?

Zülfi Bey düşündü, düşündü ve şöyle cevap verdi:

— Falmız diyor ki, bir saate kadar İstanbul'a hareket edeceksiniz.

Bu cevaba herkes güldü, İstanbul'a dönmek akla gelecek bir olay değildi. Ne var ki aradan bir saat geçmiş geçmemiştir ki bir asker gelip Übeydullah Efendiye kumandanın kendisini görmek istediğini bildirdi. Übeydullah Efendi giderken arkasından şakalaşanlar oldu: «Haydi Übeydullah Efendi bak Zülfi Beyin falı çıkıyor galiba, hayırlı olsun». On beş dakika sonra Übeydullah Efendi döndüğünde yüzündeki şaşkın ifade hepimizin ilgisini çekti. Meraklı bakışlara cevap veren Übeydullah Efendi şu cümleyi mırıldandı:

— Evet İstanbul'a gönderiliyorum...

Şaşkınlıktan herkesin dili tutulmuştu sanki, kısa bir sessizlik oldu. Sonra herkes Zülfi Beyin etrafını sarıp fal baktırmak için birbirini itelemeye başladı.

ARKADAŞ HATIRI İÇİN

Malta hatıralarım arasında unutamadıklarımın birisi de Ahmet Agayef rahmetli yüzünden Malta'da altı ay fazla kalmama sebep olan olaydır.

Anadolu'daki İngiliz esirlerin arasında Lord Curzon'un kardeşi de bulunuyormuş. İngilizler bizim kumandanlığa Lord Curzon'un kardeşi ile Malta'daki esirlerin mübadele edilmesi teklifinde bulunmuş. Lord Curzon'un kardeşi ile beraber yirmi kişi bu mübadeleye dahil edilmiş. Durum bize bildirildiğinde hepimiz sevinçten yerimizde duramaz olduk. Ne varki yirmi kişilik listeye kimler girecekti? İngilizler şart koşmuşlar, bu şarta göre Malta'da bulunan esirler arasında Ermeni tehciri ile ilgisi olmayan yirmi kişinin seçilmesi gerekiyordu. Bu seçimi gayet tabii İngilizler yapacaktı. Bir merak ve heyecan almıştı

hepimizi. Gece uykularımıza giriyordu seçim listesi ve her gün birbirimize sorup listeye girebilecekleri sayıyorduk. Ermeni tehirci ile ilgisi olmayanlar bile haklarında yapılan jurnalcilik sonucu kara listede olabileceklerini düşündüklerinden İngilizlerin vereceği karar hakkında kimse kesin bir şey söyleyemiyordu.

Nihayet liste açıklandı ve hiç bir teşebbüste bulunmadığım halde listede ben de vardım. Liste açıklandığı zaman Ahmet Agayef (Ağaoglu) fena halde sinirlendi. Ne demek oluyormuş da İttihat ve Terakki Cemiyetinin kâtibi umumisi ondan önce listeye dahil oluyormuş. Burada tabii beni kastediyordu Agayef. Öylesine kızgın ve sözünü sakınmadan konuşan bir kimse idi ki, bu itirazları benim canımı sıktı ve bir gün kendisine gidip bir kenara çektim ve şöyle konuştum:

— Üzülme Ahmet Bey, kumandana söyleriz, benim yerime seni listeye dahil etsin. Zararı yok ben bir dahaki kafiye ile giderim.

Ahmet Agayef bu teklifim karşısında hem çok sevindi hem de çok üzüldü, zira böyle bir şey beklemediğinden o güne kadar hakkımda söylediklerinden utanmıştı. Benim teklifim bitmez boynuma sarıldı ve özür dileyerek söylediklerine pişman olduğunu belirtti. Birkaç gün sonra benim kumandana müracaatım üzerine listeden benim ismim silinip yerine Ahmet Bey'in ismi yazıldı.

Ahmet Bey çok sevinmişti, ben de onu sevindirdiğim için memnundum ama gelin görün ki ikinci listeyi tam altı ay bekledik. Yani Ahmet Beyin hatırı için ben Malta adasındaki esaret süremi altı ay uzatmış oldum.

Bu olaydan sonra Malta Yararı ismi verilen biz Malta mahpusları arasındaki Ermeni işleriyle alâkalı olanlar hakkında korkunç söylentiler çıkmaya başladı. Biz günün birinde nasıl olsa serbest bırakılacağımızı, bu cehennemden kurtulacağımızı biliyorduk, fakat onlar... Onların akıbeti hakkında kimse kesin bir şey söyleyemiyordu. Ermeni tehirci ile ilgisi olanların sayısı

on altı idi. Aralarında kumandanlar ve valiler vardı. Biz daha çok Ali İhsan (Sabis) Paşa için endişeliydik. Onun durumu diğerlerinden daha tehlikeli idi.

Adada yönetim zaman zaman değişiyordu. Bakarsınız bir aralık bize karşı muamele yumuşar, âdeta İngilizlerle aramızda dostane konuşmalar olur, disiplin gevşer. Bazen de hiç sebepsiz veya bizim bilmediğimiz bir sebepten İngilizler bizim yanımıza sokulmaz, sert emirler verilir, yasaklar olur velhasıl disiplin birdenbire sertleşir.

Yönetimde disiplin yumuşadığı zaman topluca şehre inip dolaşmamıza bile izin verilirdi. Biz de bundan yararlanarak hava almak için parklarda dolaşır, sinemaya veya tiyatroya giderdik. İşte bu gezintilerimizin birisinde birkaç arkadaş kimsenin bizi dinleyemeyeceği kadar تنها bir park köşesinde toplanarak Ermeni tehciri ile ilgili arkadaşları adadan kaçırmaya karar verdik. Bundan kimsenin haberi olmayacaktı. Tabii on altı kişi hariç. Bu kararı gerçekleştirmek için gizli toplantılar yapıyor ve tedbirler alıyorduk. Nasıl yapacaktık? Ne gibi bir yol tutacaktık onları adadan kaçırmak için? Şunu da belirtmekte fayda var ki teşebbüsümüz akim kaldığı takdirde bizler de kara listeye girecek ve belki de ağır şekilde cezalandırılacaktık. Ama bir defa karar vermiştik, dönemezdik bu karardan. On altı arkadaş bu yolda bize güveniyordu ve samimi söyleyeyim ümitlenmişlerdi de...

Yine disiplinin yumuşadığı ve bize şehre inmek izini verildiği bir gün çarşıda dolaşırken bir kahvehaneye girdik. Burada bir Maltız (Maltalı) ile ahablık etmeye başladık. Değişik konularda lâf ederken Maltalı delikanlı İngilizlerden şikâyet etmeye başladı. Onların aleyhine atıp tutuyordu. Arkadaşlar bundan yararlanmak için kaşgöz işaretleriyle anlaşıp delikanlıya hafif tertip açıldık. Korkuyorduk da, belki de bu Maltız İngilizlere çalışıyordu. Fakat ne olursa olsun denemede fayda vardı. Tabii ilk tanıştığımız gün hiçbir şey söylemedik, hatta şehre

indiğimiz ikinci gün bile dostluğumuz birkaç dert yanmaktan ileri gitmedi. Her defasında delikanlıya elimizden geldiği kadar meşrubat ısmarlıyor, onun hoşuna giden konularda konuşuyor, şikâyetlerini destekliyorduk.

Nihayet bir defasında artık iyiden iyiye İngilizleri sevmediğini anladığımızdan kendisine açıldık. Böylece kararımızı söyledik.

— Türk esirleri arasında on altı kişilik bir grup var. İngilizler bunları sevmiyor ve ellerinden gelen kötülüğü yapıyorlar. Tahmin ediyoruz ki ilk fırsatta kurşuna dizecekler. Acaba bunları adadan kaçırmak için bize yardım eder misin?

Maltalı genç uzun uzun düşündü ve güleç yüzünü bana çevirip göz kırparak:

— Ucunda para var mı? diye sordu.

Kendisine elimizdeki parayı vereceğimize dair söz verince, delikanlı şöyle dedi:

— Yakında limana bir gemi gelecek. Kaptanı benim dostumdur. Kendisi ile konuşup kandırmaya çalışacağım. Üç gün sonra gelip beni bulun, size ne karar verdiğimizizi söylerim.

Üç gün, üç ay gibi uzun geldi bize. Kalenin avlusunda kimseye belli etmemeye çalışarak bir kenara çekiliyor ve hep Maltalı gencin vereceği cevabı bekliyorduk. Her şeye rağmen bizi İngilizlere ihbar edebilirdi. Bizimle beraber on altı arkadaş da heyecanla bekliyordu üç gün sonra gelecek cevabı. Nihayet üçüncü gün şehre indik ve her zamanki kahvehaneye gittik. Maltalı genç oradaydı, bizi görünce yüzü güldü ve müjdeyi verdi.

Arkadaşı ile konuşmuş. Kaptan olan bu arkadaş on altı yaşında bir gençmiş. Bizim için önemli olan kaptanın yaşı filan değildi tabii, genç olsun ihtiyar olsun, bizimkileri kaçırsın da...

İkisinin yaptığı plana göre bizimkileri İtalya'ya çıkartacakmış genç kaptan. Aramızda yaptığımız bir anlaşmaya göre istedikleri paranın yarısını on altı arkadaşımızı gemiye bindir-

dikten sonra alacak, gerisini de bizimkileri İtalya'ya çıkarttıktan sonra.

Kararlaştırılan gün gelip çattı. Maltalı gencin yaptığı plana göre bizimkiler üçer dörder kişilik guruplar halinde onun gös-tereceği bir yerden küçük botlarla gemiye götürülecekti. Maltız işi iyi ayarlamıştı ve bizimkiler onun dediği gibi davranınca gemiye girmeleri hadisesiz geçti. Biz Rauf Orbay ile sahildeki bir gazinoda küçük sandalların gemiye yavaşmalarını heyecanla seyrettik. Arkadaşların hepsi gemiye bindikten sonra kaptan alalacele demir alıp yola koyuldu. Bu arada yanımıza gelen Maltız delikanlıya vaadettiğimiz paranın yarısını ödedik. O da paraları alıp süratle sıvıştı. Kaleye döndüğümüzde diğer arkadaşlara durumunu anlatınca hepsi sevindiler. Bu arada Ali İhsan Paşanın gemiye binerken gösterdiği telâş herkesi güldürdü. Firar ve bu firarın tertiplenmesi bütün arkadaşları hayret içinde bıraktı. Hepsi bilgi almak ve firar olayını öğrenmek için durmadan sual yağdırıyorlardı. İtiraf edeyim tertiplediğimiz bu olay süresince çektiğim heyecan ve korkuyu anlatmak imkânsızdı. Ne varki on altı arkadaş gemiye binip Malta'dan ayrıldıktan sonra garip bir gevşeme geldi ve o dakikaya kadar geçen hadiseleri birer birer hatırlamak ayrı bir zevk oldu.

Firara hazırlanan arkadaşlara alınması gereken tedbirleri en ufak ayrıntısına kadar anlatmış ve her şeyi bizzat kontrol etmiştik. Ne kadar dikkat edilse yine de bazı aksaklıklar oluyordu. Meselâ kaçacak arkadaşlara beraberlerinde hiçbir eşya götürmeyeceklerini tembih etmiştik. Zira plana göre bunlar gemiye çıkmış kimseler gibi davranacak ve şüpheleri üzerlerine çekmemek için mümkün olduğu kadar sakin hareket edeceklerdi. Bu arada Kara Kemal nargilesinden vazgeçemeyeceğini söyleyip direndi. O kadar ısrar etti ki bizim için yapacak bir şey kalmadı ve küçük nargilesini koluna iliştip sahile öyle geldi. Bu gibi hatalar yalnız kendileri için değil, kaçacak diğerleri için de tehlikeli idi. En ufak bir tedbirsizlik her şeyi bir anda mahve-

debilirdi. Ali İhsan Paşanın tutumu da bizleri hayli endişelendir-
di. Paşa garip bir fikri sabit ile bütün eşyalarını beraberinde al-
mak için kararlı olduğunu bildirdiği zaman şaşkına döndük. Ni-
tekim dolabındaki dört pantolonunu üstüste giyerek her zamanki
görünüşünden hayli değişik bir manzara aldı. Bu yetmiyormuş
gibi yeni yıkattığı fanilalarını da giydi ve şişman bir insan oldu.
Bu değişikliği farkedenden firardan haberi olmayan arkadaşlar gü-
lerek Paşaya: «Aman Paşam bu ne hal, ne oldu size?» diye alay
etmekten kendilerini alamadılar. O, işaret parmağını dudakla-
rına götürerek susmalarını ima ediyor, bir yandan da yedek çö-
raplarını ayağına geçiriyordu.

Firar için kaleden ayrılırken aldığımız önlemler arasında
nöbetçilere bol bahşış vermek de vardı. Bunu her zaman yapar-
dık. Zira genellikle dönüş gecikir ve nöbetçilerin ses çıkartma-
maları için onları hoşnut etmemiz gerekirdi. O gün de böyle
yapıldı ve nöbetçilere geç kalırsak merak etmemelerini, boş yere
etraflı telâşa vermemelerini tembih ettik. Onlar böyle şeylere
alışık olduklarından gülererek kaygılanmamızı söyleyip paraları
ceplerine indirdiler.

Heyecan son haddini bulmuştu. Firardan haberi olmayan
arkadaşlar etraflarında bir fevkalâdeliğin cereyan ettiğini anlı-
yor, fakat bunun sebeplerini öğrenmek için herhangi bir teşeb-
büste bulunmuyorlardı. Firar olayında program dışında bir ha-
dise oldu. Küçük sandalla gemiye binen arkadaşların yarısı bu
iş tamamladığı sırada bir sahil muhafız subayı gelip sahilde ve
tam bizimkilerin sandala bindikleri yerden yirmi yirmi beş metre
uzakta bir iskemleye oturup denizi seyretmeye başladı. Bu du-
rum karşısında arkadaşlar beklemek zorunda kalmışlardı. Herif
sigara üstüne sigara yakıyor ve oturduğu yerden kimıldamıyor-
du. Acaba firar hakkında şüpheye mi düşmüştü? Yoksa birisi
ihbarda mı bulunmuştu? Bu kadar tesadüf olacak iş değildi.
Her ne hal ise muhafız subayı iki saate yakın orada kaldı ve
nihayet kalkıp gitti. Sahilde bekleyen arkadaşlar kadar gemiye.

binenler de heyecanlanmış olacaktı. Netice olarak hepsi gemiye bindi ve kaptan demir alıp kalktığı zaman derin bir oh çekip biralarımızı yudumladık.

Tabii bu firar hadisesinin meydana çıkmamasına imkân yoktu. On altı kişi birden kaçmıştı ve ilgililer durumu öğrendiklerinde sıkı tedbirler alacak, bizlerin de rahat ve huzuru kaçacaktı. Ne varki öylesine sevinçli idik ki ne yapsalar gülerек kabullecektik.

Nitekim kampa döndüğümüz zaman yukarıda bahsettiğim gibi arkadaşlara durumu açıkladık ve firar hadisesini en ufak ayrıntılarına kadar onlara anlattık. Herkes seviniyordu ve bu sevinç hiç şüphesiz normalin üstünde bir hava esmesine sebep oluyordular. Bir yandan guruplar halinde toplanıp olayı anlatıyor, bir yandan da ilgililer işin farkına vardıkları zaman neler olacağı yolunda tahminler yürütüyordu. Bütün ümidimiz ada kumandanlığının haberi almakta mümkün olduğu kadar gecikmesi idi. Talih bu konuda da kaçan arkadaşlara yardımcı oldu. Şöyle ki, nöbetçiler on altı kişinin dönmediğini evvela topluca bir eğlenceye katıldıklarını düşünmüş ve normal kontrolü yarım saat kadar geçirtmişlerdi. Ne varki daha fazla susamazlardı. Nitekim kısa bir araştırma yaptıktan sonra durumu subaylarına bildirdiler. Subay da işgüzarlık olsun diye daha yüksek makamları haberdar etmeden kendi başına bir soruşturma yapmak hevesine kapıldı. Bu da kaçanlara vakit kazandırdı. Subayın işi bittikten sonra kumandanlığa firar haberini verdi. Vakit gece olduğundan kumandanlığın aldığı önlemler de hayli zaman aldı. Biz kolumuzdaki saatleri kontrol ederek bir sürü hesaplar yapıyorduk. Arkadaşları götüren geminin hızını, İtalya'ya varacakları saati tahmin ediyor ve ada kumandanlığının geç kalacağını ve bizimkilerin kurtulacağını düşünüyorduk. Tabii hep iyimserdik ve yapılan hesaplar bu iyimser hava içinde oluşuyordu.

Tahminlerimiz doğru çıktı, ada kumandanlığı durumu öğrenip kaçakları bulmak için iki sahil koruma gemisini harekete

geçirdiği zaman vakit bir hayli ilerlemişti. Hem sonra kaçakları götüren geminin nereye gideceği bilinmediğinden bu yola çıkarıldıkları iki gemi gelişigüzel arama yapacaktı. Bu da bizimkilere vakit kazandıracaktı. Sonradan öğrendik ki kumandan on altı kişinin kampa gelmediğini haber aldığı zaman evvelâ firarı düşünmemiş ve kaçakları adada aratmış, ancak sonradan durumu idrak edip deniz kuvvetlerini harekete geçirmiş. Gayet tabii araştırma esnasında en büyük hedef kamptakilerdi ve bizleri sorguya çektiler. Ağız birliği yapmıştık, bizi sorguya çeken İngiliz subaylara arkadaşlardan haber almamanın bizleri de meraka sevkettiğini belirttik. Ayrıca kendilerine arkadaşlarımızın civar köylerde de araştırılmasını, muhtemelen bir yerde topluca eğlenirken başlarına bir belâ gelebileceğini söyleyip adadaki araştırmaların uzamasını sağlamaya çalıştık.

Firar olayından sonra kampta disiplin çok ağırlaştı. Hepimiz gözaltında tutuluyor, şehre inmemize izin verilmiyordu. Bu çok canımızı sıktı, fakat yapacak bir şey yoktu. İngilizler her şeye rağmen firar olayından haberimiz olduğunu anlamakta gecikmediler ve bizlere olan muameleleri değiştirdi. Ne varki sevincimiz öylesine büyüktü ki çektiğimiz ıstırapları unutuporduk. Aradan birkaç gün geçtikten sonra bir aralık kamp kumandanı gelip şu konuşmayı yaptı:

— Size sevineceğiniz bir haber vereyim. Arkadaşlarınızın kaçtığını biliyoruz. Merak etmeyin hepsi iyilermiş endişe etmeyin, başlarına bir kaza filân gelmemiş. Biraz evvel haber aldım, bindikleri gemi İtalya'ya varmış, müsterih olun...

Bu haber hepimizi sevindirdi ve kumandana tekrar tekrar teşekkür ettik, hatta ikramda bulunduk.

Adadan ayrıldıktan sonra bizimkilerin yaşadığı macerayı yıllar sonra kendilerinden dinledim. Firar şöyle cereyan etmiş:

Adadan gemiye geçtikleri sırada sahile gelen muhafız subayının yarattığı endişe onları çok korkutmuş ve gemiye binenler teknenin dibindeki bir yerde saatlerce cehennem azabı çe-

kerek diğerk arkadaşlarının gelmesini beklemişler. Bu iş hallolunca gemi hareket etmiş, fakat bir süre onlar oldukları yerden çıkmamışlar. Üstbaşları pislik içinde yüzleri gözleri kömür tozuna bulanmış güverteye çıktıklarında tanınmayacak halde imişler. Gemi İtalya sahiline vardığı zaman hemen limana girmemiş, bir süre açıkta gezdikten sonra sahile yanaşmış. On altı kişi sandallarla rıhtıma çıktıkları zaman derhal dağılmışlar. Planladığımız gibi hepsi bir başka istikamete yürümüştü. Onların kıyafetlerinin durumu ve pislik içinde olmaları sebebiyle kimsenin şüphelenmesine imkân olmamış. Karşılaştıkları kimseler onları sabah karanlığında işten dönen veya işe giden işçiler zannetmiş. Otellere gitmek istediklerinde birbirlerini kaybettikleri gibi gemi kaptanı tarafından rehber olarak verilen gemicileri de kaybetmişler. Oteller onları almak istememiş ve yatacak, daha doğrusu saklanacak bir otel odası bulmak, sonra kendi aralarında buluşmak hayli güç olmuş. Ertesi gün hep beraber Roma'ya gitmişler. Tren istasyonunda kendilerini karşılamaya gelen önceden haberdar edilen Türkler onları böyle acayip kıyafette ve pislik içinde görünce şaşırılmışlar. Roma'da da otel bulmak güç olmuş, fakat sonunda başarmışlar. Biraz temizlenip üstbaşlarına çekidüzen verdikten sonra bir parkta toplanıp seyyar fotoğrafçıda resim çektirmişler. Bu resimler gidecekleri ülkelere girebilmek için gerekli pasaportlara konacaktı. Kendilerini bekleyen Türkler pasaport işini de önceden ayarlamışlardı.

Bütün bunlar olup biterken resmi makamlar da faaliyete geçmişti tabii. Nitekim Roma'daki İngiltere sefiri İtalyan hariçyesine müracaat ederek Malta'dan on altı Türk esirinin kaçtığını ve İtalya'ya geldiklerini, kendilerinin derhal yakalanıp İngiliz hükümetine iade edilmelerini istemiş. Ne çareki İtalyan resmi makamları iki gün süren araştırmadan sonra sefere İtalya'da kaçak Türk bulunmadığını bildirmiş. Ayrıca Dışişleri Bakanlığı Türkiye'deki İtalyan sefirine durumu bildirerek bilgi istemiş. Bu isteğe gelen cevap on altı Türk esirinin Malta'dan

kaçtığı, İtalya'ya çıktıklarını fakat şu anda hiçbirisinin İtalya'da bulunmadığını bildiriormuş.

Zamanla durum yatıştı ve bizim de hapisane hayatımız normale hatta daha da iyiye dönüştü. Önce yirmi dört kişinin tahliye edilmesi, sonra on altı arkadaşın kaçması ile kamp tenhalaşmış ve kumandanın disiplin uygulaması gevşemişti. Ermeni tehciri ile ilgili kimselerin kaçırılması sonunda işi gevşeten kumandanlık bizlerle fazla ilgilenmez olmuştu. Bir süre sonra bizleri de tahliye ettiler. Böylece üç yıla yakın, daha doğrusu iki yıl on ay Malta'da esaret hayatı yaşadım.

BERLİN ANILARI

Malta'dan tahliye edildikten sonra hedefim Berlin idi. Ne yapıp yapıp oraya gidecek, eşim ve oğluma kavuşacaktım. Bütün gayem eşimi alıp İstanbul'a dönmek ve bütün bu hadiselere nelerden sonra huzur içinde yaşayacağım bir yuva kurup iş tutmaktı.

Berlin'e İtalya yolu ile ve trenle gittim. Potsdam'da ikamet eden eşim ile oğlum Turgut'u buldum. Benim için artık yepyeni hayat ufukları açıyordu. Sevdiklerimle beraber olmak, eski günlerin hatıraları arasında mutlu bir şekilde yaşamak istiyordum. Ne varki Berlin'e gelir gelmez müthiş hakikat ile karşılaşım. Talât Paşa, Doktor Bahaddin Şakir ve Cemal Azmi Beyler Ermeniler tarafından tabanca ile vurularak öldürülmüşlerdi. Bu menfur suikastlar zaten yıpranmış olan bünyemi daha da hasta etti. Büyük ümitlerle geldiğim Berlin'de böyle bir durumla karşılaşacağım aklımın ucundan geçmemiştir. Malta'da bulunduğum sırada işlenen bu cinayetlerden kimsenin haberi olmadığı gibi bana da kimse yazmamıştı.

Uzun mücadele yıllarını beraber yaşadığım bu kıymetli ar-

kadaşlarımın ölümü beni fena sarsmıştı. Bir süre evden çıkmadım kederimden. İşte bu sırada akşamları oturur oğlum ve eşimin anlattıklarını dinler onlara sualler sorardım. Talât Paşanın öldürülüşünü kısaca daha önce bildirmiştim, fakat bazı teferruatı biraz evvel bahsettiğim gibi Potsdam'daki evde karım ve oğlumdan öğrendim.

Anlattıklarına göre benim yokluğumda Talât Paşa, Doktor Bahaddin Şakir ve Doktor Nâzım Beyler bize gelirlermiş. Eşim Hatic'e çok güzel yemek yaptığından onlara sofraya hazırlar ve topluca yemek yerlermiş. Genellikle çarşamba günleri cereyan edermiş bu ziyaret ve zaman zaman Talât Paşa'nın eşi Hayriye hanım da gelirmiş. Talât Paşa memleket yemeklerine hasret kaldığından eşim ona pek sevdiği börek, pilav, kuru fasulye gibi yemekler yaparmış.

İşte bu yemek fasıllarında en çok konuşulan konular memleket hasreti, benim Malta'dan ne zaman kurtulacağım ve hasretle beklenen dönüş olurmuş. Tatlı sohbetlerle geçen bu yemeklerin dışında oğlum Turgut'un av hikâyeleri ayrı bir eğlence olurmuş. Enver Paşanın kardeşi Kâmil Beyle ava gidermiş Turgut. Daha önce belirttiğim gibi Turgut gayet iyi silah kullanırdı. Bu sebeple ava gittiklerinde Kâmil Bey ile daima kimin daha çok avlanacağı konusunda yarışmışlar. Bu av seferlerine Talât Paşa'nın hususi kâtibi Ziya Bey de katılmış arada sırada. Paşa gitmezmiş ava, oysa o da iyi bir nişancı idi. Meklenburg civarında tanıdıkları bir korucunun evinde kalırlarmış av partileri sırasında. Vurdukları tavşan ve kuş imiş. Talât Paşa Berlin'de Hardenberg Strasse 4 numaradaki evin ikinci katını kiralamış. Turgut'un anlattığına göre Talât Paşa bu eve verdiği kira parası ile İstanbul'da bir oda kiralayamazmış. O kadar ucuz bir apartman dairesi imiş. Bizimkiler pazar günleri Talât Paşalara gider akşam dönerlermiş. Hayriye hanım bizimkileri ağırlamak için özel yemekler yaptırılmış ve tabii yine aynı konular üzerinde lâf edilir ve vakit geçirilirmiş.

Bu sıralarda Almanya'da siyasi durum hiç de parlak olmayıp, partiler arası çekişmeler oluyormuş. Spartaküsler diye anılan muhalifler iktidara gelebilmek için devamlı olarak çalışıyorlarmış. Hatta bir defasında Kapp ihtilali teşebbüsünde bulunulmuş ve sokaklarda silahlar patlamış. Talât Paşa bütün tehlikelere rağmen sokağa çıkmaktan çekinmemiş. Böylesine korkusuz bir karakteri vardı. Suikast günü Talât Paşa alışverişi kendisi yapmak istemiş ve çorap ile et almak için sokağa çıkmış. Ne olduysa olmuş ve Tayliryan ismindeki Ermeni haberi olmadan arkasından yaklaşip silahı ensesine dayayarak kımıldamasına fırsat vermeden ateş etmiş. Yapılan otopside bir kurşunun enseden girip gözünden çıktığı tesbit edilmiş, tabii zavallı oracığa yığılıp kalmış. Silah sesi ile o tarafa koşanlar kaçmakta olan katili yakalayıp linç etmek istemişler ve hayli hırpalamışlar, fakat polis yetiştirip katili halkın elinden almış.

Talât Paşanın öldürülmesi hayli geniş akisler yapmış ve Alman otoriteleri gayet titiz davranmışlar. Anlatılanlara göre Talât Paşa Ren havzasında bir İngiliz gazetesinin temsilciliğini yapan Herbert Aubrey isminde bir gazeteci ile dost olmuş ve kendisiyle sık sık buluşur, dünyanın ve Türkiye'nin genel politik durumundan söz ederlermiş. Talât Paşa bu gazeteciye pek sever ve onunla politik konularda konuşmaktan hoşlanırmış. Ne varki bu arada Herbert Aubrey İngiliz gizli polis teşkilâtından olduğundan Talât Paşa ondan Türkiye'deki olup bitenler hakkında devamlı olarak bilgi almış. Bir bakımdan Aubrey politik konularda Talât Paşanın istihbarat şefi imiş. Bu dostluk devam ederken yine İngiliz gizli polis teşkilâtında şef olarak görev yapan Sir Bazil Thomson, emrinde çalışan Aubrey'e Talât Paşa ile dost görünüp onu ortadan kaldırmak için bir suikast tertiplemesi emrini vermiş. Gaye yalnız Talât Paşa değilmiş, aynı zamanda Enver Paşa için de aynı suikast tertibi düşünülmüştü. Herbert Aubrey bu suikastı tertiplerken tabii İngiltere'yi işe karıştırmamak için vurucu kuvvet olarak yabancı ki-

şileri kullanmak yolunu seçmiş. Bunun için de Berlin'de bulunan Ermeniler biçilmiş kaftan idi. Nitekim Aubrey böyle hazırlanmış ve günlerce işini görecek ajanları arayıp bulmuş. Bunları özel olarak hazırlamış ve devamlı şekilde Talât Paşanın evi karşısında nöbette tutarak Paşanın davranışlarını ve günlük hayatını incelenmiş. Sonunda gayesine ulaştı ve böylece Talât Paşa İngilizlerin bir oyununa kurban gitti.

Talât Paşanın ölümünden bir, bir buçuk ay kadar sonra Doktor Bahaddin Şakir ve Azmi Beyleri de Ermeniler öldürdü.

Potsdam'a geldikten bir süre sonra İstanbul'dan bir mektup aldım. Benim Berlin'e ailemin yanına geldiğim duyulmuştu. Mektup Müderris Ebülulâ (Mardinî) Beyden geliyordu. Bu eski ve samimi dost, Ermeni komitecilerin beni de takip ettiklerini haber aldığını bildiriyor ve çok dikkatli olmamı tavsiye ediyordu. Ebülulâ Beyin bu samimi ve candan ikazına rağmen ben her gün Berlin'e gidip sokaklarda dolaşmaktan çekinmedim. Garip bir intikam hissi vardı içimde. Sanki Talât ve diğerlerini hunharca öldüren Ermenilerle karşılaşmak istiyordum. Onları bulursam canım pahasına bile olsa intikamımı almak istiyordum. Oysa oğlum Turgut bu gezintilerimde beni yalnız bırakmıyordu. Turgut küçük yaştan beri silah kullanmayı bildiğinden ve her fırsatta talim yaptığından attığını vuran keskin bir nişancı olmuştu. Bu gezintilerimde benimle geliyor ve iki adım arkadan beni izliyordu. İki cebinde iki tabanca bulunduyor ve herhangi bir kimsenin bana karşı davranışı olursa derhal müdahale etmeye hazır durumda idi. Bir yandan beri korurken öte yandan çok sevdiği Talât amcasının intikamını almak için sabırsızlanıyordu âdeta.

Kendisinin anlattığına göre Talât'ın öldürülmesini takip eden günlerde eve bir sivil Alman polisi gelmiş. Sivil polis Talât'ın üzerinde bulunan eşyaları teslim almak üzere birisinin karakola gelmesini istemiş. Hayriye hanım orada bulunan Turgut'u göstererek akrabası olduğunu ve eşyaları ona teslim ede-

bileceklerini söylemiş. Böylece Turgut sivil polisin eşliğinde komiserliğe gitmiş. Müdürün karşısına çıktığında katili görmek istediğini söyleyip bu konuda ısrar edince polis müdürü yönetmeliğe uymamasına rağmen katilin getirilmesini emretmiş. Katil yüzü gözü sarılı olarak odaya girdiğinde oğlum Turgut:

— Nasıl kıydın ona, diyerek adamın üzerine yürümüş ve elindeki gümüş saplı bastonu bütün gücüyle herifin suratına indirmiş. Darbe katilin burnuna tesadüf etmiş ve o anda şiddetli bir şekilde kan boşalmış adamın suratından. Bu beklenmedik hadise üzerine müdür katilin derhal hüccesine gönderilmesini emretmiş ve Turgut'a yaptığının doğru olmadığını fakat hislerini çok iyi anladığını söylemiş. Oğlum polis müdürünün bu nazik konuşması üzerine kendisinden özür dilemiş ve ani bir intikam hissine kapıldığını söyleyerek yaptığının hatalı olduğunu bildirince centilmen Alman polisi elini sıkıp omzunu okşamış. Bu olay ertesi gün Almanya'da ve Türkiye'de yayınlanan gazetelerde yayımlanmıştı.

Talât'ın üzerinde bulunan eşyalar şunlarmış: İçinde birkaç yüz mark bulunan bir cüzdan, narin yapılı bir cep saati, sedef kabzalı 6.35'lik Browning marka bir tabanca, küçük bir Kuranı Kerim, bir mendil, gümüş ve yuvarlak saplı bir baston.

Arkası arkasına işlenen üç cinayet Alman basınında geniş yer almış ve Ermeni katil hakkında ağır yazılar çıkmış. Sonradan öğrendim bu katilin mahkemesini. Hakikati söylemek gerekirse mahkeme hiç de arzuladığımız hatta beklediğimiz şekilde sonuçlanmadı. Almanlar ne kadar centilmence davrandırlarsa da mahkeme aynı dirayeti göstermedi. Şöyle ki, katil mahkeme huzuruna çıkarıldığında hakim cinayeti işlemesinin sebeplerini sormuş ve hatırladığım kadarı ile Tayliryan ismindeki katil şu savunmayı yapmış:

— Efendim, öldürdüğüm kimse bir zamanlar Türkiye'de devletin ileri gelenlerinden olup benim eşimin, büyük anne ve büyük babamın katline sebep olmuştur. Türkler bizimkileri as-

tıktan sonra balta ile vücutlarını ikiye bölerken «Yaşasın Talât ve Enver Paşa» diye bağırılmışlar. Bundan bir süre önce rüyamda büyükanne ve büyükbabamı gördüm ve her ikisi de bana kendilerini öldürenlerden intikamlarını almamı istediler, ben de onların isteğini yerine getirdim.

Mahkeme heyeti bu savunmayı makûl karşılamış ve için içinde tahrik olduğunu kabul ederek katile çok hafif bir ceza vermiş. Bahaddin Şakir ve Cemal Azmi Beylerin katilini de güya bulamamış oldular.

TALAT PAŞA «YATAĞIMDA ÖLMEYECEĞİM» DEMİŞTİ

Rahmetli Talât eceli ile ölmeyeceğine inanmıştı. Fırsat düşükçe, daha doğrusu memleket meselelerini görüşüp düşüncelerini ifade ederken, zaman zaman şöyle derdi: «...Göreceksiniz yatağımda ölmek bana nasip olmayacak. Bir gün sokakta giderken bir kurşun ile yere serileceğim...» Tabii biz buna inanmaz, böyle bir akıbeti ona reva görmediğimizden onun bu cümleyi söylerkenki düşünceli halinin saçma olduğunu ifade eder ve konuşmasını tebessümle karşılayıp inanmadığımızı belirtirdik. Ne garip tecellidir ki onu bütün hayatı boyunca bir gölge gibi takip eden bu düşünce, bu tahmin sonunda tahakkuk etti.

Talât Bey ölümden katiyyen korkmazdı, öylesine korkmazdı ki olacak şey değil ama bir gün karşısına Azrail çıksa onu gülererek karşılar ve üzerine atılırdı. Böylesine korkusuz ve atak bir mizaca sahipti.

Memlekette kendisini sevmeyenler hatta kendisine düşman olanların mevcudiyetine inanıyordu, fakat bildiğim kadarı ile Berlin'e ölümünü aramaya geldiğine inanmıyordu. Avrupalılar onu sever ve hürmet ederlerdi ve kendisi bunu biliyordu. Her konuşmasında bir gün memlekete döneceğini ve gerektiği takdir-

de yaptıkları hakkında hesap vereceğini söylerdi.

Berlin'de sade ve mütevazı bir hayat sürüyordu. Tabiat itibarile şatafattan hoşlanmazdı. Charlottenburg'da Hardenberg Strasse 4 numaradaki binanın orta boy bir apartman dairesini kiralamıştı. Alman markının o zamanlar pek düşük olması sebebiyle bu daireye ödediği kira bedeli de düşüktü. Bu kira ile Avrupa'nın başka bir ülkesinde iki odalı bir daire bile kiralanamazdı. O, evini pek severdi, sabahları erken saatte kalkar, telaşla giyinir ve her zaman olduğu gibi giyimine önem verir, öyle sokağa çıkardı.

Doktor Bahaddin Şakir ve Nâzım Beylerle sık sık buluşur, memleketin durumunu görüşürler, fikir beyan ederlerdi. Genellikle yemek saatinden evvel muhakkak eve dönerdi.

Öldürüldüğü gün, her defasında olduğu gibi erken kalkmış, giyinmiş ve sokağa çıkmaya hazırlanmıştı. Ne varki garip bir içgüdü ile nedense tereddüt etmiş, sokağa çıkmak gelmemiştii için den. Sanki kendisini bekleyen akıbeti hissetmişti. Refikası Hanımefendiye, «Bilmem neden bugün içimde bir sıkıntı var» demiş, fakat alışkanlık olacak yine de çıkmış sokağa. Ağır ağır yürüyor ve sık sık arkasına dönüp bakıyormuş. Onun bu müteReddit halini farkedenden hanımı bir müddet pencereden onu gözlemiş, fakat geri çağırarak aklına gelmediği gibi kocasının sıkıntılı günler geçirdiğini bildiğinden bu halinin moral bozukluğundan ileri geldiğini tahmin etmiş. Ne varki meşum saat gelmişti ve bir Taşnakçı Ermeni fedaisi hissettirmeden arkasından sokulmuş, cebinden çıkardığı parabellum tabancasını ensesine dayayarak ateş etmişti. Sonradan anlattıklarına göre Tayleryan adındaki katil uzun süredir onu takip ediyormuş. Birkaç defa karşı karşıya gelmişler. Bu adam polise verdiği ifadede de herşeyi anlatırken Talât Bey'i nasıl takip ettiğini, birkaç defa gözgöze geldiklerini, her an tetikte bulunduğunu fakat onun bakışlarından korkarak bir türlü tabancasını çekip ateş edemediğini söyleyerek bu sebeple onu arkadan vurmaya karar verdiğini ifade etmiş.

TALÂT PAŞA, PARA SIKINTISI ÇEKERDİ

Talât Paşa Berlin'e gelip yerleştiği günden itibaren daima para darlığı çekerek. Şahsi serveti olmadığından buraya gelirken getirdikleri ile geçinmek hayli güç, hatta imkânsızdı. Talât Paşa'nın Almanya'daki hayatını yakından bilenler onun Sultan Reşat tarafından hediye edilen otomobil, birkaç kıymetli eşya ve elmaslı saati satarak geçindiğini hatırlayacaklardır. İşte yine böyle parasızlıktan sıkıntıya düştüğü bir gün zamanında kendisine çok yardımlarda bulunduğu Emanuel Karasu'nun Berlin'e gelen oğluna gönderdiği birkaç parça kıymetli eşya karşılığı bir miktar para vermesini ister. Fakat zengin olduğunu bilmeyen kalmamış bu adam bin dereden su getirerek parasızlıktan bahsedip Talât Paşa'nın arzusunu yerine getirmez. Bunun üzerine Talât Paşa Berlin'de tefecilikle geçinen Safarani isimdeki Yahudiye müracaat edip bir miktar rehin karşılığında para alır. Safarani bu olaydan bir müddet sonra Talât Paşa'dan aldığı kıymetli eşyaları bir banka müdürü olan Herr Wassermann'a götürür.

Wassermann meşhur frengi ilâcını bulan Wassermann'ın küçük kardeşi olup gayet anlayışlı ve kibar bir zattı, Wassermann kendisine getirilen bu eşyaların Talât Paşa'ya ait olduğunu anlayınca çok üzülür ve Safarani'ye şu cevabı verir:

— Bu kıymetli eşyaları alıp derhal Talât Paşa'ya götürün. Şu iki yüz bin marklık (o tarihte 100 İngiliz Lirası tutardı) çeki benim tarafımdan kendisine takdim edin ve söyleyin ki eline para geçtiği zaman iade etsin, katiyen acelesi yoktur...

Ne çare ki Talât Paşa bu çeki bozdurup karşılığı olan parayı harcamaya vakit bulamamış ve o meşum suikastin kurbanı olmuştu. Aradan birkaç gün geçince refikası hanımefendi bu çeki Wassermann'a iade etmek istemiş, fakat banka müdürü, «Bu bir borç değildir, ben o gün Talât Paşa'nın izzeti nefisini rencide etmemek için böyle konuşmuşum» diyerek çeki almamıştı.

Talât, hayata veda ettiği gün İttihat ve Terakki de son nefesini vermiş oldu. Sonradan onun dirildiğini iddia edenler boş bir kuruntuya düşmüşlerdir. Talât bu tarihi fırkanın düşüncün beyni, gören gözü ve işleyen makinesi idi. O, ortadan kaybolunca ne beyin düşünür, ne göz görür ne de makine işleyebilirdi.

Bütün fâniler hakkında yaptığımız duayı burada tekrar etmek yerinde olur. İttihat ve Terakki'de, İttihat ve Terakki gayeleri uğruna ölenlerin de Allah hatıralarını iyi niyetlerine bağışlasın, taksiratlarını affetsin...

MUSTAFA KEMAL İLE ANKARA'DA BULUŞTUM

Memlekette o zamanlar kan gövdeyi götürüyor, İstiklâl Savaşı bütün haşmetiyle devam ediyordu. Birkaç gün İstanbul'da kaldım, fakat olacak gibi değildi. Anadolu'da savaş devam ederken benim burada elikolu bağlı oturmam imkânsızdı ve İnebolu yoluyla Ankara'ya gittim. Yunan ordusu Ankara'yı tehdit eder durumda idi. Cephelerde korkunç savaşlar oluyor, hürriyet ve istiklâl için Türk gençleri ölüyordu. Ankara'ya vardığımda kendime ikamet edecek bir yer bulduktan sonra ilk iş olarak o zamanki mütevazi Büyük Millet Meclisi'ne gittim. Mustafa Kemal orada idi. Kendisine Malta'dan kurtuluşumun şükran borcunu ödemek üzere ziyarete geldiğimi bildirdim. Mustafa Kemal mütebessim bir eda ile:

— Bu bir şey değil, göreceksin daha neler yapacağım, dedi. Sonra beni otomobiline bindirip beraberce köşke götürdü ve akşam yemeğine alıkoymdu.

Onun böylesine iyimser oluşu bana bir yandan cesaret verirken bir yandan da Ankara yakınlarına kadar sokulan Yunan ordularının nasıl bir tehlike olduğunu gözönünde tutup durumun nezaketini düşünüyordum.

Yemek esnasında bir münasebetine getirip sordum:

— Paşam, askeri vaziyeti nasıl görüyorsunuz?

Cevabı çok kati ve kısa oldu; dudaklarından dökülen cümle aynen şöyleydi:

— Yunan ordusunu pek yakında denize dökeceğim, bunu iyi bilin...

Yemektan önce birkaç kadeh içmişti ve sofrada devam ediyordu. Ne yalan söyleyeyim onu böyle konuşturanın biraz da içtiği rakı olduğu zehabına kapılmaktan kendimi alamamıştım. Zira Mustafa Kemal'in denize dökeceğim dediği düşman Ankara'nın burnunun dibine gelmişti. O, herkesi etkileyen konuşmasıyla beni de inandırmıştı, bütün tereddütlerime rağmen söylediğini yapacağına içimde bir inanç doğdu ve lâf olsun diye sordum:

— Pekiyi ama, İstanbul'dakiler ne olacak Paşam? Herifler her tarafı işgal ettiler.

Kır düşmeye başlayan uzunca bıyıklarını elinin tersiyle sıvazlayarak (o zaman tıraşsızdı) şu cevabı verdi:

— Onlar kendiliklerinden hem de bayrağımızı selamlayarak gidecekler...

Bu sözlerin bir gün gelip aynen tahakkuk edeceğini nasıl kabullenirdim, nasıl akla gelirdi böyle bir sonuç? O zamanki durum gözönünde tutulursa böyle bir lâfı başkası söylese akli muvazenesinin bozuk olmasından kuşkulandırırdım. İstanbul karadan ve denizden düşman ve müttefik devletlerinin orduları tarafından işgal edilmiş durumda idi. Ötekiler çıksa İngilizler kıpırdamazlardı. Mustafa Kemal Paşa derme çatma kuvvetleriyle üç büyük orduya karşı hangi mucize ile galebe çalacaktı... Gazi sözlerine şöyle devam etti:

— Neler yapacağımı herkes gibi sen de duyacak, göreceksin ve herkes gibi sen de şaşacaksın...

Onun bütün söyledikleri doğru çıktı, zamanla her şey onun düşündüğü, tasarladığı ve de korkmadan söylediği gibi çıktı.

Herkes gibi ben de duydum, gördüm ve şaşım. Bu ne biçim bir kehanetti, bu nasıl bir inanç ve irade idi. Ben böyle dalgın düşünürken başkasıyla konuşmasını kesip bana dönerek:

— Niçin Ankara'ya gelmiyorsun, beraber çalışalım, dedi.

Onun bu incé düşüncesi beni çok içlendirmişti. Gönlüm onun dediklerini yapmamı istiyordu, fakat çok yorgundum, Malta ve Almanya'daki hayatım beni hayli hırpalamıştı.

— Paşam, dedim, yorgunum... Malta'daki esaret hayatı beni çok sarstı, müsaadenizle İstanbul'a dönüp bir süre dinleneyim.

O, teklifinde ısrar ediyordu:

— Mithat Bey, gel burada kal, sana bir vazife verelim...

Yukarıda da belirttiğim gibi hakikaten çok yıpranmış ve yorulmuşum. Teklifini şimdilik mülahazası ile ileri bir tarihte tahakkuk ettirmeye söz vererek karşılıksız bırakmak durumunda kaldım. Çalışacak halde değildim, yılların mücadelesi, esaret hayatı ve çok sevdiğim kimseleri kaybetmek, bütün bunların dışında vatanın o günkü feci hâli beni moral ve fizik bakımından çok kötü duruma sokmuştu. Bana gösterdiği güven ve yakınlıktan dolayı kendisine tekrar teşekkür edip ayrıldım.

İstanbul'a dönüşümden bir süre sonra büyük taarruz başladı ve nihai zafer tahakkuk etti. Mustafa Kemal'in Çankaya köşkündeki kehaneti hakikat olmuştu. İşte yıkılmaz iradesi, kendisine ve milletine olan sonsuz itimadı ve korkunç zekâsı, özsesisi, dehası, onun imkânsız yapmasının sırrı idi. İttihat ve Terakki'nin şan ve şerefini yükseltmek isterken gaffletle uçurma sürüklediği aziz vatani kurtarmak ve müstakil bir varlık olarak yaşatmak Mustafa Kemal'e nasip olacaktı...

Savaşlar savaşları, zaferler zaferleri, yıllar yılları kovaladı. Mustafa Kemal, hastalanmış, çürümüş Osmanlı İmparatorluktundan genç, dinç ve kuvvetli bir Türkiye yaratmıştı. Yunan orduları Akdeniz'e dökülmüş, İstanbul'daki işgal kuvvetleri, onun söylediği gibi, Türk bayrağını selamlayarak çekilip gitmiş-

ti. Anadolu'da yepyeni bir Türk devleti kurulmuştu. Sonradan dünya politikasını etkileyecek, İkinci Dünya Savaşının kahramanı olacak Windson Churchill Mustafa Kemal'in kurduğu yeni Türkiye devleti hakkında şöyle demişti:

— Bu devlet on yıl yaşarsa ben bileklerimi keser apoletlerimi sökerim.

1933 yılında Türkiye Cumhuriyeti onuncu yılını kutlarken Mustafa Kemal'in dudaklarındaki mutlu tebessüm belki de bir nebze bu büyük politikacının yanılığının yarattığı alaycı ifadenin eseri idi.

İZMİR'DEN ANKARA'YA

Hatice'nin annesinin Selânik'te emlâki vardı. 25-30 bin dönüm kadar geniş bir araziye yayılan çiftlik ile 12.000 İngiliz altını fiyatla satın alınmak istenen bir ev. Bu ev bilahare Fransız mektebi oldu, fakat binayı satamadık; zira mübadeleye tabi oldu. Mübadele işlerini yürütürken, İzmir'de küçük bir zeytinlik alıp orada yerleştik. Çalışmam lâzımdı, aksi halde geçimimizi sağlayacak bir gelirimiz bulunmadığından sefil olabilirdik. Siyasete paydos dediğime göre ticaret yapmayı tasarladım. İzmir'de eski Van valisi Memduh Bey, Bedri Bey ve Halil Paşanın kurduğu bir şirket vardı, İnkişaf Şirketi. Bu şirket tahmil tahliye, ticaret işleriyle uğraşıyor, palamut sevkiyordu. Bu şirkete ortak oldum ve bizzat çalışıyordum.

Bir yandan Selânik'teki emlâkin karşılığı olarak elde edeceklerimizle İzmir'de sakin bir hayat sürmeyi tasarlıyorum, öte taraftan katıldığım bu şirketin gelişip aileme sağlam bir gelir sağlaması için çabalıyordum.

Şirketin mutemetliğini yapıyordum. Her gün erken saatlerde şehre iniyor ve işimin başına geçiyordum. Kimse ile tema-

sım veya politik konularda konuşmalarım olmuyordu. Daha doğru bundan kaçınıyordum. Mümkün olduğu kadar bu gibi faaliyet gösteren kimselerden uzak duruyor hatta kulüp veya kahvelerde görünmemeye gayret ediyordum. Uzun yıllar bu memleketin iyiye gitmesi için elimden geldiği kadar çalışmışım. Bütün iyi niyetlerimize rağmen gayemize ulaşamamıştık. Ne varki artık politika ve resmi memuriyet benim için bitmişti. Esasen moral yorgunluktan mıdır nedir böyle şeylerden hoşlanmıyordum da. Bir insan bir ideal için gençliğini harcar da istediğine kavuşamazsa gayet tabiidir ki benim gibi moral bozukluğuna dũçar kalır. İzmir'de programladığım iş ve aile durumum bundan böyle bana sakin bir hayat sürme imkânı verecekti ve kendimi buna hazırlıyordum.

Nitekim uzun mücadele ve esaret yıllarından sonra rahat bir hayat sürmek imkânları belirmeye başlamıştı. Politik çatışmalar, savaşlar bitmiş, Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştu. Türk milleti özlemini çektiği, hakkı olan hürriyete kavuşmuş, her ne kadar hudutlarında değişiklikler olmuşsa da bir yumruk gibi batıya uzanan Anadolu'da huzur içinde yaşamını sürdürmek hakkını kendi bileğinin gücü ile kazanmıştı.

Sene 1926... İzmir'de yerleşmiştik. Mubadil olarak hakkımızda yapılacak muamelelerin gelişmesini beklerken Buca'da mübadele ile aldığımız evimizde mutlu olmaya çalışıyorduk.

Mustafa Kemal dirayetli bir kumandan olarak vatani kurtarmış, güçlü bir devlet adamı olarak da Cumhuriyeti kurarak devlet yönetimini Büyük Millet Meclisine vermişti. Uzun yıllar Osmanlı idaresi ve padişahları ile yaptığımız mücadelede bunu istemiyor mu idik? İşte istediğimiz olmuştu. Bu gayeye belki İttihat ve Terakki olarak erişemedik, fakat millet olarak gücümüzü ortaya koymuş ve dünya ülkeleri arasında kendi kendini yöneten bir seviyeye gelmiştik. Atlattığımız badirelerden sonra huzur içinde yaşamak hakkını kazandığıma inandığım için İzmir'de iş tutmuşum. Ne varki ben ve ailemin çilesi henüz bit-

memiŝti. Nitekim 30 haziran günü her zamanki gibi Rıhtım Hanındaki yazıhaneme gidip mutemetliğini yklendiğim şirketin hesapları ile meşgul olurken İzmir Polis Müdürlüğü Kısım Adlı Reisi Mithat Bey odama girdi ve Polis Müdürü Azmi Beyin beni dairesine çağırđını söyledi.

Defterlerimi ve evrakımı toparlayıp derhal davete icabet edeceğimi söyledim. Neden çağırıldığımı bilmiyordum ve Mithat Bey de bir şey söylememiŝti, ben iŝlerimi tanzim edip hazır olduğumu söyleyerek yazıhaneden çıkarken Mithat Beyin durgun halini farkettim, fakat bir şey sormadım. İlk rastladığımız arabaya binerek müdüriyete doğru yola çıktık. Yolda Mithat Beyin sktuna daha fazla tahammül edemeyerek müdüriyete davet edilmemin sebebini sordum. Mithat Bey sakin bir ifade ile:

— Bilmiyorum, şimdilik davet edin diye emir aldık, dedi.

Bu arada davetin İstiklal Mahkemesi isteği üzerine yapıldığını da ifade etti. Yol boyunca düşündüm, İstiklal Mahkemesi ile ne gibi bir iliŝkim olabilirdi?

Mithat Bey Selanik İdadisinden talebem idi, fakat her şeye rağmen kendisinin fazla konuŝmayacađını biliyordum. Esasen vazifesi icabı buna imkn yoktu. Meseleyi kendi kendime halletmem gerekiyordu.

Emir İstiklal Mahkemesinden geldiğine göre davetimin o meşum suikast olayı ile ilgili olduğu kanaatine vardım. Benim bu suikast ile hiç ama hiç bir iliŝkim olmadığına göre neden beni çağırıyorlardı? Belki de bu konu ile iliŝkisi olup tevkif edilenler hakkında bazı suallere muhatap olacaktım... Böyle düşünerek iki saatten fazla mdriyette kalmayacağıma hükmettim. Esasen yazıhaneden ayrılırken de bir iki saate kadar dnebileceğimi düşünerek kasanın anahtarını ktibimiz Fikret (Belbez) veya Bedri Beye bırakmayı düŝünmedim.

Mdriyete varınca bizi doğru Azmi Beyin odasına aldılar. Bu defa çağırılmamanın sebebini Azmi Beyden öğrenmek istedim. Ne varki o da Mithat Bey gibi ketum davranıp bir şey

söylemiyordu. Sadece emir aldıklarını ve burada beklemem gerektiğini bildirdi. Kafamda binbir düşünce oturduğum iskemlenin üzerinde ihtimalleri sıralamaya başladım. Son aylardaki olayları ve hayatımı şöyle bir hafızamdan geçirdim. Bir türlü İstiklal Mahkemesi ile bir ilişki kuramadım. Saatler geçti, akşam oluyordu. Kimse konuşmuyor, Azmi Bey ve memurlar günlük işlerini yürütüyorlardı. Bir aralık Azmi Bey:

— Akşam oluyor, isterseniz evinize haber gönderelim, dedi.

Bu benim daha bir süre burada bekleyeceğim manasını taşıyordu. Her şeye rağmen eve haber vermeye lüzum olmadığını, onları telâşa düşürmenin doğru olmayacağını söyledim ve sessiz beklemeye devam ettim.

Bir aralık benim sınırlendiğimi ve sabırsızlandığımı anlamış olacak ki, Azmi Bey mahkeme heyetinin akşamdan sonra müdüriyete geleceğini bildirdi. Her ne kadar sakin olmaya ve buraya davet edilmemin herhangi bir kötü durumun zuhur etmeyeceğini kabullenmeye çalışıyorsam da tutumum ile düşüncelerim aynı paralelde yürümemiş olacak ki Azmi Bey arada bir başını kaldırıp bana bakıyor ve durumuma üzüldüğünü belirtiyordu. Mahkeme heyeti mi gelecekti, sorgu hâkimi mi gelecekti, kim gelecekte gelseydi de bu iş bitseydi. Ne soracaklarsa sorsunlar, geç de olsa eve otomobille dönebilirdim. Bu düşünceyi Azmi Bey'e belirttiğim zaman hiç sesini çıkartmadı.

Ne varki saat dokuz oldu... on oldu... ne gelen var ne giden. Bu bekleyiş süresi içinde odaya girip çıkan memurların Azmi Bey ile konuşmalarından kulağıma geldiği kadarı ile Küçük Talât Beyin, Doktor Nâzım Beyin, Galatalı Şevket Beyin tevkif edilerek ayrı ayrı odalara kapatıldıklarını öğrendim. Bu durum beni hayli sarstı ve anladım ki buraya alelade bilgi alınmak için davet edilmemiştim. Bir bit yeniği vardı bu işin altında. Ama ne olabilirdi? Bir süreden beri kimse ile temasım olmamıştı işimin dışında... Demek mühim bir zan ve töhmet altında bulunuyordum. Bu sonuca varmak beni fena halde üzdü, olacak

şey değildi doğrusu. Memleket için gayet zararlı bulduğum o haince suikast teşebbüsü ile ne gibi bir ilgi veya yakınlığım olabilirdi? Senelerden beri siyasetten elimi eteğimi çekmiştim. Memleket konularında bile eş dost ile konuşmuyordum. Siyaset benim için korkunç bir yaratık gibi olmuştu artık, âdeta iğreniyordum, öylesine kırılmış ve bıkmışım. On sekiz yaşımdan beri bu siyaset yüzünden rahat yüzü görmemişim. Yirmi iki yaşında İsviçre'ye gitmiş, üniversitedeki derslerimin dışında kalan zamanı Abdülhamit aleyhinde yayınlanan gazetelerde çalışmakla geçirmiştim. Gezmek, eğlenmek haram olmuştu bana. İsviçre'den döndükten sonra Selânik İdadisinde hocalık, hastahane ve mektep müdürlüklerinde geçmişti hayatım. Özetle meşrutiyetin ilanına kadar bin türlü tehlikeyi göze alarak memleket için çalışmışım. Zaman olur yirmi dört saat uyumaz, dinlenmezdim. Savaşlardan sonra her şey hallolmuş, hüriyet ilan edilmiş, benim için artık rahat bir hayat sürdürmek olanakları belirmişti. Hayatımı yeniden tanzim edecek, eşim ve oğlum ile mutlu olmaya çalışacaktım. Oysa felek bana başka oyunlar hazırlıyormuş, asıl gaileler bundan sonra başlayacakmış demek.

31 Mart olayı, irticalar, harpler, Balkan Savaşı, büyük Dünya Savaşının rezaletleri, milliyet esası üzerine kurulan cemiyet ve partiler, memleketi yıkmak için âdeta birbirleriyle yarışan muhalifler... bütün bu mücadeleler bugüne gelmek için mi idi... Ne zaman rahat edecektim... Arap, Ermeni, Rum, Bulgar, Sırp ve Arnavutların çıkardığı gaileler az geliyormuş gibi Hürriyet ve İtilaf namı altında kendi öz evlatları bile Türkiye düşmanları ile birleşerek memleketi hırpalamaya başladılar. Geceli gündüzlü çalışarak hissemeye düşeni yapmaya gayret ediyordum. Olmadık olaylarla karşılaştım, yoruldu, bıktım, fakat memleket için çalışmanın fedakârlığın sonu olmadığına inanmışım. Bütün bunlar yetmemiş gibi bir de Dünya Savaşına girmemiz bütün bu çetin mücadele yıllarında meşum bir bulut gibi üstümüze geldi, çöktü. Savaş yılları içinde geçirdiğim üzüntüleri, meşakkatleri

düşünüyorum da bütün bunlara nasıl tahammül ettiğime şaşırıyorum. Nasıl hasta olmadım, nasıl o hengâmede serseri bir kurşuna hedef olmadım hâlâ hayretteyim...

Arada bir içimi çeker şu harp iyi bir şekilde bitse de memleket kurtulsa derdim. O zaman artık her şeyden elimi eteğimi çekip siyaseti bir kenara itip huzur içinde yaşayayım, tanrı bunu bana nasip edecek mi acaba diyordum kendi kendime. Sağlığım bozulmuştu, sinir sistemim artık tam anlamı ile lâçka olmuştu, düşünemiyor, karar veremiyordum, âdeta sersemlemiştim. Savaş aleyhimize bitince dünya başıma yıkılmış gibi oldu. Beklemiyor değildik, fakat her an bir kurtuluş çaresi bulunacağı ümidi vardı içimde.

İstanbul'a giren işgal kuvvetlerini hatırlıyorum, ne feci bir durumdu, anlatılamaz. 16 mart 1920 tarihinde bu güzel şehrimizde artık düşman askerleri dolaşıyordu. Türk milletinin irade ve tahammülünü kırmak için tertiplenen oyunların sonu gelmiyordu. Azınlıkların yaptıkları bir yana, aramızdan çıkmış has-behas Türklerin düşman ile işbirliği kurarak vatandaşlarına reva gördüklerini unutmak imkânı var mı idi?

Bütün bunların yanısıra memleketin ileri gelenlerini hapsedilmeye atmak, Malta'ya sürmekteki gaye malûmdur. Türklerle son darbeyi vurup bütün ümitlerini yerle bir etmekte. Yüzyıllarca korku ile baktıkları, karşılaştıkları zaman boyun büküp selam durdukları Türkler şimdi ellerine düşmüştü. Yüzyıllardır bunu beklemişlerdi ve bunda muvaffak olunca akıllara sığmayan davranış ve kararlarla intikamlarını almaktan başka bir şey yapmamışlardı. Artık Türkiye'nin geleceğinden ümitlenmek imkânsız gibi geliyordu bana. Dünya zindan olmuştu sanki. Gece-leri uyumak için gözlerimi kaparken, «Allahım, diyordum, acaba bu memleketin kurtulma ümidi var mı hâlâ?»

O eski günler, o feci olaylar gözlerimin önünde bir sinema şeridi gibi geçiyordu. Şahıslar birbirini kovalıyor, olaylar bölüm bölüm onların arkasından geliyordu. İşgal kuvvetlerinin İ-

tanbul'da yaptıkları... Malta yolculuğu... O menhus İngiliz subaylarının bizlere reva gördüğü muamele, nereye gittiğimizi, ne için götürüldüğümüzü bilmeden saatleri, günleri saymak... Gemide herkes birbirine soruyor, her kelimededen bir mânâ çıkarmaya çalışıyordu. Yolculuk boyunca gemideki İngilizlerin bizlere alaycı bir eda ile bakmaları ciğerimize işliyordu.

Mondros limanına girdiğimizde hepimizi bir telaştır almıştı, burada mı bırakacaklardı bizleri? Önce burasının neresi olduğunu anlamak için tayfalara başvurmuştuk. Neden burada durmuştu gemi? İkmal mi yapacaktı, yoksa karar mı değişmişti? Biz bunları düşünürken bir subay gelip aramızdan on bir kişiyi ayırınca (ben de dahildim bu on bir kişiye) herkese bir sessizlik hâkim oluvermişti. Ne yapacaklardı bize, tabii ilk aklımıza gelen hakkımızda ve gıyabımızda verilmiş idam hükmünün burada infaz edileceği düşüncesi idi. Karaya çıkarıldık, kasabadan uzak bir yerde tel örgülerle çevrili bir nevi kamp yerine kapatılar hepimizi. Arkadaşlardan ayrılmak, ayrı bir muameleye tâbi tutulmak hem korkutmuş hem de yeis içinde bırakmıştı bizi. Kalabalık olmak, topluca bulunmak ne kadar kıymetliymiş meğerse. Gemi ayrılırken uzaktan içimizi çekerek seyretmiştik. Orada kalanları nereye götürüyorlardı acaba? Bizi yukarıda bahsettiğim kamp yerine kapattıktan sonra kafakafaya verip halimizin ne olacağını düşünürken bir yandan da gemide kalanların istikbali bizleri meşgul ediyordu. Bizi buradan geri gönderecekler de onları mı idam edeceklerdi? Meçhuller içinde yaşamının ne feci bir şey olduğunu anlamak için bizim geçirdiğimiz saatleri, günleri yaşamak gerekir.

Anlatmakla inandırmak imkânsızdır. Mondros'daki kamp yerinde binbaşı rütbesinde bir subay sabahları geliyor, sözde bizimle meşgul oluyordu. Önceleri çok kaba muamele etmişti bizlere. Ama zamanla davranışlarımız veya tutumumuz karşısında yumuşamıştı. Çoğunluğumuzun İngilizce bilmesi bu binbaşı ve diğer subaylarla bir yakınlık kurulmasına sebep oldu.

Zaman zaman geliyorlar, bizlerle hasbıhal ediyor hatta İngilizce gazeteler getiriyorlardı. O tarihlerde Mustafa Kemal Anadolu'da harekâta başlamıştı. Bir sabah binbaşı ile konuşurken, onunla beraber gelmiş bir başka subay bize Mustafa Kemal'in kim olduğunu ve Anadolu'da ne yapmak istediğini sormuştu. Ortaya atılan bu suale Sait Halim Paşa cevap verdi. Paşa lisanı münasiple Mustafa Kemal'in kim olduğunu, kişiliğini, askeri kıymetini ve halen Anadolu'da vatan için çarpışan kuvvetlerin başkomutanı olduğunu uzun uzun anlattı. İngilizler hayran hayran onu dinlemişlerdi. Sait Halim Paşa bu ilgiden de cesaret alarak Mustafa Kemal'in Türk ordusunun Çanakkale zaferinde baş rolü oynadığını anlatmaktan çekinmedi, onu övdü, kendisinin askeri bir deha olduğunu, Türk milletinin haleti ruhiyesini gayet iyi bildiğini, padişah ve etrafındakilerin tersine Anadolu'da yaşayan Türklerin Mustafa Kemal'den çok şeyler beklediğini, ona inandıklarını anlatmıştı. İngilizler aynı hayranlık içinde bu konuşmayı dinlemişlerdi. Garip değil mi Sait Halim Paşanın anlattıklarını biliyor ve fikirlerini paylaşıyorduk, fakat yine de biz bile onu derin bir huşu içinde dinlemiş ve o günden sonra Mustafa Kemal'e olan inancımız, bağlılığımız daha da güçlenmişti.

Mondros'da kaldığımız sürece ve Malta'da, Anadolu'da devam eden Kuvvai Milliye harekâtını dikkat ve heyecanla takip ediyorduk. Tabii elimizdeki olanaklar içinde, zira her istediğimiz anda vatanda neler olduğunu öğrenmek mümkün değildi. Ne yalan söyleyeyim, bütün bunlara rağmen geçmişin verdiği ürkeklik ile olacak İzmir'in, İstanbul'un, Adana'nın, Edirne'nin düşmandan alınıp, Türkiye'nin her türlü bağdan kurtulup özgür bir devlet olarak Avrupa büyük devletlerince tanınacağını, tahmin ve ümit edemiyordum. Cenabıhak memleketimin başına Gazi gibi bir kumandan, bir halaskar geçirerek Türklerin hayatını, namusunu kurtardı. Bu arada İngilizlerin elinden kurtulmam onların zulmünden uzak kalmam da onun sayesinde ol-

muştur. Bu bakımdan vatan ve milletimize yaptığının dışında şahsen kendisine medyunu şükranımdır. Onun hakkında başka türlü düşünmek için insanın ya deli ya da hain olması gerekir.

Düşmanın istilasından kurtulan memleketimde artık benim için başka bir arzu kalmamıştı. Bizim yapamadığımızı o yapmıştı. Bütün düşüncem ve gayem, rahat bir hayat sürmek ve o güne kadar ihmal ettiğim, huzur yüzü gösteremediğim ailemin saadeti için çalışmak ve onlarla mutlu olmaktı.

Nitekim öyle yaptım, siyaset ve entrikaların merkezi olan İstanbul'u terkedip İzmir'e geldim ve bir kenarda asude bir hayat sürebilmek için her şeyden uzak yaşamaya başladım.

Buca'daki evimde ve işyerimde çalışmaktan başımı kaldırdığım zaman ilk aklıma gelen yine memleketin durumu oluyordu. Gazetelerden ve dostlardan aldığım haberlerde Büyük Millet Meclisinde bir takım gruplar, fırkalar teşekkül ettiğini öğrendiğim zaman kalbimde garip bir acı hissediyordum. Katı bir muhalefetin memlekete verdiği zararları tecrübe ile görmüştüm. Vatani uğruna hayatını ortaya koyanlara rahat çalışmak imkânı tanımayanların işgüzarlığı ile koca Rumeli bir hamlede elden gitmişti. Ne çabuk unutuluyor böyle akıbetler... Bu memleket hiç mi huzur görmeyecekti?

Ben şahsen her şeyden uzak kalmak, hiçbir şeye karışmak kararını almıştım. Ailemin geçimi için yalnız ve yalnız tutacağım iş ile meşgul olmayı gaye edinmiştim kendime, artık her şey ailem içindi. Beni İzmir'de en çok ilgilendiren kayınvaldem ve mübadele işlerimizdi. Bu mesele halledildikten sonra elimize geçecek meblağ bizleri rahat rahat yaşatacak kadar olacaktı. Bu hayal ile içim rahatlıyor, hayatın tadını çıkartacağım için bir yandan hayaller kuruyor, beri taraftan da programlar yapıyordum. Her akşam Buca'daki evime erkenden gidiyor, ailemle rahat bir hayat sürdürüyordum. Kalabalıktan zevk almaz olmuştum, asude bir yaşantım olması için her çareye başvuruyordum. Buca'daki ahbaplık ettiğim kimseler sayıca pek az

dı. Yeni dost edinmeye, muhitimi genişletmeye hiç niyetim yoktu, evdekiler bana yetiyordu. İnzivadan hoşlanır olmuştum. Bu herhalde uzun yıllar yaşadığım zor ve heyecanlı günlerin tesiri olacaktı.

Son milletvekili seçiminde ben de adaylığımı koyabilirdim. Gazi Paşanın birkaç defa iltifatına mazhar olmuştum. Adaylığımın fırka tarafından reddedilmeyeceğine inanıyordum. Ne var ki siyaset beni o kadar yıldırılmış, yormuş ve yıpratmıştı ki yeniden aynı hayata dönmek içimden gelmiyordu. Bugüne kadar ne ailem ne ben bu siyaset yüzünden huzur nedir görmemiştik. Yaşım da elliye geçmişti artık, bu yaştan sonra dinlenmeye hakkım vardı zannederim. Ferit Paşa hükümeti zamanında ben Malta'da bulunuyordum. Sonradan öğrendim ki hafiyeler eşimin peşini bırakmamışlar, onu devamlı olarak tedirgin etmişler. Bu yüzden sinir hastası olmuş zavallı eşim. Yeni hayatımız için aldığımız kararlar onu da çok sevindirmişti. Bir şey söylemez, şikâyet etmezdi, fakat ben onun bunca sene benim yüzümden neler çektiğini gayet iyi biliyordum. Bu sebeple Buca'daki evde o da mutlu idi. O da benim gibi ileriye matuf programlar yapıyor, projeler hazırlıyordu. Benim en büyük zevkim Buca'daki evin bahçesinde çiçeklerle uğraşmaktı. Sabahları erken kalkar, basit bir bahçivan gibi eski elbiselerimi giyer, küçük bahçemde çalışırdım. İşten dönerken bir an önce bahçeme kavuşmak için treni sabırsızlıkla beklerdim. Yetiştirdiğim çiçekleri koparmaya kıyamazdım. Onları koparmak sanki öldürmektir benim için. Bu sebeple dalları üzerinde kurur giderlerdi:

Tevkif edildiğim andan bugüne kadar geçirdiğim bu hayat süresi gözlerimin önünde canlanıyordu. Bu tatlı hayal âleminde beni ayıranların bana bu hayatı reva görmelerine sebep ne olabilirdi? Neden beni tevkif ettiler? Nasıl olur da benim o güzel yaşamımı bozarlar, hayallerimi yıkarlardı... Felek bu karcık saadeti bana çok mu görmüştü? Kafamın içi bu sorularla dolup taşıyordu.

Esaretten dönüp tevkif edildiğim saate kadarki hayatımı şöyle bir hülâsa ediyorum da bu suallere bir türlü cevap bulamıyorum. Tevkif edilmeme sebep olacak hiçbir şey gelmiyordu aklıma. Ne kadar hafızamı yokladım, yordum da bir türlü işin içinden çıkamadım. Kafamı meşgul eden düşünceler sonunda hakkımda bir yanlışlık yapıldığı kanaati beni hâkim oluyordu. Sabırsızlıkla soruşturmayı bekliyordum. Bir başlasa ve sorsalar soracaklarını da ben de anlasam muhatap olduğum bu acı muamelelerin sebebini. Soruşturma sonunda beni serbest bırakacaklarına, benim bir günahım olmadığını anlayıp serbest bırakacaklarına öylesine inanıyordum ki... Bitse şu buhran, bitse de ben de evime gitsem o sıcak yuvada sevdiğilerimle hayal ettiğim hayatı yaşasam diyordum kendi kendime.

Ne varki tevkifimden hayli zaman geçtiği halde hâlâ kimse benimle görüşmemiş ve ben o sıkıntılı bekleyiş saatlerini yaşamaya devam etmişim.

İşte bu haleti ruhiye içinde İzmir Polis Müdüriyetinde üzüntülü günler geçirdim. Ne gelen vardı ne giden. Bu sessiz bekleyiş insanı çileden çıkarmaya yetiyordu. Nihayet üçüncü günün sabahı müdür Azmi Bey'in dili çözüldü ve bana:

— Yarın sevk olunacaksınız, hazırlanın, dedi.

Nereye gönderiliyordum? Nasıl gidecektim? Bu konulardaki sorularım cevapsız kaldı. Alelacele eşime bir tezkere yazdım ve birkaç takım çamaşır ile bir miktar para göndermesini istedim. Böylece bir gün daha geçti beklemekle. Gidecektim ama nereye? Ne için? Nasıl?..

Ertesi sabah saat yediyi çeyrek geçe kalkan bir trenle yola çıktık. Bu seyahatte yalnız değildim. Beraberimde Doktor Nâzım Bey, Küçük Talât, Galatalı Şevket ve gazete yazarlarından Arif Oruç Beylerle beş kişilik bir grup olmuştuk. Trende bizleri beraber oturtmadılar. Arif Beyle Şevket Beyi bir kompartımana, geri kalan üçümüzü de başka başka kompartımana yerleştirdiler. Her kompartımanda birisi sivil, diğeri resmi kıyafetli, iki-

şer polis vardı. Bu kadar tedbirin sebebi ne olabilirdi? Bir arada olmamızdan korkacak neleri vardı ki? Her ne hal ise beni düşündüren bu değildi, nereye gittiğimiz ve ne için gittiğimiz önem taşıyordu benim yönümden. Seyahat sırasında Ankara'ya gittiğimizi beraberimdeki memurlardan öğrendim. Pek konuşkan kişiler değillerdi ve galiba bunun için de emir almışlardı. Cuma akşamı Ankara'ya vardık ve aynı tertip ile önce Polis Müdürlüğüne, orada bir süre bekledikten sonra, Umumi Hapishaneye sevk edildik. Tabii ayrı ayrı odalara kapatılmıştık. İlk işim eşime bir telgraf çekmek oldu. Sağlığımın iyi olduğunu ve inşaallah kısa zaman sonra görüşeceğimizi bildiren telgrafımı jandarma subayı İsmail Hakkı Bey'e verdim.

İzmir'den ayrılırken yatmak için döşek ve battaniye almamıştım. Ne varki polis müdürü durumu öğrenmiş olacak bir döşekle bir yastık göndermiş. Karyolaya serip uzandım, dinlenmek için.

Benim bulunduğum oda hapishanenin cephe tarafına tesadüf etmişti. Pencereden baktığım zaman karşıda tarlalar ve güzel köşkler görünüyordu. Bu beni pek sevindirdi, zira hiç olmazsa seyredecek, oyalanacak bir imkân vardı elimde. Ankara'yı iyi bilmediğimden hangi semtte olduğumuzu kestirememiştim. Önümüzde bir tren yolu vardı ve her gün tren geçiyordu. Bu bile benim için bir eğlence olmuştu. Uzun uzun düşündükten sonra bunun Ankara - Sivas tren hattı olacağı kanaatine vardım. Tek başıma kaldığım bu odada her ne kadar kötü bir hapishane hücresi görünümü yoksa da yine de hapishane idi, genişliği ve uzunluğu beş adım olan bu odada yaşamak güzel bir şey değildi tabii. Bekleyiş devam ediyor ve ben beraberimde getirdiğim kitapları okumakla vakit geçiriyordum. Bu kitapları oğlum Turgut İzmir'de almıştı bana. Bir kısmını orada okumuştum, geri kalanları burada okumaya başladım.

Günlerden 6 temmuz 1926... Son kitabı bugün bitirdim. Bakalım başka kitap temin etmeme izin verilecek miydi? Ha-

pishane hayatını Malta'da tatmıştım ve oradaki hücrelerde nasıl yaşadığımı biliyordum ama, gelin görün ki insan kendi memleketinde, hele benim gibi bigünah olarak hapiste kalmak durumunda olunca çok daha acı çekiyor.

Buraya gelişimin ertesi sabahı mutadım olduğu gibi erken uyandım. Bulduğum odaya henüz alışmadığımdan her şey bana yabancı geliyordu. Kendimi hâlâ rüyada zannediyordum. Dünyada her şey aklıma gelirdi de böyle bir muameleye muhatap olacağımı düşünemezdim. Gün olmuş, bir Ermeni tedhişçinin kurşunu ile vurulacağımı düşünmüştüm; gün olmuş, karanlık zindanlara atılacağımı aklıma getirmiştım ama Mustafa Kemal Paşanın başkanlık ettiği bir Cumhuriyet idaresinde siyasi suçlu olarak hapsedileceğim aklımın ucundan bile geçmemişti. Hele itham edildiğim menfur bir suikast zanlısı olarak haphane köşelerine atılmak çok gücüme gitmişti. Ben, daha evvelce de anlatmaya çalıştığım gibi, siyasetle alâkamı kesmiş ve hayatımı, tamamen aileme vakfetmiş basit bir iş adamı olarak sürdürmeye gayret ederken ne kimsenin malında ne de canında gözüm olabilirdi. Bu noktadan hareket ederek haphaneye atılmama gösterilen sebep beni çileden çıkarmaya yetmişti. Eski günlerden tanıdığım, takdir ettiğim, sevdiğim ve memleketi büyük bir badireden kurtaran Mustafa Kemal'e karşı nasıl husumetim olabilirdi? Bizim hayalimizde yaşattığımız Türkiye'yi, hatta daha iyisini, o yaratmıştı. Bu gibi bir kimseye el kaldırılır mıydı?

Evinden işine, işinden evine giden, kalabalık yerlerden kaçınan, politikadan nefret eden bir kimsenin siyasi suçlu olarak tevkif ve hatta tecrit edilmesi aklımın kabul edemediği bir şeydi. Niçin tevkif edildiğimi anlayabilsem belki biraz olsun rahatlayacaktım. Sen şu kabahati yapmışsın, doğru mu? gibi bir suale muhatap olsam vereceğim izahat üzerine beni tevkif edenler hiç şüphe yokki hakkımda yanlış düşündüklerini anlayıp fikir değiştirecek ve beni serbest bırakacaklardı. Ama gelin gö-

rün ki ne bir sual, ne bir itham ve hapishane köşesinde hayat hükmünü sürüp gidiyordu... Demek ki hayat maceramda kader böyle bir olayı bana reva görecekmiş, alınıyazımış bu benim... İnsan hakikaten tedbirin değil, takdirin altında bir nesne imiş. Bu kuru kafa dünyada rahat görmeyecekmiş...

Neler gelmiyor aklıma... Buca'daki evim, eşim, oğlum Turgut, bahçem, çiçeklerim... hayalini kurduğum hayat... Mübadele işlerimiz yakında bitecekti. Elimize geçecek meblağ bütçemizi arzuladığımız şekilde ayarlamamıza yetecekti. Eşimde eski felâketlerin yadigârı olan ve onu rahatsız eden sinir hastalığını tedavi imkânını bulacaktım. Onu alıp Avrupa'ya götürecektim, en güçlü profesörlere tedavi ettirecek ve iyileşmesini sağlayacaktım.

Birkaç beyinsizin, serserinin, siyaset tellalının tevessül ettiği cinayet, hepimizin rahatını bozmuştu. Kim bilir benim gibi kaç günahsız bu işte suçlu durumuna düşecek, ıstırap çekecek, belki de hayatımı kaybedecekti. Hakikat elbette bir gün ortaya çıkacaktı, suçsuz ile suçlular belli olacaktı... Bundan başka tür-lüsü olması imkânsızdı. Cenabıhak'dan temenni edelim ki hakikat ışığının görünmesi gecikmesin...

9 temmuz 1926... Sabah mutadım vechile erken kalktım, odamı süpürdüm, yatağımı düzeltip kahvaltı olarak ne varsa yedikten sonra pencerenin önüne gelerek uzun uzun kırlara, tarlalara baktım, seyrettim... Yine dalmış, eski günlere dönmüştüm... Mütareke sıralarında Bekirağa Bölüğünde tutuklu bulunduğumuz günlerde idi. Mahkemei fevkaladenin emri ile beni tecrit etmişlerdi. İngilizler her şeyden şüphelendiklerinden kapılarımızın önüne kendi askerlerinden nöbetçi koymuşlardı. Ne gariptir ki o zaman hiç sıkılmamıştım. Bütün yapılanlar bana gayet normal geliyordu. Çektiğim eziyetler beni kırmıyordu, karşımdakiler düşmanlarımdı... Milletimin, vatanımın düşmanları... En kötü davranışları bile beni incitmemişti. Düşmandan ne beklenirdi, lütuf, insaniyet beklenmezdi ya... Fakat düşman yerine konmak, kendi memleketinde kendi vatandaşlarım tarafın-

dan düşmanmışım gibi muamele görmek... bundan ağır bir ceza olabileceğine inanamıyorum...

Şöyle bir düşündüm, şimdi herkes benim için ne diyecekti? Beni yakından tanıyanlar bir yanlışlık yapıldığına inanacaklardı, fakat diğerleri? Yani beni iyi tanımayan veya sevmeyenler... Gözlerimi kapadığım zaman yüzlerini görüyor gibi oluyordum... Benim için, bu ne kadar nankör ve ahlâksız adammış, demeyecekler miydi? Memleketin iyiye gitmesi için uğraştığımı söyleyip şimdi de bunun tersini, yani hainlik yapıyor diye konuşmayacaklar mıydı? İşte beni kahreden de bu idi...

10 temmuz 1926... Bu sabah biraz geç uyandım. Moral bozukluğunun verdiği yorgunluktan olacak, yataktan kalkmak istemiyordu canım. Her sabahki gibi gözlerimi açtığımda kendimi Buca'daki evimde bulacağımı, bugüne kadar geçen sürede yaşadıklarımın bir rüya olduğunu ve uyanınca bu rüyanın biteceğini zannederdim... Ama yine aynı çıplak duvarlar, tren yoluna bakan pencere... tarlalar... kırlar...

Ne varki bu yalnızlığa yavaş yavaş alışmaya başlamıştım. Bu sabah içimde garip bir ferahlık var... Yarın yeni bir hafta başlıyor dedim kendi kendime ve bu yeni haftanın bana yenilikler getireceği hissi doğdu içimde. Belki günlerden beri beklediklerim gelecek ve bana sual soracaklar, ben de bu küçük hapisane odasındaki bulunuşumun sebebini öğrenecektim. Bizleri buraya herhalde keyif için tıkmadılar... Bir şeyler olacaktı, olmalıydı...

Okunacak, daha doğrusu okumadığım kitap kalmadı. Geçen gün nöbetçi subaya verdiğim kitabı bana iade etti... Günlerden cuma olduğundan (o tarihlerde hafta tatili cuma günü idi) dışarıdan kitap aldırma imkânım da yoktu. Esasen bu sessiz esaret uzayacak olursa kitap mı dayanırdı insana. Başka bir meşgale bulmak gerekiyordu. Pasiyans açmak geldi aklıma, Malta'da yaptığım gibi. Oysa çarşıda iskambil kâğıdı satan dükânlar da kapalı idi. Hapishane görevlisi cumartesi günü bula-

cağını söyledi. Yapılacak bir şey yoktu. Düşünmek, kara kara düşünmekten başka. Teselliyi evvelce okuduğum bir kitabı tekrar okumakta buldum.

Trenin düdük sesi geldi kulağıma, hemen pencerenin önüne gittim. Bu bir yolcu treni idi. Pencerelelere üşüşen yolcular mendil sallıyorlardı. Civarımızda küçük bir istasyon olması gerekirdi, tren orada duruyor ve yolcuları selametlemeye gelenler oluyordu. Her sabah geçen trenler bu istasyonda durmuyordu. Belki de ben farkına varamamıştım, zira pencereden bakarken genellikle dalgın oluyordum, düşüncelerle dolu kafamda tren büyük yer tutmuyordu, bu sebeple duruyor mu, durmuyor mu diye hiç ilgilenmemiştim. Bu sabahki özel bir tarifeye dahil olan bir tenezzüh treni idi herhalde. Yakın bir yere kadar gidecek ve akşama dönecekti...

Tatil günü olduğundan hapishanede sessizlik vardı. Kori-dorlarda her günkü gürültü yoktu, konuşmalar, ayak sesleri durmuştu sanki. Bir olayın arifesindeki sessizlik gibi garip bir durgunluk hâkimdi ortalığa. Karşımızdaki dükkânlar kapalı, yol tenha, yük arabaları ve kamyonlardan eser yoktu... Arada bir otomobil geçiyor, bu sessizliği bozuyordu... Saat 10.45. İkinci bir tren daha geldi istasyona. Bu da banliyö treni olacak ki bir süre durdu. İnen binenleri görmüyor, fakat seslerini hafif de olsa duyuyordum. Lokomotifin nefes darlığı çeken bir hasta gibi zorlanan soluması benim için eğlence oluyordu. Çocukların neden tren oyununu sevdiklerini şimdi daha iyi anladım. Tren, gitmekti... bir yere ulaşmaktı... ben de gitmek istiyordum... Beni bekleyenleri bulmak, onlarla sarmaşdolaş olmak, hasretimi gidermek istiyordum. Bir gün bu trenlerden birisine binecek miydim acaba? Ama ters istikamette giden bir trene... Biraz evvel geçen tren bu defa aksi yönde ama bomboş olarak geri döndü. Bugün bir buçuk, iki saatte bir tren geçiyor, sonra dönüyordu. Nereye kadar gidiyordu bunlar? Muhakkak bir mesire yeri olacaktı o civarda. Saatler ilerledikçe tren yolu kena-

rından sıra sıra insanlar geçiyordu. Ekseriyeti kadın ve çocuktü. Bu da düşüncelerimin doğru olduğunu ispat ediyordu. Kadın ve çocuklar böyle tatil günü ancak kırlara eğlenmeye giderlerdi. Çoğunun ellerinde küçük sepet ve paketler vardı. Kızlarda yiyeceklerini götürüyor olacaktardı. Cuma tatilinden ve güzel havadan yararlanmak için gezmeye çıkmışlardı. Pencereden onları seyrederken bana bakmamalarına üzüldüm. İçimde bir his bana bakmalarını istiyordu. Neden? Bilmiyorum ama bana bakmamaları gücüme gitmişti. Bakacak olurlarsa sanki benim burada günahsız bir tutuklu olduğumu anlayacaklardı... Ne olacaktı anlarırsa, kimseden merhamet istemiyordum... ama gelin görün ki böylesine günlerce yapayalnız yaşadktan sonra galiba biraz alâka istiyor insan... bu alâka seni tanımayanlardan gelse bile... Demek bu insancıl bir ihtiyaçtı... Onlardan birisi olduğumu ispat, toplumdan kopmadığımı belirtmek ihtiyacı olacak. Oysa hakikat tamamen tersi idi bu düşüncelerimin, zira şu anda beni toplumdaki alıp koparmış, bir hücreye tıkmışlardı... Hak-kım yoktu onlar gibi istediğim yere gitmeye, onlar gibi konuşup gülmeye... Küskünlük geldi içime, çekildim pencerenin önünden. Şimdi küçük hücremde bir aşağı bir yukarı dolaşıyor, beton zemini adımlıyordum. Öylesine otomatikleşiyor ki insan, bir ara yürüdüğümü unutuyordum. Daha doğrusu bedeni hareketler anlam taşımaz oluyor... Pencereden kapıya beş adım, kapıdan pencereye beş adım... Belki de yüzlerce metre yol alıyordum bu küçücük odada ama ne yorgunluk duyuyor, ne de durmak ihtiyacı vardı. Yürüyor, yürüyor, yürüyordum. Pencere omuz hizasını aşyordu. Her defasında başımı kaldırıp bakıyordum dışarı, fakat ne gördüğümün farkında değildim. Beynimî dolduran düşünceler sanki bir perde gibi önlüyordu görüntüleri. Bir aralık zemindeki betonun çatlaklıklarına basmamak için özel gayret sarfettiğimi farkettim. Oysa bilmeden, yani şuuraltında yapıyordum bunu. Beş adım kapıya kadar, beş adım pencereye... Her çatlak bir uçurum gibi geliyordu bana ve bu uç-

ruma düşmemek için olacak dikkatle athıyordum çatlakların üzerinden...

Ne kadar yürüdüm bilemiyorum ama bir aralık kafamdaki boşluk bir sinema şeridi gibi koptu... Yatağımın üzerine uzandım ve dinlemeye başladım etrafımı saran sessizliği. Acaba yandaki hücrelerde kimler vardı, ne yapıyorlardı?.. Onlar da benim gibi pencereden trenleri mi seyrediyorlardı? Duvara vurup onlarla temas etmek isteği geldi içime. Evvela yumruğumla hafif hafif vurdum ve bir süre bekledim. Ses yok, tekrar vurdum, bekledim, yine ses yok. Duvar taş olduğundan sesin öte tarafa geçmesi güçlü, daha sert bir şeyle vurmak gerekiyordu. Kalktım, ayakkabımı çıkarttım ve topuğu ile kısa ve hafif birkaç kere vurdum taşlara. Bir yandan da korkuyordum gardiyanlar duyar diye... Bekledim, bir cevap gelecek diye, tekrar vurdum... tekrar tekrar ama nafile... Cevap yoktu... ya duymuyorlardı veya kimse yoktu duvarın öte tarafında. Ümitsizce kalktım, diğer yan duvara gittim. Bir süre kulağımı taşa dayayıp bekledim belki bir ses gelir diye, sonra biraz evvelki gibi ayakkabımın topuğu ile vurdum...

Yaptığımın ne kadar komik olduğunu ancak o zaman farkettim. Kim işitecek, kim cevap verecekti bana. İşitilse bile cevap olarak duyacağım birkaç darbe ne anlam taşıyacaktı... Ama dedim ya, insan yalnızlıktan kurtulmak istiyor, bu kurtuluş bir pabuç topuğunun sesi bile olsa duymak istiyor onu...

Gayri ihtiyari pencereimin önüne geldim. Buradan dışarıdaki insanları görebiliyordum, bu da bir avantajdı yalnızlığı unutmak için.

Akşam üzeri hava birdenbire karardı, uzaktan gök gürültüleri gelmeye başlamıştı. Zamanla bu gürültüler yaklaştı, hava daha da karardı ve rüzgârla beraber yağmur başladı. Pencere-min camına çarpan su damlalarının sesi hoşuma gitmişti. Ne varki dışarıdakiler benim gibi memnun değillerdi yağmurdan; zira güzel bir günde koşuştukları kırlardan şimdi ters istikamette

telaşla yürüyorlardı. İyi başlamıştı gün onlar için, ama tabiat kötü bir oyun oynamıştı. Bu kaçışan insanları seyretmek beni hayli oyaladı. Sabahın güneşli seması şimdi kapkara olmuştu ve cuma gezisine çıkanlar asık suratlarıyla evlerinin yolunu tutmuşlardı. Hepsisi de hafif giyinmişlerdi, nasıl tahmin ederlerdi havanın bozacağını? Günlük güneşlik bir sabahtan sonra kimin aklına gelirdi yağmur, fırtına... Onları seyreder ve düşünürken İzmir'de polis müdürlüğüne davetim geldi aklıma. Bana birisi tevkif edilmemden birkaç dakika evvel, «Senden şüphe ediyorlar, seni tevkif edecekler» deseydi kakkahalarla gülerdim ona. Oysa başımın üstünde ne kara bulutlar varmış da ben farkında değilmişim. Ben biçare, vicdanından emin, davranışlarından emin, işimden evime, evimden işime gidip geliyordum...

Rüzgâr ve yağmur yarım saat kadar sürdü ve fırtına geldiği gibi birdenbire gitti. Ortalık yine ışıldadı, berrak bir mavirenk hâkim oldu kırların üzerindeki gökte...

İki gündür ses seda yok ortalıkta. Fırtınayı bekleyen bir sessizlik hâkimdi hapishaneye. Oturdum bir mektup yazdım çşime. Kim bilir ne kadar üzülmüyordu benim durumuma. Ne çilekeş kadınmiş meğerse, talihsizlik onun da yakasını bir türlü bırakmıyordu. Oysa, bir aralık huzur içinde bir hayat için o kadar ümitliydik ki... Mübadele işi bitecek ve özlediğimiz hayatı yaşamak imkânını bulacaktık. Hayli uğraşmıştık o işler için, zira resmi dairelerde muamele istendiği gibi yürüyemiyordu. Teşkilatın daha birçok noksanı vardı ve her defasında bir pürüz çıkıyordu bütün iyi niyetlere rağmen. Ama sonuna gelmiştik, evrak tamamdı, noksanlar giderilmişti. Sağolsun kayınbiraderim çok uğraşmıştı bu işler için. Bize verilecek yerler bile tesbit edilmişti... Hepimiz seviniyorduk, zira bütün aile rahat edecekti mübadele işi bittiğinde. Muamele geliştikçe hayal gücümüzde genişliyor olacak ki ortaya çıkan bir pürüz halledildiği zaman neticeye yaklaştığımızı inanıyor ve başlıyorduk programlar yapmaya. Ben şahsen çalışmayı bırakacaktım. Evde, eşim ve

Turgut'un işleri ile ilgilenecek, bahçemde çiçeklerimle uğraşacaktım. Tek atlı bir araba almayı tasarlamıştık. Bu araba ile sabahları kırlara, bağlara gidecek, gezecektik.

**

Dün akşam subaylardan birisi bana bir roman getirdi. Okuyorum, yazarı kim bilmeden, düşünmeden okuyorum... En güzel oyalanma kitap okumak oluyor benim için. Beri yandan hademelerden birisiyle aldirttiğim iskambil kâğıtları ile pasiyans açmaya da başladım. Bu garip bir hastalık haline geliyor insanda. Çıksa, çıktı diye memnun oluyor başka bir niyet tutup yeniden açıyorsunuz, çıkmasa çıkmadı diye kızıp yeni baştan kâğıtları sıralıyorsunuz... Tükenmek bilmeyen günlerde okumak ve kâğıt açmak kadar içimi kemiren başka bir tutku da o yağmurlu gün ilk defa tecrübe ettiğim komşu hücrelerdekililerle temas kurmak oldu. Bütün teşebbüslerim neticesiz kalmasına rağmen nedense tekrarlıyorum duvarla konuşmayı. Şimdi madeni para ile vurmayı denedim. Maden taş üzerinde daha keskin bir ses çıkıyor. Duyulması ihtimali daha çok ama gelin görün ki ne pabucumun topuğu, ne madeni para duvardan bir cevap almama yaramadı... Oysa konuşmak öylesine yoğun bir ihtiyaç ki... Muhatabımı seçmek aklıma bile gelmiyor ama konuşmak istiyorum, birşeyler söylemek anlatmak, dinlemek, dertleşmek...

Gardiyan veya hademelerden birisinin gelip hatırımı sorması bile benim için bir nimet oluyor. Lafı uzatmak istiyorum ama itiraf etmek gerekir ki onlar için benimle konuşmak hiç de cazip değildi. Kim bilir kaç kişi benim gibi onlarla konuşmak istiyor, dertlerini anlatıyor ve bir teselli bekliyordu. Bıkmış olmaları gerekirdi mahkûmları dinlemekten. Genellikle suçsuz olduklarını anlatırlardı herhalde ve kabahati başkasına atarlardı. Aynı şeyleri dinlemek ve cevap vermek, kapının ötesinde olup istediklerini yapabilen, istedikleri yere gidebilenler için sıkıcı olmaktan kurtulamazdı.

13 temmuz 1926...

Bitmek bilmiyor günler... akşamı iple çekiyorum, uyumak, unutmak için... Dün akşam nihayet bir hadise oldu, o katılan sessizlik ve yalnızlık duvarında bir delik açıldı. Evet, doktor geldi ve hatırımı sorduktan sonra bir rahatsızlığım olup olmadığını öğrenmek istedi. Sağlığım yerindeydi ama konuşmak için bir şeyler uydurdum, sualler sordum, onu konuşturdum. Neden-se uyukum kaçmıştı bir akşam önce, sonra başımda bir ağırlık hissetmişim. Bu iki basit olayı mübalağa ederek anlattım doktora, sanki önemli bir hastalığım varmış gibi meraklı davran-dım ve söyleyeceklerini büyük önem verir gibi dikkatle dinle-meye çalıştım. Anladı mı bu oyunumu bilemiyorum ama ben rahatladım, tatlı bir huzur geldi içime. Doktor gittikten sonra kendimi bir Amerika seyahatinde o büyük vapurlardan birisinde tasavvur ettim. Her taraf masmavi deniz, dalgalar birbirini ko-valıyor... serin temiz bir hava teneffüs ediyorum. Kimseyle ko-nuşmak istemiyorum, yalnızlığa hasretmişim gibi vapurun gü-vertesinde kimsenin bulunmamasını hayalimde gerçekleştirdim. Gök mavi, deniz mavi, bu mavilikleri güçlendiren beyaz, pamuk gibi beyaz, köpükler, bulutlar... On sekiz günden beri ailem-den uzaktaydım, bu garip transatlantikte, o sevdiğimi söylediğim iğrenç yalnızlıkta yaşıyorum... Nasıllardı acaba? Eşim, oğlum Turgut... ne yapıyorlar, ne düşünüyorlar?.....

Kendimi toparladığım zaman ilk aklıma gelen bir mektup yazmak, beynimi kemiren sualleri sıralamak, onlardan haber istemek oldu... Oooff Tanrım, daha ne kadar sürecek bu ha-yat... Bazı romanlarda, hikâyelerde günahsız insanların hapsedil-diklerini, hatta mahkûm edildiklerini okurdum. Böyle kimsele-rin yazarın hayalinde yaşadığına inanır ve her hapishaneye gi-renin muhakkak bir suçu olması gerektiğini düşünürdüm. Suç-suz kimselerin tutuklanamayacağına öylesine inanırdım ki söy-ledikleri zaman gülmem gelirdi. Adalete inancım büyüktü, hangi

yönetim altında olursa olsun suçsuz bir insanı hapsedmenin vicdanlara sığmayacağını savunurdum.

Gelin görün ki bugün ne kadar aldandığımı görüyorum. Meğerse hiçbir suçu olmayan, hattâ suç diye ileri sürülen olayların aleyhinde olan kimseler bile tutuklanır, hapishanelere atılır ve toplumdan tecrit edilebilirmiş. Ne varki bir haksızlık yapılsa bile bildiğim kadarı ile tutuklanan kişi sorguya çekilir, hakkında ileri sürülen ithamlar incelenir ve üç dört gün içinde bir karara varılırdı, varılması gerekirdi. Hapse atılan kimse kendisine yöneltilen suçu bilir, savunmasını yapar, sonunda suçu işlediği ortaya çıkarsa cezasını görür, aksi halde serbest bırakılırdı. Böyle olması gerekirdi. Oysa ben bütün bu imkânlardan yoksun bir hapishane köşesinde bekliyordum.

Akşam üstü bir subay geldi ve paraya ihtiyacım olup olmadığını sordu. Bugünlük paraya ihtiyacım olmadığını söyledim, o ısrarla bir haftalık para ihtiyacımı hapishane müdürlüğünden almam gerektiğini bildirdi. Para dağıtımı haftada bir defa yapılırmış ve sıramı atlısam gelecek haftayı beklemem gerekiyormuş. Bu durum karşısında subay ile beraber müdüriyete çıktım. Kısa bir bekleyişten sonra emanet olarak kalan paramdan on lira aldım. Ne yapacaktım bu parayı? Dört duvar arasında düşüncelerim ve aile hasreti ile kıvranırken para gözümde hiçbir kıymet ifade etmiyordu.

Odama döndükten bir süre sonra koridorda konuşmalar olduğunu farkettim. Konuşanlardan birisinin sesini Cavit Beyin sesine benzettim. Demek İzmir Polis Müdürlüğünde tutuklananlar buraya nakledilmişlerdi. Zira hapishane otomobilinin her gün birkaç sefer gidip gelmesinden şüpheleniyordum. Yeni getirilenlerin yanı sıra bazılarını mahkemeye götürüp getiriyor olacaklardı.

Bana hâlâ sıra gelmemiştii, ne zaman yargıç önüne çıkacak ve suçumun ne olduğunu anlayıp kendimi savunacaktım? Yok-

sa bana hiç mi sıra gelmeyecek, burâda daha günlerce bekleyecek mi idim?

Buna ihtimal vermiyordum, nasıl olsa beni de çağıracaklar ve durumum meydana çıkacaktı. Benim suçlu olduğuma inansalar bile bana savunma hakkı tanınmaları lâzımdı, başka türlü olamazdı:

İstiklal Mahkemesi hâlâ İzmir'de miydi, yoksa Ankara'ya nakledilmiş miydi? Hiçbir şeyden haberim yoktu, esasen beni yıpratana da bu kararsızlık değil miydi?.. Okuyacak kitabım da kalmamıştı, yeni kitaplar aldırma istiyordum. Gardiyan yemek getirmek için sefertasımı almaya geldiğinde bir kâğıt parçası üzerine ismini yazdığım bir cebir kitabını kütüphaneden satın almasını istedim ve para verdim. Cebir kitabı istememin sebebi vardı. Hikâye ve romanlar bitiyordu, cebir kitabında bulunan meseleleri hal ile uğraşırsam belki zamanın geçtiğini pek farketmez, daha çok ve kolay oyalanırdım.

Günün birkaç saatini pencereden kırları, tarlaları seyretmekle geçiriyordum. Yeşillikler arasındaki çiçekler beni çok etkiliyordu. Bir bakıma onlar da benim gibi bir yere bağlı, kılmıdamadan ancak etraflarını seyrederek yaşıyorlardı. Pencere-min yakınındaki otlar arasında çıkan her yeni çiçek benim için yeni bir olay oluyordu. Onu uzun uzun seyrediyor, içimden onunla konuşuyordum. Bazılarına isim taktığım da oluyordu. Oradan geçen bir çocuğun bu çiçeklerden birisini koparıp yoması beni etkiliyordu, acıyordum çiçeğe. Pencereden önüme serilen kısım şehrin kenar mahallelerinden birisi olacaktı. Sabahları otlamaya giden inekler geçiyordu buradan. Bu ineklerin arkasından giden köylü çocukları seyretmek benim için ayrı bir eğlence oluyordu. Aralarında konuşmaları, şakalaşmaları, güttükleri ineklere ellerindeki sopalarla arada bir dokunup sürüden ayrılmamalarını sağlamaya çalışmaları beni oyalıyordu. Bu arada dikkatimi çeken bir olay da bu çocukların ineklerin arkasından giderken zaman zaman eğilip yerden bir şeyler alarak

sırtlarındaki teneke kabın içine atmaları idi. Ne topluyor olabilirlerdi? Ne idi yerden alıp teneke kutuya attıkları? Bunu birkaç gün sonra öğrendim. Meğerse inekleri güden çocuklar —ki bunların çoğunluğu kızlardı— yerde kurumuş inek tezeklerini topluyorlarmış. Ankara civarında o tarihlerde hiçbir orman yoktu, bu sebeple kış mevsiminde yakacak bulmak köylüler için büyük bir mesele idi ve işte çocukların topladıkları tezek onlara ısınmak için faydalı oluyormuş. Fakir köylüler bu tezekleri yakarak ısınıyorlarmış. Çocukların bu davranışı hoşuma gitti ve bana Almanya'da geçirdiğim günlerin bazı olaylarını hatırlattı. Orada hiçbir şey israf edilmezdi. Çöp tenekeleri ayrı ayrı idi, kemikler ayrı bir kaba, sebze ve kâğıt parçaları ayrı kaba atılırdı ve bunları fabrikalara satarlardı.

17 temmuz 1926...

Yine dört gün aynı monoton tempo içinde geçti. Yemek yemek, kitap okumak, pasiyans açmak, pencereden kırları seyretmek ve bir aşağı bir yukarı dolaşmak. Yandaki odalarda kimler vardı? Onlar da benim gibi sıkıntılı bir hayat sürüyorlardı herhalde... Bir bakımdan kader birliği yaptığıma inandığım bu kimselerin kimlikleri hakkında hiç bilgim yoktu. Oysa onlarla tanışmak, konuşmak isterdim.

Dün Hatice'den, bugün de Turgut'tan mektup aldım. Hepsini iyilermiş, benim için en güzel teselli bu mektuplar oluyor. Hepsini tekrar tekrar okuyor ve geceleri onlarla imişim gibi hayal kuruyorum. Tabii her mektup alışımda vakit geçirmeden cevap yetiştiriyorum. Yazmak, onlarla konuşmak gibi geliyor bana, esasen mektuplarımın çoğu birçok sual, sonra da onların sorduklarına cevaptan ibaretti. Ben mektup yazarken İstiklal Mahkemesi azalarından Kılıç Ali Bey geldi. Hapishanedekileri ziyaret ederken bana da uğramış. Elimi sıktı ve samimi bir ifade ile konuştu. Aramızda şöyle bir muhavere geçti:

— Bu hal nedir beyefendi?

O sakın bir eda ile cevap verdi:

— Olur böyle şeyler Mithat Bey, dedi. İnkılapçılar için ehemmiyeti olmaz böyle şeylerin, bunlar gelip geçici şeyler...

— Bizim artık inkılapçılığımız kalmadı...

O, yine sakın «Bir kaza» dedi.

— Hakikaten bir kaza, diye cevap verdim. Bana baktı ve gülümsedi. Onun bu davranışından cesaret alarak sordum:

— Ne kadar devam edecek acaba beyefendi?

— Yakındır... teşekkül ediyor...

Ayağa kalktı, fazla konuşmak istemediği belliydi. Kapıya doğru yürüdü, durdu arkasına döndü ve bana:

— Refikanızdan mektup vardı, almışsınızdır herhalde, dedi ve odamdan çıktı.

Bir süre Kılıç Ali Beyin arkasından kapanan kapıya baktım ve bir gün benim de bu kapıdan çıkacağımı ve geri dönmeyeceğimi düşündüm. Ne demek istemişti «Yakında teşekkül ediyor» cümlesi ile? Teşekkül etmekte olanın ne olduğunu iyice kavrayamadım. Acaba mahkeme mi teşekkül ediyor demek istemişti. Oysa mahkeme esasen teşekkül etmişti. Herhalde mahkeme işe başlıyor manasında kullanmıştı bu cümleyi.

Tuhaf değil mi bana hâlâ inkılapçı diye hitap ediyorlar ve bilmiyorlar ki o ruh bende tamamen ölmüştü... Onun heyecanını artık duymaz olmuşum... Ama gelin bunları onlara anlatın. İçimdeki ezikliği onlara ifade imkânsızdı tabii. Ben nerede, inkılap nerede... Artık içimde sakın ve mütevazı bir ruh yaşıyordu. Ailemle beraber olmak... Onların saadetini teminden başka bir arzum ve düşüncem kalmamıştı...

Bugün, tutuklandığımdan beri tam yirmi iki gün geçmişti, yarın perşembe... Belki önümüzdeki hafta sıra bana gelir, ne olarsa olur, ben de aileme kavuşurum...

21 temmuz 1926...

Düşüncelere dalmış bizimkilerin ne yaptıklarını hayal ederken kapım açıldı ve bir jandarma görüldü. Bana hazırlanmamı, mahkemeye gideceğimi söyledi. Bu haber bende şok tesiri yap-

mıştı... Beklediğim saat artık geldi diye garip bir sevinç kapladı içimi. Telaş ile hazırlandım ve jandarmanın eşliğinde yürüyerek kapının önünde bekleyen otomobile bindim. Benimle beraber otomobilde bir subay ve bir polis memuru vardı. Kısa bir yolculuktan sonra otomobil durdu. Yol boyunca neler düşündüğümü şu anda hatırlamama imkân yok, kafamda o kadar karışık düşünceler vardı ki, bunları sıraya koymak, tarihlendirmek imkânsız. Beraberimde subay olduğu halde İstiklal Mahkemesi kalem odalarından birisine götürüldüm. Mahkeme reisi Kılıç Ali Bey yanıma geldi. Elimi sıktı, her zamanki sakin edası ile konuştu. Benim tutuklanma sebebimin Mustafa Kemal Paşaya yapılan suikast teşebbüsü ile alâkalı olduğunu söyledi. Şaşkınlığım son haddine varmıştı. Her şeyi beklerdim ama böyle bir itham karşısında kalacağım aklımın ucundan geçmezdi. İçimden, «Demek Cenabı Hak onun da aklını başından almış» dedim. Zira aklı yerinde olan bir kimsenin benim böyle bir suikaste katılacağımı nasıl düşünebilirdi?

Tutuklanmam üzerine ailemin çok müteessir olduğunu, Buca Belediye Reisi Mehmet Ali Bey'in durumu aileme ilettiğini ilâve etti. Bunun üzerine kendisinin aileme haber göndererek hakkımda teminat verdiğini, üzülmemeleri için her şeyi yaptığını söyledi. Kendisine teşekkür ettim. Bu konuşmadan bir süre sonra bir müstantik (sorgu hakimi) tarafından ifadem alındı. Verdiğim cevaplar kaydedildi. Bu soruşturma tam dört saat sürdü. Öğleyin ara vererek yemek yedik.

Muhatap olduğum sorular, genellikle sekiz on yıl öncesine aitti. Selânik'te İttihat ve Terakki Cemiyetinin nasıl kurulduğu, Birinci Dünya Harbine nasıl girildiği, Almanlar ve Avusturyalılarla nasıl ve ne surette işbirliği anlaşması yapıldığı, kurulan şirketler ve İktisat Bankası hakkında ardı arkası kesilmeyen suallere muhatap oldum. Bu arada, mütarekeden evvel Talât Paşa ve diğerlerinin memleketi ne suretle terk ettiklerini sordular, daha sonra Terakkiperver Fırkasının İzmir'deki girişimleri ve Rah-

mi Beyin bu fırka adayı olarak görevlendirildiği vakit benim de siyasi bir faaliyette bulunup bulunmadığım hakkında bilgi istediler. Tabii bütün bu sualleri en doğru şekilde cevaplandırdım. Yalnız hafızamın zayıf olması sebebiyle (son zamanlarda evimdeki hizmetçinin bile ismini unutmuştum) on yıl önceki olaylar hakkında istenilen bilgiyi ancak hatırlayabildiklerim kadarı ile cevaplandırmam beni hayli üzdü. Bu noktalara onların da takıldığını görerek kendilerini tatmin edememiş olduğumu farkettim. Bu durumun hakkımda verecekleri karara etki yapacağını düşünerek üzüldüm.

Akşam üzeri soruşturma bittikten sonra yine bir otomobile bindirilerek hapisaneye götürüldüm. Mahkeme binasından ayrılmazdan önce beni götürmekle vazifeli Şükrü Bey ismindeki subayı çağıran Ali Bey hapisanede bana daha temiz ve daha havadar bir odanın verilmesini hapisane müdürüne söylemesini tembih etti. Kendisine teşekkür ettim. Şahsıma gösterilen bu yakan ilgi beni etkilemiş, aynı zamanda akıbetim hakkında ümitlendirmişti.

Sorulanlar hakkında uzun uzun düşündüğümde meselenin iki aşamada incelendiği kanısına vardım. Birinci Dünya Harbinden mütarekeye kadar, daha doğrusu barış muahedesinin Lozan'da imzalanmasıyla Büyük Millet Meclisinde kabulüne kadar olanlarla genel af ilanından bugüne kadar cereyan eden meseleler idi. Odamda daha rahat bir şekilde olayları hatırlamak ve incelemek imkânını bulmuştum. Mütarekeden sonra kurulan olağanüstü mahkemeler, İtilaf devletlerinin emri ve baskıları altında durumu incelemek zorunda oldukları ve istedikleri şekilde muhakemeyi değiştirebildikleri halde bizleri Malta'ya sürgün etmekten başka bir şey yapamamışlardı. Esasen bir suç bahis konusu olsa idi bile, Büyük Millet Meclisinin çıkardığı genel af üzerine önceki olaylar bu af içine girerdi. Maksat Birinci Dünya Harbi sırasında yapılan işlerin muhakemesi olsa idi, daha birçok kimsenin tutuklanması gerekirdi. Benim durumu-

ma gelince... Genel af ilanından çok zaman önce siyasi hayattan çekilerek ve mümkün olduğu kadar siyaset ile uğraşanlardan uzak kalarak İzmir'de âdeta münzevi bir hayat sürdürdüğüm ve bunun aksini ispatlayacak hiçbir şey olmadığından suçsuzluğum hakkında hâkimlerin vicdanında herhangi bir tereddüt mevcut olmaması gerekirdi. Dikkatimi çeken bir nokta da soruşturma esnasında Terakkiperver Fırkasının kuruluş ve faaliyetleri hakkında ısrarla durulmuş olması idi.

Otomobil ile kısa da olsa yaptığım yolculuk günlerden beri bünyeme hâkim olan hareketsizliği atmam bakımından faydalı olmuştu. Hapishanedeki odama döndüğüm zaman kendimi daha zinde hissetmiş ve o gece rahat bir şekilde uyumuştum.

Ertesi sabah şehirden birşey isteyip istemediğimi öğrenmek üzere gardiyan kapımı açıp girdiği zaman ben henüz yataktan kalkmamıştım. Gardiyana karyolamın bazı kısımlarının kopmuş olduğunu, bu sebeple rahat yatamadığımı söyleyerek çarşıdan bir miktar kalın ip almasını söyledim. Ne varki hapishaneye ip sokulmazmış, bu sebeple istediğimi yapamayacağını söyledi. Bunun üzerine subay beye karyolamın değiştirilmesini istediğimi bildirmesini rica ettim. «Değiştirsinler veya tamir ettirsinler» dedim.

O gün hapishanede bir değişiklik olmuştu. Mahmut ismindeki gardiyan koridorun köşesinde oturur, ya ortalığı süpürür veya memurların çay kahve isteklerini yerine getirir, yemeklerini ısıtır, odalarının sularını doldururdu. Velhasıl her gün sabah akşama kadar Mahmut aşağı, Mahmut yukarı çağrıldığını duyardım. İşte bu Mahmut, sabah odamın kapısını vurarak çay isteyip istemediğimi sordu. İzmir'den Ankara'ya getirildiğimde derhal Emniyet Müdürlüğüne sevk edilmişim. Orada Polis Müdürü Dilaver Bey bana bir kahve ikram etmişti. İşte o günden bu güne kadar ne bir çay ne bir kahve içmişim.

Gardiyanın bu teklifine çok sevindim desem yeridir. Mahmut Efendinin sırtını sıvazladıktan sonra, «Teşekkür ederim

Mahmut Efendi, beni düşünmen çok hoşuma gitti» dedim ve mahcup nazarlarla başını öne eğen gardiyana bir değil, iki bardak çay getirmesini, zira uzun süredir çay içmediğimi söyledim. Mahmut bir şeyler mırıldanarak gitti. Ne dediğini anlamadım ama kendisine gösterdiğim yakınlıktan memnun olduğunu belirtmek istemişti herhalde. Kısa bir bekleyişten sonra gardiyan elinde iki fincan çay ile geldi. Kahvaltımı kendim hazırlamıştım. İlk kadeh çayı tereyağlı ekmekle bitirdim, sonra bir sigara yakarak ikinci kadehi yudumladım. Uzun süre mahkum kalmış olmamdan ileri gelen bir zevkle içtiğim bu iki kadeh çayın hatırasını unutamam. Çay bittikten sonra yatağıma uzandım ve sigaramın dumanını tavana doğru üfleyerek düşünceye daldım. İnsanoğlu zaman zaman en basit şeylerle mutlu olabiliyordu demek, zira şu anda içimde tatlı bir rahavet vardı ve kendimi mutlu hissediyordum. Uzun süre tavana doğru yükselen sigaramın dumanını seyrettim. Bu orada geçirdiğim sıkıntılı günleri unutmuştum sanki ve Mahmut Efendinin bundan böyle bana arada bir getireceği çay veya kahvenin hayali ile gözlerimi kapadım. Bir an kendimi İzmir’de evimin bahçesinde ve sevdiklerimle beraber buldum. Onları görmüyordum ama hissediyordum. Soruşturmaların sonucu beni tahliye edeceklerine öylesine inanmıştım ki burada geçireceğim birkaç günün artık kıymeti yoktu benim için. Hayat birdenbire değişmiş, mutlu günlerin kokusu burnumu gıcıklamaya başlamıştı...

26 temmuz 1926...

Dün olduğu gibi bugün de öğleden evvel kumandan Hakkı Bey ziyaretime geldi. Hal ve hatır sordu, istediklerimi yerine getireceğini ve karyolamı değiştireceğini söyledi. Mahmut dün akşam üstü bana bir çay daha getirmişti, bu sabah da getirdi. Demek artık âdet olmuştu çay servisi, buna çok sevindim. Biraz önce kapının aralığından bir mektup atıldı. Hemen aldım ve telâşla okumaya başladım. Hatice Hanımdan geliyordu. Benim mektuplarımı almışlar. Herkes iyi imiş, bütün eksikleri benim-

şim. Çocuk gibi sevindim. Hatice mektubunun bir cümlesinde şöyle diyordu: «... Senin hiçbir şeyle alâkan olmadığını biliyorum. Bunu onların da bilmesi benim için büyük bir sevinç olacak. Kalbim müsterih şimdi. Yakında görüşeceğimiz ümidi içinde seni bekliyorum.»

Evet bu ümit bende de var ve samimi bir huzur içinde bekliyorum tahliye edileceğim günü. Ne varki mahkemeye ait işlemler bir türlü bitmiyordu. Bugün de hapisshanede bulunan tutuklulardan ikisini mahkemeye götürdüler. Herhalde ifadelelerini almak için olacak. Esasen ifade alınması bittikten sonra mahkeme safhasının başlaması gerekir. Mahkemenin ne kadar süreceğini tahmin etmek imkânsızdı. Ne olursa olsun beraat edeceğime inanıyordum, zira hiçbir kabahatım ve yolsuz davranışım olmamıştı. Benim hakkımda başka türlü bir karar alamazlardı. Bu huzur içinde olmama rağmen buradan ne zaman çıkacağımı bilmemek beni üzüyordu. Daha ne kadar devam edecekti bu hayat? Kendimi kemik hastalığına tutulmuş ve bütün vücudu alçıya alınmış bir hasta gibi görüyordum. Böyle bir hasta nasıl kımıldayamaz, istediği gibi hareket edemezse ben de öyleydim. Hiçbir suçum olmadığı halde burada yaşamaya zorlanmam bana kaderin bir cilvesi gibi geliyordu. Ne kabahatim vardı da tanrı bana bu hayatı reva görmüştü? Buradan çıkıncaya kadar sabırla beklemeliydim, yapacak başka bir şey yoktu. İşte her akşam uyumadan önce Cenabı Hak'tan tahliye edilinceye kadar bana sabır ve sağlık ihsan buyurması için dua ediyordum.

NİHAYET HÜRRIYETİME KAVUŞUYORUM

Akşamüstü kumandan tekrar odama geldi ve karyolamın tamiri için emir verdiğini söyleyip biraz sonra gelecek gardiyan ile tamir için atelyeye götürüleceğini bildirdi. Nitekim birkaç

dakika sonra Mahmut Efendi geldi ve karyolayı sırtladığı gibi götürdü. Biz biraz hasbıhal ettik kumandanla. Bana karşı son derece nazik davranıyor, arada bir isteğim olup olmadığını soruyordu. Hakkı Bey benimle vedalaşıp odamdan çıkarken gardiyan tamir edilmiş olan karyolanı getirdi ve kendi eliyle yerine koyup döşeyimi yaydı, battaniyeyi katladı.

Bu güler yüzlü adamı sevmeye başlamıştım. Odamdan çıkarken başka bir isteğim olup olmadığını sordu. Kendisine bir lira bahşis vererek, şimdilik hiçbir şeye ihtiyacım olmadığını söyleyip gösterdiği ilgiye teşekkür ettim.

Günler günleri kovaladı... İlk soruşturmadan sonra hapis-hane hayatımda büyük değişiklikler olmuştu. Benim sıram geldikçe çağrılıyor ve otomobille, ilk gün olduğu gibi, götürülüp getiriliyordum. Benim sıram geldikçe diyorum zira benden başkaları da vardı ve onlar da benim gibi otomobille gidip geliyorlardı. Ne varki onların kim olduklarını ve soruşturmalarının hangi yönde cereyan ettiğini bilmiyordum.

İzmir'den getirildiğimden bu yana çektiğim ıstırap beni biraz bencil yapmış olacak, kendimden başkasını düşünemiyordum. Doğrusu da bu idi, zira kimlerin soruşturmaya götürüldüğü, bunların ne gibi suçlarla itham edildiklerini bilmiyordum. Bu durumda kendimden başkasını düşünmeme imkân var mıydı?

Soruşturmaların cereyanı hergün ümitlerimin artmasına sebep oluyordu, zira her defasında odama döndükten sonra bana karşı muamelenin lehime değiştiğini farketmekteydim.

Kaç gün devam etti, kaç defa sorguya çekildim tamamen hatırlayamıyorum ama, sonunu unutmama imkân olmadığını söylemek isterim, zira suçsuzluğum meydana çıkmış ve bir gün bana serbest olduğum bildirilerek evime dönebileceğim haberi verilmişti.

Bu hadiseyi anlatmak imkânlarına sahip değilim. Bunu anlatabilmem için ya çok güçlü bir edebiyatçı veya filozof olmam

gerekirdi. Günlerce süren hapis hayatı, sevdiklerimden uzak ve tek başıma yaşamak mecburiyeti, geleceğim hakkında hissettiğim endişe bunun neticesi olarak evde beni bekleyenlerin çektiği ıstırabı düşünmek, sorgular, ithamlar... Sonra, evet sonra karşımda daima beni korkutan bir ciddiyetle sualleri sıralayan, verdiğim her cevaptan sonra başını sallayıp, kaşlarını kaldıran, belki de vazife icabı asık suratlı insanın o gün bana gülümseyerek «Serbestsiniz» demesi ile o anda hayatımın değişmesi... Anlatılacak şey değildir bunlar, bunu anlayabilmek için o hayatı, o korkuyu, o heyecanı yaşamak, sonra da o mütebessim simanın dudaklarından dökülen «SERBESTSİNİZ» kelimesini işitmek lâzım. Bugün hafızamın zayıf olmasına seviniyorum, zira o günleri değil yaşamak, hatırlamak bile korkunç bir şey...

İzmir'e dönüşüm bir bayram havası yaratmıştı evde. Herkes sevinçli, herkes memnundu. Bu mutluluk yalnız evdeki-lerde değildi, konu komşu, dost arkadaş velhasıl beni sevenler âdeta kuyruğa girmişlerdi. Oğlum Turgut ve eşimle buluşmam romanlardaki sahnelere benzemişti. İlk gün fazla birşey konuşmadık. Hepimiz susuyor, birbirimize bakıyor, hatta ağlaşıyoruz. Ankara'da hapishanede iken her ne kadar eninde sonunda suçsuz olduğumun meydana çıkacağına inanıyorsam da içimdeki korku beni bir kurt gibi kemiriyordu. O tarihlerde kim vurduya gitmek işten bile değildi. Birkaç yalan, birkaç iftira beni içinden çıkılmaz bir boşluğa sürükleyebilirdi. Bunu hissediyor, hatta biliyordum. Kendi kendime bile itiraf etmekten çekindiğim bu ihtimal, âdeta hayatımı karartmıştı. İzmir'de başlayan İstiklal Mahkemesi safahati hakkında kesin bilgi alamamakla beraber konuştuğum kimselerin ifadelerinden, hatta beni korumakla mükellef kimselerin davranış ve tavırlarından işlerin ne kadar ciddi olduğunu hissediyordum. Ne olsa İttihat Terakki'nin iktidardan düşmesini takip eden günlerde yaşadığımız azap, yalan, tezvîr insanoğlunun nelere tevessül edebileceği hakkında bilgi sahibi olmama imkân vermişti. Bir bakımdan bu konularda tecrübe

sahibi olmuştum. Sonra Malta'daki esaret günlerimiz... Memleketeye döndüğüm zamanki durum ve şartlar... Benim çektiğim ıstırapın bir eşine belki de daha ağırına benden uzak kaldıkları günlerde eşim ve oğlumun muhatap olduğu muhakkaktı. Benim ne olduğumu, bana ne yaptıklarını bilmeden, benden haber almadan yaşamanın verdiği ıstırapı takdir etmemek imkânsızdı. Onlar da benim suçsuz olduğumu biliyor ve inanıyorlardı, fakat gelin görün ki o tarihte memleket içinde olup bitenler ve tabii İstiklal Mahkemesi safahatı hakkında benden fazla bilgi sahibi olmaları, hakkımda verilecek kararın lehimde olması ihtimalini zayıflatıyordu onlar için.

Bu yolda onlara hak veriyordum ve evime kavuştuğum günlerde ilk heyecan geçtikten sonra mahkemenin devamı esnasında olup bitenleri öğrendiğim zaman benim için ne kadar korktuklarını daha iyi anlamıştım.

Ziyarettime gelen dostlarım ve benim okumam için oğlum Turgut'un sakladığı gazetelerden öğrendiklerim beni hayret ve dehşete düşürmüştü. Günlerce dinledim ve okudum İstiklal Mahkemeleri safahatini ve bugün şu satırları yazarken dahi tüyletim ürperiyor hatırladıkça.

Tutukluluk hayatım süresince benim dışımda cereyan eden olayları özetlemekte fayda görüyorum.

İstiklal Mahkemelerinde süren davaları ikiye ayırmak mümkündür. İzmir suikasti ile ilgili hadiseler ve kişiler, Cumhuriyetin ilanından sonra cereyan eden politik olaylar ve bunlarla alâkalı olan kimseler. Ben ikinci grupta mütalaa ediliyordum.

Suikast ile ilgili dava evvela yukarıdaki ikinci grup olarak isimlendirdiğim bölümü de içine almıştı, ne var ki sonradan davalıları ikiye ayırıp bizlerin muhakemesini Ankara'ya almışlardı. Böylece İzmir'deki İstiklal Mahkemesi'nde haklarında dava açılanlar arasında şu isimler olduğunu öğrendim: İzmir Mebusu Şükrü Bey, İstanbul Mebusu İsmail Canbolat, Lazistan sabık Mebusu Ziya Hurşit Bey, Saruhan Mebusu Halis Turgut

Bey, Erzurum Mebusu Rüştü Bey, Trabzon eski mebusu Hafız Mehmet Bey, Baytar Albay emeklisi Rasim Bey, Sarı Efe diye tanınan Edip Bey, Çopur lâkabı ile tanınan Hilmi Bey, eski Ankara Valisi Abdülkadir Bey, sonra Kara Kemal, Laz İsmail, Gürcü Mustafa, Sürmeneli Vahap Bey, Erzincan Mebusu İhsan Bey, eski Ardahan Mebusu Hilmi Bey, eski Maliye Nazırı Cavid Bey, eski Sivas Mebusu Selahaddin Bey, eski İzmir Valisi Rahmi Bey, İstanbul Mebusu Rauf Bey, eski İstanbul Mebusu Doktor Adnan Bey, Ordu Mebusu Faik Bey, Saruhan Mebusu Abidin Bey, Sabit Halet, Feridun Fikri, Kâmil Zeki, Besim Necati, Bekir Sami, Münir Hüsrav Beyler, Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Cafer Tayyar, Mersinli Cemal ve Refet Paşalar, eski Erzurum Mebusu Necati, Ahmet Nafiz, Torbalılı Emin, Trabzonlu Naciye Nimet, Sürmeneli Keleş Mehmet, Bahçıvan İdris, Mustafa oğlu Şakir Çavuş, ihtiyat zabitlerinden Bahaddin, Giritli Hüseyin oğlu Mustafa.

Görüldüğü gibi hayli kalabalık bir sanık kafilesi çıkmıştı mahkeme huzuruna.

Mahkeme Reisi Ali Bey (Ali Çetinkaya, namı diğer Kel Ali) teker teker karşısına çağırdığı bu kimseler arasında suçsuzluğu aşikâr olanlar da vardı. Bu arada yargıç önünde suçunu fütursuzca itiraf eden Ziya Hurşit'in soğukkanlılığı ve olayları kesin bir lisanla anlatması bütün dikkati üzerine çekmişti. Zira Hurşit'in suikasti nasıl tertiplediklerini, kimlerin bu işe karıştığını ve hadiselerin nasıl geliştiği yolunda verdiği bilgi herkesi hayrete düşürmüştü. Mahkeme Reisliğinin Ali Çetinkaya'ya verilmesi ayrıca dikkati çekmişti. Zira Ali Çetinkaya Millet Meclisinde Milli Mücadele kahramanlarından Halit Paşayı tabanca ile vurarak öldüren kimseydi. Böylece duruşmaların ne kadar amansız olacağı peşinen belliydi.

Bu mahkemenin enteresan olayları arasında suçunu itiraf edenlerle bazı inkârcıların yüzleştirilmeleri olmuştu. Nitekim suçsuz olduğunu ısrarla söyleyen Şükrü Bey ile Sarı Efe Edip

ve Rasim Beylerin yüzleştirilmesi bu davanın nirengi noktalarından birisini teşkil etmişti. Edip ve Rasim Beyler hadiseleri tarih ve saatleriyle anlattıkça Ali Bey, şükrü Beyin yüzüne bakıyor ve acı acı gülümsüyordu. Ne varki şükrü Bey herşey ayan beyan meydana olmasına rağmen ithamları ısrarla reddetmiş ve hakkında söylenenlerin hakikatle ilgisi olmadığını iddia etmekten vazgeçmemiş.

Mahkeme safahatının enteresan olaylarından birisi de paşaların konuşmaları ve haklarında verilen kararlar olmuş.

27 haziran günü başlayan mahkeme, 12 temmuz tarihinde sona ermiş ve 13 temmuz 1926'da karar okunmuştur.

Mahkemenin verdiği kararlar şöyle idi: İzmir Mebusu şükrü, Saruhan Mebusu Halis Turgut, İstanbul Mebusu İsmail Canbolat, Erzurum Mebusu Rüştü, eski Lazistan Mebusu Ziya Hurşit, eski Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, Sarı Efe Edip, Çopur Hilmi, Rasim, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, eski Ankara Valisi Abdülkadir, Kara Kemal ve Saruhan Mebusu Abidin Beylerin idamına; Sürmeneli Vahap'ın on yıl kalebentlik ve sürgün edilmesine. Bu arada idam cezasına çarptırılan on beş kişiden Abdülkadir ve Kara Kemal memleket dışında bulduklarından karar gıyaplarında verilmiştir. Beraatlerine karar verilenler de şunlardı: Ordu Mebusu Faik Bey, Mebus Sabit Bey, Halet, Feridun Fikri, Kâmil Zeki, Bekir Sami, Besim Necati, Münir Hüseyin Beylerle Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Cafer Tayyar, Refet ve Mersinli Cemal Paşalar, Erzurum Mebusu Necati, Mebus Ahmet Bey, Nafiz Bey, Torbalılı Emin, Trabzonlu Naciye Nimet, Sürmeneli Keleş Mehmet, Bahçivan İdris, Mustafa oğlu şakir, Bahaddin ve Giritli Hüseyin oğlu Mustafa.

Yapılacak milletvekili seçimleri için hazırlıklar devam ediyordu. Yeni devrenin milletvekilleri arasında yepyeni simalar görüleceği kulaktan kulağa dolaşıyordu. Cumhuriyet Halk Partisi'nde müthiş bir faaliyet göze çarpıyordu. Seçimler yapılacaktı, fakat itiraf edelim Meclise gireceklerin bir kısmı Mustafa Kemal'in daha doğrusu Atatürk'ün istediği kimseler olacaktı. Pek genç olan Türkiye Cumhuriyetinde bu gibi davranışlar normal karşılanıyordu. Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbinden sonra memleket arzulanan şekilde örgütlenememişti, bunu gayet iyi bilen Atatürk zorunluymdu bu gibi davranışları benimsemeye.

Ankara'da durum Atatürk ve İnönü'nün gözüne girenlerin Meclise de gireceği merkezinde idi. Partiden kuvvetli teminat alanlar hummalı bir telâş ve çalışma temposu içindeydiler.

Ben uzun süreden beri politika ile alâkamı kestiğimden, kimlerin mebus olacağını değil araştırmak, merak dahi etmiyordum. Hele benim mebus seçilmem aklımın ucundan bile geçmiyordu. Nereden, kimin aklına gelecekti beni mebus seçmek? Kendim düşünmüyordum ki başkaları düşünsün.

İşte bu günlerin birinde, yanılmıyorsam şubat ayı idi, eski mücadele arkadaşım İhsan Namık Poroy bir sabah bizim eve geldi. Kendisi hem şehir meclisinde aza, hem de Halk Partisinde ikinci seçmenlerin arasında idi. Dereden tepeden konuştuktan sonra sözü ne yapıp yapıp milletvekili seçimine getirdi. Kendisinin İstanbul'dan bağımsız milletvekili seçileceğini söyledikten sonra:

— Arkadaşlarla görüştük, dedi, bana Mithat Şükrü namzetliğini koyacak olursa hepimiz reylerimizi ona veririz diyorlar, Mithat düşünmeden bu teklifi kabul et ve derhal adaylığını koy...

Bir gün, bir an bile düşünmediğim milletvekilliği konusunda bana anlattıklarından sonra derhal reddettim arkadaşlarımın

yaptığı teklifi. Bunca yıldır politika hayatından uzak kalan bir insan için böyle bir teklifi kabul etmek anlamsız bir şeydi. Gülerek kendisine:

— Oturduğum yerde beni bırakın, durup dururken başımı derde sokmayın, dedim.

Fakat İhsan Namık Poroy mazeret olarak ileri sürdüklerini birer birer reddediyor ve teklifi kabul etmem için direniyordu:

— Henüz memlekete ve hükümete hizmet edecek bir yaşta, çok şükür şuurun da yerinde. Tecrübelerinden neden istifade etmesin...

O konuştuğunda benim de mukavemetim gevşemeye başlamıştı. Böylesine sevdiğim ve inandığım bir kimsenin ısrarına daha fazla karşı koyamadım ve teklifi ancak bir şartla kabul edeceğimi söyledim. Şartımın ne olduğunu sordu. Atatürk'ün onayını almalarını, aksi halde istediklerini yapamayacağımı söyledim. Onun onayı olmadan bütün imkânlar müsait olsa dahi milletvekilliğine talip olmayacağımı kati bir lisanla anlattım. İhsan Namık Bey şartımın makûl olduğunu kabul etti ve bana:

— Pekâlâ, dedi, prensip olarak teklifi kabul et, işin üst tarafını bana bırak...

İhsan Namık Poroy, benden ayrılır ayrılmaz doğru gidip İskân Umum Müdürü Hacı Mehmet Beyi bulmuş. Durumu ona anlatmış. Hacı Mehmet Bey, Atatürk'ün yakından sevdiği ve saydığı bir kimseydi. Sofrasından onu ayırmazdı, sık sık yanına çağırır, onunla dertleşir, haşbıhal eder, şakalaşır, iltifatlarda bulunurdu. Mehmet Bey, Poroy'un haberinden memnun olduğunu söylemiş ve durumu Atatürk'e iletceğini belirterek şöyle demiş:

— Sen merak etme, ben Paşaya hemen söyler ve muvafakatini alırım. Mithat Beye git söyle, bu işi olmuş bilin...

Bu benim için büyük önem taşıyan bir şeydi. Zira İttihat ve Terakki'den sonra tekrar politikaya atılmak aklımın ucundan geçmemişti. Kendimi bu gibi işlerden artık uzak tutmam gerektiği düşüncesine kaptırılmış, hatta memlekete yararlı olamayaca-

ğına inanmıştım. Ne var ki İhsan Namık Bey ve Hacı Mehmet Beyin hakkımda böylesine içtenlikle davranmaları bende büyük etki yaptı. Âdeta hayata yeniden başlamış gibi olmuştum.

Seçimlerden bir gün evveldi, gece yarısından az sonra Nu-ruosmaniye'deki evimizin civarında oturan Atatürk'ün eski ya-verlerinden Cevat Abbas'ın evinden birisi koşarak gelip bizim kapıyı çaldı. O sırada radyoya düşkün olan oğlum Turgut'tan başka kimse uyanık değildi evde. Turgut kapıyı açıp gelen adam-la konuştuktan sonra gelip beni uyandırdı. Cevat Abbas'ın gön-derdiği adam şu haberi getirmişti: Dolmabahçe Sarayından Ce-vat Abbas Beylere telefon edilmiş ve birisinin beni bulup Ata-türk'ün çağırıldığını ve sarayda beni beklediğini söylemesi isten-miş. Biraz sonra saraydan gönderilecek bir araba ile derhal Dolmabahçe'ye gitmem gerektiğini söyleyen adamı savdıktan sonra hemen giyinmeye başladım. Bir yandan da düşünüyordum, gece yarısı beni saraya çağırılmalarının sebebi ne olabilirdi? Çok mu acela bir şey olmuştu ki böyle apartopar oraya gitmem ist-eniyordu...

Fazla düşünmeye vaktim olmadı, zira çeketimi giyerken ka-pıda bir otomobilin durduğunu duydum. Beni almaya gelmiş-lerdi. Dolmabahçe'ye vardığımızda yukarı salona çıkmam ge-rektiğini söylediler. Merdivenleri telâş ile çıkarken aklıma gel-meyen şey yoktu. Benim gibi hayatı mücadele, politika ve esa-rette geçen bir kimse için olayları görüş açısı değişik oluyordu.

Her ne hal ise yukarıdaki salona girdiğimde gördüm ki ortaya kurulan sofrada Atatürk, arkadaşlarıyla beraber sohbet ediyor. Beni görünce ayağa kalktı ve boynuma sarılıp yanakla-rımdan öptü. Sonra yanındaki iskemleyi işaret ederek beni oturt-tu ve şöyle konuştu:

— Mithat Şükrü Bey, hoşgeldin, seni aramızda görmek istedik...

Sonra etrafta koşuşan garsonlara hitaben:

— Beyefendiye servis yapın, dedi.

Ben karnımın tok olduğunu söyleyince yemek yiyeli çok zaman olduğunu, herşeye rağmen birşeyler atıştırabileceğimi belirtirken, «Canım, dedi, şöyle bir hesaplırsak beş saat evvel yemek yemiş olmanız gerekir, yedikleriniz hazm olmuştur.» Bunları söyledikten sonra dolu bir kadeh rakıyı önüme sürdü, kendi kadehini kaldırdı ve «Şerefe» dedi. Tabii herkes gibi ben de ona uydum ve kadehimi kaldırıp «Şerefinize Efendim» deyip içtim. Böylece gecenin geç saatinde birkaç kadeh rakıyı devirmek işten bile olmadı. O sofrada ona uymamak imkân mı vardı?..

Atatürk çok neşeliydi, bir aralık sözü seçimlere getirdi ve bana dönerek:

— Mithat Bey, sana İstanbul'dan müstakil mebusluk teklif etmişler, doğru mu? dedi. Şöyle bir yutkundum ve sakin olmaya çalışarak:

— Evet Paşam, dedim, sağolsun arkadaşlar bana bu teveccühü gösterdiler... Lâkin kendilerine de bildirdim tekliflerini kabul etmem için bir şartım var...

Şöyle yüzüme baktı, kaşlarını çattı ve bekledi konuşayım diye, ben devam ettim:

— Evet, bir şartım var, sizin muvafakatinizi almadan...

Lâfımı bitirmeme zaman bırakmadı:

— Biliyorum, biliyorum... Hukukumuz çok eskidir... İstanbul'dan müstakil mebusluk için açılan yere bizim Refet (Bele) namzetliğini koysun bakalım ne yapacak. Ben senin için Sivas'ı düşündüm, orada da müstakil bir mebusluk var münhal... Ne dersin, Sivas'a şimdi bir telgraf çektireyim mi?

Teklif o kadar tepeden inme olmuştu ki ne cevap vereceğimi bilemedim. Ben sustukça Atatürk sinirlenir gibi oldu ve sabırsızlığımı belirten bir eda ile konuştu:

— Haydi canım çabuk karar ver.

Başımı eğerek, «Siz nasıl münasip görürseniz» dedim. Atatürk bunun üzerine yanındakilerden birisine derhal bir kâğıt

kalem getirmelerini söyledi ve istedikleri geldiğinde kalemi bana vermelerini söyleyerek:

— Haydi ben söyleyeyim sen yaz, dedi.

Ne varki ben evden acele ile çıkarken gözlüklerimi unutmuşum.

— Af buyrun, dedim, Paşam gözlüklerimi evde unutmuşum telâşla, özür dilerim.

Bunun üzerine Atatürk yatak odasında yatağının başucundaki çekmeceye bulunan gözlüğünün getirilmesini emretti. Ne var ki gözlüğün gelmesini beklemeyen yanındakilerden birisine şu satırları yazdırdı:

«Ben İttihat ve Terakki Kâtibi Umumisi idim, memleketime hizmette kusur etmedim. Bu defa Atatürk'ün bana olan güvenine dayanarak, Sivas müstakil mebusluğuna namzetliğimi koyuyorum. Lâzım gelen muamelenin ifasını rica ederim.»

Telgraf yazıldıktan sonra o tarihte partinin kâtibi umumisi olan Recep Peker'e şu emri verdi:

— Şimdi merkeze git, Sivas parti teşkilatını bul, Mithat Şükrü'nün müstakil mebusluğunu temin ettir. Şayet bir aksilik çıkarsa Sivas intihabatını feshedeceğimi söylemeyi de unutma.

Recep Peker telgrafı çektirmek ve telefonla Sivas parti merkeziyle görüşmek üzere Dolmabahçe Sarayından henüz ayrılmıştı ki Atatürk, Salih Bozok'u yanına çağırıp şu talimatı verdi:

— Sen de arkasından koş, gidip bir yerde uyuyakalır belki, neticeyi almadan eve dönmesin...

O sırada yatak odasından gözlüğü getirdiler. Atatürk bana uzatarak «Bak bakalım uyacak mı?» dedi. Aldım denedim, garip bir tesadüf gözlüğün camları benim gözlükleriminkinin aynı, veya çok yakını idi. Gayet iyi görüyordum. Durumu kendisine söylediğimde, gülerək:

— Uyar tabii, aynı düşünceden olanlar aynı şeyi görür... Al, gözlük senin olsun, rahat edersin, üst kısmında cam bulun-

madığından uzağa bakarken rahat edersin, çıkartmak icap etmez, dedi ve gözlüğü bana hediye etti.

Atatürk'ün hakkımda gösterdiği bu yakın alâka beni çok mütehasıs etmişti. Kadehimi ağır ağır yudumlarken gayri ihtiyari gözlerim yaşardı.

O bendeki bu ruh haletini farketmiş olacak ki dikkatleri benden uzaklaştırmak için birdenbire İsmet Paşayı hatırlayarak yanındakilere sordu:

— İsmet nasıl acaba?

— Ateşi düştü, daha iyice, cevabını verdiler.

İsmet İnönü, bir gün önce bayat karides yemiş, midesini bozmuş ve ateşlenerek Dolmabahçe Sarayında üst katta kendisine ayrılan bir odada yatıyormuş. Bu konuşmadan sonra Atatürk, birden ayağa kalktı ve bana dönerek:

— Haydi gel, seni İsmet Paşaya götürüyüm...

Bu vakitsiz ziyaretin sebebini düşünmeye vaktim yoktu, o yürümeye başlamıştı, hemen kalkıp takip ettim. Tabii benimle beraber diğer misafirler de geldi. Atatürk önde biz arkadan üst kata çıktık.

İsmet İnönü, Atatürk'ün kendisini ziyaret edeceğini öğrenmiş olacak, odaya girdiğimizde kendisini yatağın içinde oturur bulduk.

Atatürk, onun yanına giderek:

— Nasılsın İsmet? Bak sana kimi getirdim, dedi ve sonra beni işaret ederek, Mithat Şükrü'yü mebus yapıyoruz, nasıl memnun oldun mu?

İnönü şaşırılmıştı ve bunu belli ediyordu. Sabaha karşı zühür eden bu ziyarete ne anlam vereceğini bir türlü kestirememişti. Bakışlarının ifadesinden anlaşılıyordu şaşkınlığı. Atatürk haberi vermekle kalmadı, bana dönüp:

— Haydi Mithat, dedi. İsmet ile birbirinize sarılın bakalım.

Bu emri alınca ister istemez yatağa yaklaştım, İnönü'yü ku-

cakladım, o da bana sarılmak zorunda kaldı. Böylece bu acayip tören sona erdi. Tekrar sofraya döndüğümüzde Atatürk yerine otururken arkadaşlarına dönüp şöyle konuştu:

— Mithat Şükrü'nün ne cevherli bir insan olduğunu hiç biriniz benim kadar bilemezsiniz. İttihat ve Terakki ile aramın son derece açık olduğu günlerde Mithat Şükrü, o fırkanın liderlerinden ve kâtabi umumisi idi. Fakat o bunu hiçbir zaman ön planda tutmamış ve beni daima iyi bir dost olarak karşılayıp iltifat etmiştir. Evine yemeğe davet eder, ben merkezi umumiyeye kendisini ziyarete gittiğim zaman başka işlerini bırakıp benimle meşgul olur, ayrılırken de kapıya kadar zahmet eder, güler yüzle beni uğurlardı. Mithat Beyin bana yaptığı o muameleyi hiçbir zaman unutamam.

O böyle konuşurken başımı öne eğmiş, eski günleri düşünüyordum. Selânik, İttihat ve Terakki... Talât... Mustafa Kemal'i davet ettiğim yemekte olanlar... ve sonra... evet sonra, aradan yıllar geçmiş ve ben o gece sabaha kadar Atatürk ile sofrada kadeh tokuşturmuştum... Sabahın alaca karnlığında eve döndüm. Herkes uyanmış beni bekliyordu. Onlara olup bitenleri anlattım ve yorgunluktan yatağıma girip âdetâ sızdım.

Gözlerimi açtığım zaman Sivas Mebusu idim...

HÜSEYİN CAHİT'İN MAKALESİ

Sivas mebusu seçilmiştim. Mebus seçilişimin hikâyesini daha önce naklettiğimden burada tekrarlamayacağım. Mebus seçilerek siyasi hayata atıldıktan sonra Ankara'ya sık sık geliyor, meclis toplantılarına, encümen toplantılarına katılıyordum.

İşte böyle bir sebeple Ankara'ya gelmiştim. Tarih 28 Mart 1935 ve iki gün süren toplantılardan sonra çarşamba günü mecliste İktisat Vekâletinin hazırlamış olduğu bir kanunu görüşecek-

tik. O gün bazı mücbir sebeplerle toplantıya gelmeyen Enis Behiç Bey'in bulunmaması neticesi encümen toplantısı yapılmadı. Ben de havanın güzel olmasından faydalanarak Yenişehir'e doğru yürüdüm. Bir müddet yürümüşüm ki Arif Cemil Bey'le karşılaştım. İki günden beri Ankara'da bulunuyormuş, fakat tesadüfler bizi ancak bugün karşılaştırmıştı. Uzun müddet konuştuk. Ondan ayrıldıktan sonra Çiftlik Lokantası'na gittim ve tam yemek yemeye başlamışım ki Vali İbrahim Bey girdi ve yanıma gelip oturdu. Tatlı tatlı konuşup yemeğimizi yedikten sonra akşam saat beşte buluşmak üzere randevu verip ayrıldık. Oysa ben öğleden sonra meclis görüşmelerinin verdiği meşguliyetle olacak bu randevuyu unutmuşum. Ancak akşam saat yedide meclisten çıkarken aklıma geldi ve çok üzuldüm. Ne var ki yapacak bir şey yoktu, kendisini telefonla arayıp özür dilemeye karar verip kaldığım otele gittim. Ertesi sabah ilk işim kendisine telefon etmek oldu ve meclisteki görüşmelerin uzamasından dolayı randevuya gelemediğimi söyleyerek kusuruma bakmamasını söyledikten sonra tekrar müzakerelere katılmak üzere Meclise gittim. Müzakereler başlamadan önce bazı arkadaşlar bana Yedigün mecmuasını okuyup okumadığımı sordu. Nedense aklımın ucundan geçmemişti bu mecmuayı okumak. Suallerinin sebebini sorduğum zaman bana, «Hüseyin Cahid senin hakkında bir makale yazmış, mutlaka okumalısın. Kütüphaneye çık oku çok memnun olacaksın» dediler. Doğrusu merak ettim ve müzakerelerden çıkar çıkmaz doğru kütüphaneye gidip Yedigün mecmuasını bulup okudum. Makale benim çok lehimde yazılmıştı, hatta Cahid mübalağa etmiş diyebilirim.

Cahid beni tanıdığı için hep iyi taraflarımı kaleme almış olacak. Kendisini ilk gördüğümde teşekkür etmeyi düşünerek otelime gittim. O gece Cahid'in yazdıkları aklımdan çıkmadı, ne olsa insanın hoşuna gidiyor. Bu sebeple ertesi gün akşam tekrar otele döndüğümde bir bayiden satın aldığım Yedigün mecmuasındaki yazıyı defterime geçirip saklamaya karar ver-

Hüseyin Cahit (Yalçın)

dim. Böylesine hatıralar insanın her zaman rastlamasına imkân olmaz diye düşünmüştüm. İşte Hüseyin Cahid'in hakkımdaki makalesi:

TANIDIKLARIM :

M İ T H A T Ş Ü K R Ü

Yazan: Hüseyin Cahid

İttihat ve Terakki'nin daima güler yüzlü Kâtibi Umumi-si... İttihat ve Terakki bazı zihinlerde ihtimalki sert ve şiddetli bir çehre ile dar ve müteassıp bir görüşün insafsız ve katı bir icraat fikri ile müterafık idi. Fakat bu hakim teşkilatı temsil eden Kâtibi Umumisi ile karşılaşanlar hiç beklemedikleri bir hüviyetten şüphesiz ki şaşırılmışlardır.

Mithat Şükrü'nün bütün ömründe kimseye «Olmaz» kelimesini kullanmış olabilmesi aklıma sığmıyor. Mithat Şükrü'nün kimseye hak vermemiş olmasını, kimsenin fikir ve mütaalaasını red ve cerhe kalkışmış bulunmasını zihnim almıyor. Uysallık, tatlılık ve nikbinlik namına bir heykel dikilmek lazımgelse; bunu Mithat Şükrü'nün yumuşak yüzü kadar temsil edecek bir insan ve hüviyet bulunamaz zannederim. Aynı zamanda gayet mütevazidir. Mevki, şöhrat, servet onun için zihninde manası olmayan mefhumlar halinde kaldı. İttihat ve Terakki'nin çok eski zamandan beri temel atıcıları arasında o yumuşak adamdaki beklenmeyecek azim ve sebat ile yılmadan, ümidini kesmeden çalıştı. Muvaffakiyet gelince gölgede ve kenarda kalmayı kabul edenlerdendi. Mithat Şükrü bu halim tabiat altında idealin verdiği bir iman ile sarsılmadan ve şaşırmadan gayeye yürüyen adamlardan birisidir. Oadaki bu metaneti tanımak için kendisini yakından tanımak lazımdır. Ancak o zaman, o kadife eldivenlerin altında metin bir ruhun yaşadığına emniyet getirilir.

İlk defa onu meşrutiyetin patırtılı aylarında bir gece tanıdım. Mütebessim çehresiyle bilmediği bir evin kapısını çalıyor ve cemiyet namına bir vazife ifa ediyordu. Cemiyetin namzeti sıfatıyla İstanbul mebusluğunu kabul edip etmeyeceğimi sormaya gelmişti.

Kendisini gördüğüm zaman cemiyetin rastgele küçük bir kâtabi olduğuna ihtimal vermiştim. Mektebi Mülkiye ailesine mensup olan Mithat Şükrü'yü daha sonra daha iyi tanıdıkça onun rastgele bir kâtip değil memlekette temizlik, iyilik ve hürriyet ruhunu en iyi temsil eden fedakâr nurlu gençlerden birisi olduğunu anladım.

Mithat Şükrü inkılabın yalnız yüksek, sakın ve tatlı taraflarını severdi. Onun yaradılışında mücadelede, entrikadan ve gürültüden bir nefret vardı. Onun için İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kâtabi Umumiliğinde bulunduğu müddetçe meseleleri körüklemeye değil yatıştırmaya çalıştı. Aracı olmak ve her şeyi pembe renkte göstermek onun en büyük zevki idi. Mütarekeden sonra İngilizler onu da Malta'ya sürgün etmişlerdi. Almanlardan bahsediyorlardı. Alman devletinin tekrar kalkınması veya ezilmesi ihtimalleri görüşülüyordu. Mithat Şükrü derhal bir vazife ifa eder gibi Alman hükümetinin istikbali hakkında nikbin görünmeye ve işlerin düzeleceğini temine başladı.

Rahmi derhal parmağını zayıf noktanın üzerine bastı:

— Mithat hâlâ kendisini hükümetteki İttihat ve Terakki'nin Kâtabi Umumisi zannediyor ve her şeyi gül pembe göstermeye çalışıyor. Ona müdafaa edilecek bir hükümet olsun, isterse Alman hükümeti olsun. Bakınız onu bile okşuyor, dedi.

Bu şakaya en çok gülenlerden birisi de Mithat Şükrü'nün kendisi idi. Malta'da onu İngilizlerden ziyade biz üzdük diye korkuyorum. İki odalı bir kışla dairesinde dört kişilik küçük bir üsera ailesi idik. Ev işlerinin bütün zahmeti ona yükleniyordu. Mithat Şükrü dağınık, tozlu intizamsız bir odaya ta-

hammül edemezdi. Benden ve Rahmi'den artık bezginlik getir-mişti. Yerdeki ufak bir kâğıt parçası onu rahatsız ederdi. He-men süpürgeye sarılır ve günde dört beş defa odayı temizler, sandalyeleri intizama sokmaya çalışırdı. Kimsenin aleyhinde bu-lunmayan Mithat Şükrü'nün Malta'da bir gün parladığını gör-düm. Bir taraftan Rahmi'nin yatağı üzerindeki mandolini ve öteberiyi düzeltmeye uğraşırken:

— Aman be Rahmi, diye haykırdı, hiç topluluk bilmez...

Sonra karşısında beni görünce, büsbütün coştı ve devamla,

— Hele bu Cahid, dedi, o, darmadağınık bir oda olmazsa rahat edemez.

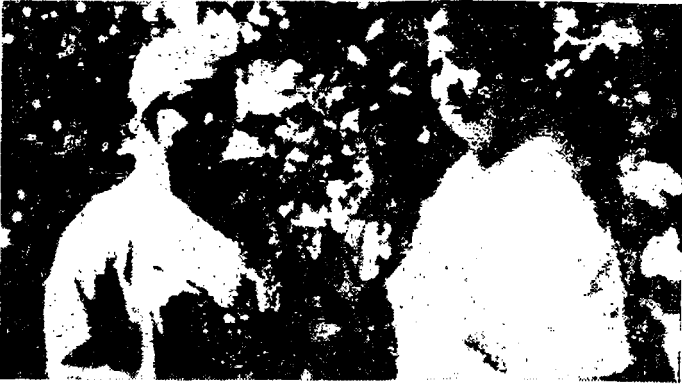
Siyasi hayata bu kadar yakından ve bu kadar esaslı su-rette iştirak ettiği halde hiç bir kin uyandırmamak Mithat Şük-rü'nün ahlâki faziletinin en büyük şahididir. Ona siyasi düş-manlar bile söyleyecek bir şey bulamamışlardır.

Mithat Şükrü, İttihat ve Terakki'yi dini bir tarikat gibi bütün ruhu ve şuuru ile kucaklamakla beraber, kendisinde sek-ter ve müteassıp bir ruh yoktu. Hiçbir meseleyi fırkacılık ruhu ile kavrayıp da memleket selametini ve menfaatini ihmal ettiğini bilmiyorum.

Anadolu'da millî hareket başladığı zaman Mithat Şükrü de bunu en çok etkileyenlerden ve memleketinin siyasi hayatının sevk ve idaresini en ilenile bırakmak lüzumunu anlayanlardan birisi olmuştu.

Hüseyin Cahid Yalçın

Üstte: Talat Paşa (ortada) 1918'de Keizer II. Wilhelm'le görüşmek için geldiği Berlin'de, Mithat Şükrü Bey'in oğlu Turgutlu (sol önde) birlikte. **Ortada:** Talât Paşanın eşi Hayriye Hanımla (solda) Mithat Şükrü Bey'in eşi ile Hatice Hanım. **Altta:** Talât Paşa (ortada) Münih'te Dr. Nâzım (solda) ve Nâzım'ın yeğeni Hamit.

TEK ADAM

Mustafa Kemal

Yazan :

Şevket Süreyya AYDEMİR

Tek Adam'ın birinci cildi, Mustafa Kemal'in aile çevresiyle hayata gözlerini açtığı toprakların şartlarını ve havasını üstün bir tahlil gücü ve edebî bir değerle aksettirir. Ondan sonra Mustafa Kemal'in tahsil hayatı, onun bir sürgün gibi yollandığı Suriye'den Makedonya'ya dönüşü, Trablus, Balkan ve Dünya Harbi içindeki mücadeleleri, tam olarak işlenir. Nihayet İmparatorluğun yenilgisi, İstanbul'da geçen buhranlı günler, 19 Mayıs 1919'da Samsun'da Anadolu toprağına ayak basışı... Birinci cildin çerçevelediği devre, budur.

İkinci ciltte, Mayıs 1919'da Samsun'dan başlayarak 9 Eylül 1922'de İzmir'de sona eren bu büyük yolculuğun, bütün şartları, olayları ve atmosferiyle bilinen ve bilinmeyen çetin, çileli fakat ancak gerçek bir kahramanın sürükleyebileceği bütün gelişmelerini okuruz. 600 sayfalık bir hacim alan bu gelişmelerin şartlarına, olaylarına ve havasına girebilmek için, bu kitabı okumak gerekir.

Üçüncü cilt, İzmir ve sonrasıdır. Lozan'daki büyük hesaplaşma, Millet Meclisinin tip çatışmaları, Millî Mücadele öncülerini bazen birbirini yapan, bazen birbirini yıkan ruh ve fikir çelişmeleri ve bu arada devletin görüştü, bu cildin temel konusunu teşkil eder. Sezişler, arayışlar, inkılâplar, ve mukavemetler bu ciltte tam ve üstün bir meşale ile işlenmiştir. Nihayet Mustafa Kemal'in fani hayatının sona doğru yaklaşışı. İlk depresyonlar, ve onun hayata bağlılığı yolundaki insanüstü azmi, fakat O'na gittikçe kollarını açan ölümün karanlık gövdesi bu ciltte olduğu kadar hiç bir eserde işlenmemiştir. Nihayet Mustafa Kemal gözlerini hayata kapar, ama biz gene bu eserde çağını, şahsiyetini bütün yönleriyle ve adeta adım adım, kat kat ve bütün iç mana ve iç hücreleriyle takip ederiz.

İKİNCİ ADAM

İS MET İN ÖN Ü

1884—1964

Yazan:

Şevket Süreyya Aydemir

İkinci Adam'ın, *Tek Adam*'la kader birliği içinde yürüyen hayat hikâyesi, bu kitapta üç ciltte verilmiştir.

Bu hikâye, Mustafa İsmet'in, 1884'te İzmir'de hayata gözlerini açmasıyla başlayarak, nice ilgi çekici oluşlardan sonra, 1920'de Ankara'da, Mustafa Kemal'le kader birliğine ulaşışına kadar birinci ciltte anlatılır.

İkinci ciltte, 1933-1950 yılları arasında İsmet İnönü ve devri verilmiştir. İkinci Dünya Savaşının mihveri etrafındaki olaylar, bir insanın omzunun taşıyamayacağı mihnetler ve çileler arz eder. Ama, İnönü bu savaşın, her dakika yüzünde hissettiği alev dalgalarından gemisini kurtarır. Bu büyük ve her safhası üstünde ayrı ayrı durulmaya değer çileli bir yolculuktur.

İkinci Adam'ın üçüncü ve son cildi ise, 1950 seçimleriyle meydana gelen iktidar değişimini ve sonrasını kapsar. Demokrat Parti ile bu parti iktidarının şahsiyetleri, problemleri, sonra 27 Mayıs İhtilâli ve ihtilâl sonrasının bütün dalgalanmaları bu ciltte yer alır.

MAKEDONYA'DAN ORTA-ASYA'YA

ENVER PAŞA

Yazan:

Şevket Süreyya Aydemir

Yakın tarihimizin iyi bilinmeyen çok problemlili ve hareketli bir devri. Genç Osmanlılardan Birinci Meşrutiyete. Birinci Meşrutiyetten İkinci Meşrutiyete. Genç Türkler iktidarı ve İmparatorluğun çöküşü... Sonra Rusya, Kafkasya ve Orta-Asya'da, hayal durdurucu bir arayışın, bir mücadelenin hikâyesi...

Bir yıldız gibi parladı 10 temmuz 1908'den, 4 ağustos 1922'de Doğu Buhara'nın Çeken tepesinde ölüşüne kadar Enver Paşa'nın ve devrinin bütün meseleledi...

Orijinal ve hiç yayınlanmamış vesikalar...

MENDERES'İN DRAMI

Adnan Menderes

1899-1961

Yazan:

Şevket Süreyya Aydemir

Doğumundan ölümüne kadar Adnan Menderes'in hayat hikâyesi, büyük bir ciltte anlatılır.

Eserde yer alan ilginç başlıklardan bazıları şunlardır: Yalnız bir adamın yalnızlık kompleksi... İlk ve son arkadaşı... Menderes'in hayatında üç bölüm... Her ihtilâl çocuklarını yer... Hukuk'ta Adnan Menderes adlı bir öğrenci... Bir toprak reformunun hikâyesi... Heyecan verici bir zafer gecesi... Demirkıratın gerçek süvarisi kim?.. Kendini anlatmayı seven bir cumhurbaşkanı... Mecliste bir psikopat olayı... Menderes başvekil oluyor... Partiye artık düşünen biri gerekiyordu... İnönü fobisi, onun en büyük hatasıydı... Bugünün ve yarının sorunları... Ağlar örülüyor... Ordu tedirginliği ve ihtilâlciler... Cemal Gürsel kimdir?.. Kıpırdayan kurumlar... İhtilâl önlenemez miydi?.. «Sizi ben bile kurtaramam!»... Bayar ateş emri verdi mi?.. Gürsel, Menderes'in cumhurbaşkanı olmasını istiyor... Gürsel'in mektupları... Harp Okulu yürüyor... İhtilâl kumandası veriliyor... Beklenen ihtilâl... Yassıada ve ötesi... Menderes'in sonu...

Şevket Süreyya Aydemir'in eserlerinin bütünlüğünü kaplayan bir kitap. Objektif bir eser..

S U Y U

A R A Y A N

A D A M

Yazan:

Şevket Süreyya AYDEMİR

Bir neslin ve bir devrin; çağımızın gelişmesi, olayları ve problemleriyle yoğrulan hikâyesi.

Mutlaka okunması gereken kitap...
Bizde eşi yazılmamış olan büyük ve manalı eser...